

Erőss Ágnes

HATALOMVÁLTÓ TEREK

Erőss Ágnes

HATALOMVÁLTÓ TEREK

*Szimbolikus terek és térhasználat
többnemzetiségű városokban*

Gondolat Kiadó
Budapest, 2024

A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.



A kötet Erőss Ágnes *Szimbolikus terek és térhasználat
többnemzetiségű városokban:
Beregszász és Nagyvárád példája* című
PhD-értekezésének felhasználásával készült

ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, Földrajz–Meteorológia Program
HUN-REN CSFK Földrajztudományi Intézet

Témavezető:

Prof. Dr. Kocsis Károly, az MTA rendes tagja,
a HUN-REN CSFK FTI igazgatója

Szakmai lektorok:

Berki Márton, Keményfi Róbert

© Erőss Ágnes, 2024

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó írásbeli hozzájárulásához van kötve.

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	9
1. BEVEZETÉS	11
1.1. Célkitűzés	12
1.2. Szakirodalmi előzmények	15
1.3. Adatbázis és módszertan	38
1.4. A vizsgált települések általános jellemzése	43
2. SZIMBOLIKUS TEREK ÉS TÉRHASZNÁLAT BEREGSZÁSZON	55
2.1. Köztérnevek Beregszászon az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában	56
2.2. A köztérnév-politika a csehszlovák időszakban Beregszászon	57
2.3. Szimbolikus terek a bécsi döntés után Beregszászon (1938–1944)	61
2.4. Szimbolikus terek és köztérnevek a Szovjetunió időszakában Beregszászon	68
2.5. Köztérnév-politika és a szimbolikus terek szerepe Beregszászon a rendszerváltás idején	71
2.6. Köztérnevek és szimbolikus tér a 21. század első évtizedében Beregszászon	83
3. SZIMBOLIKUS TEREK ÉS TÉRHASZNÁLAT NAGYVÁRADON	86
3.1. Nagyvárad köztérnevei az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában	87
3.2. Szimbolikus térfoglalás és köztérnevek a két világháború közti időszakban Nagyváradon	88
3.3. Köztérnevek a második bécsi döntés után Nagyváradon (1940–1945)	96
3.4. Köztérnevek a kommunizmus évtizedeiben Nagyváradon (1945–1990)	97
3.5. Köztérnevek 1990 után Nagyváradon	100

4. DISZKUSSZIÓ: SZIMBOLIKUS POLITIKÁK ÉS SZIMBOLIKUS TEREK TERMELÉSE	109
4.1. A szimbolikus politikák és térfoglalási eljárások hatása a városi térre	109
4.2. A szimbolikus terek percepciója és a helyi társadalom reakciói	113
4.3. A helyi örökség: politikák és értelmezések	124
5. ÖSSZEGZÉS	135
UTÓSZÓ	139
FELHASZNÁLT IRODALOM	149

MELLÉKLETEK

ÖSSZEFOGLALÓ	175
SUMMARY	176
ÁBRAMELLÉKLET	177
ÁBRÁK JEGYZÉKE	193
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	196

ELŐSZÓ

„Amint egy új városba érkezik az utazó, ott leli múltjának egy részét, melyről már nem is tudta, hogy birtokában van: mindannak idegensége, ami többé már nem vagy, vagy amit már nem birtokolsz, ott vár az idegen és nem birtokolt helyek bejáratánál.”

Italo Calvino¹

A könyv, amelyet most kezében tart az olvasó, a 2018-ban megvédett doktori dolgozatom átdolgozott és némileg frissített változata. A kutatást 2008-ban kezdtem két vizsgálati terepen, Beregszászon és Nagyváradon. Eredetileg arra voltam kíváncsi, hogy hogyan alakult ki a magyar nyelv és a magyar vonatkozású emlékhelyek eltérő láthatósága a két, valaha a Magyar Királysághoz tartozó város közterében.

A munka kezdetekor ez a téma újdonságnak számított a hazai földrajztudományi kutatásokban. Magyarországi magyarként, az itteni oktatási rendszerben nevelkedve, sem az ukrán, sem a román nyelvet nem ismerve meglehetősen egyoldalú nézőpontból közelítettem a témához. Minél jobban elmélyedtem a földrajzi és a társ tudományi szakirodalomban, és minél több időt töltöttem a terepen, úgy porladtak el a kezdeti meggyőződések, és adták át helyüket újabb és újabb kérdéseknek. Ami változatlan maradt, az a szenvedélyem az utcanevék, az emlékművek, a szimbólumok, a köztérben látható nyelvi és kulturális jelek iránt, amelyek összekötnek, vagy épp ellenkezőleg, egyedivé tesznek városi tereket, járjak bármerre a világban. Ahogy a fenti idézetben Marco Polo, úgy egy-egy újabb városba érkezve én is rendre ott találom a saját múltam darabkait az új koordináták között: induljak bármerre a világban, az utcanevék és utcanévtáblák, a köztéri emlékezeti helyek ilyen képzeletbeli fogódzókat jelentenek az „idegen és nem birtokolt helyek bejáratánál”.

Az anyaggyűjtés 2014-ben lezárult. Az azóta eltelt tíz évben a két város szimbolikus tere jelentősen átforgalmazódott úgy a helyi, mint a nemzeti vagy épp nemzetközi szinten zajló folyamatok és erők hatására. Ugyanakkor az évtized során a téma iránt is megnőtt az érdeklődés a hazai földrajztudományon belül: újabb generációk és műhelyek folytatnak kutatást változatos témákban. Lassan itt lenne az ideje tehát egy újabb átfogó áttekintésnek. Ez a könyv azonban éppen azért, hogy meg tudjon

¹ Italo Calvino (1980): *Láthatatlan városok*. Budapest. Kozmosz könyvek. 17 p.

születni, erre nem vállalkozott. A szakirodalmi áttekintés a 2014-ig megjelent munkákra támaszkodik; az újabb elemzésekre, esettanulmányokra igyekeztem a vonatkozó részeknél utalást tenni. A kötet semmilyen téren nem kelhet versenyre sem helyismereti munkákkal, sem a lakosok helyismeretével. Arra törekedtem, hogy ezeket az értékeket becsatornázzam és elemezzem. Fontos azt is leszögezni, hogy a munkám magyar nézőpontú, magyar nyelvű levéltári forrásokat, térképeket, sajtóanyagokat és magyarul készített interjúkat használt fel. Ezek után felmerülhet a kérdés az olvasóban: De miről is szól ez a könyv?

A kötet Beregszászon és Nagyváradon vizsgálja a hatalomváltó tereket, a szójáték mindkét értelmében. Egyrészt áttekintést kíván nyújtani arról, hogy a 19. század végétől a 21. század első évtizedéig tartó, csaknem fél tucat államhatár és rendszerváltás hogyan alakította a köztereket a két városban. Másrészt a könyv aktorként is tekint a városi térre. Céлом, hogy rávilágítsak a terek (esetenként) hatalomváltó erejére, vagyis elemezzem azokat a hatalmi politikákkal szemben létrejövő és a városi térben kifejezésre jutó (nemzeti-etnikai) szimbolikus térhasználatokat és térfoglalási eljárásokat, amelyekben a tér aktív szereplőként, a változásoknak teret adó helyszínként, akár hatalomváltóként jelenik meg.

A munkám egyik célja az volt, hogy a hazai társadalomföldrajzi kutatásokon belül a szimbolikus tér és térfoglalások vizsgálatára irányítsam a figyelmet, és a hazai témákat elhelyezzem a szélesebb nemzetközi szakirodalomban. Ugyanakkor a hazai etnikai földrajzi kutatásokon belül a mikroterek, a lokális lépték vizsgálatára szerettem volna felhívni a figyelmet. Terepi tapasztalataim alapján a mikroterek vizsgálatával árnyaltabb, a hétköznapi etnikai együttélés dimenzióit, de akár az interetnikus viszonyok politikai-földrajzi vonatkozásait is pontosabban megérthetjük.

A kötet elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadási pályázata és az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Hálás vagyok Váradi Monika és Tátrai Patrik kollégáknak és szerzőtársaknak, akik kezdetektől bábáskodtak a munkám felett, és egyengették szakmai fejlődésem. Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Kocsis Károlynak, aki meglátta a témában rejlő lehetőséget, és bátorított. A kézirat fejlődését külső konzulensként Boros Lajos kíséerte végig, akinek tūpontos meglátásaiért és megjegyzéseiért őszintén hálás vagyok.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Doris Wastl-Walter és Maoz Azaryahu professzoroknak, akiknek tanácsai új perspektívákat nyitottak számomra. Továbbá köszönettel tartozom azon kollégáknak, akik saját tapasztalataik megosztásával, tanácsaikkal segítettek eddigi pályám: Timár Juditnak, Kovály Katalinnak, Merenics Évának, Nagy Erikának, Karácsonyi Dávidnak, Michalkó Gábornak, Szabó Balázsnak, Berki Mártonnak, Cseke Lászlónak, Gyuris Ferencnek és Szalkai Gábornak.

Köszönet illeti a HUN-REN CSFK Földrajztudományi Intézet kollégáit. A szükséges szakirodalom felkutatása, a hivatkozások gyűjtése, az MTMT-adataim helyettem való rendben tartása felbecsülhetetlen segítség, amelyet hálásan köszönök Petz Gabriella és Magyar Árpád könyvtárosoknak. A disszertációba megálmodott ábrákat Szabó Renáta, a kötetben megjelenteket Koczó Fanni, Mezei Gáspár és Nemerkenyi Zsombor kartográfusok öntötték végleges formába, ezt ezúton is hálásan köszönöm.

Nélkülözhetetlen volt azok segítése, akik a terepmunka során megosztották velem helyismeretüket és szaktudásukat: Hires-László Kornélia, Cserniczkó István, Dobos Sándor, Szakál Imre és Molnár József Beregszász, míg Csegődi Tünde, Nagy Egon, Emődi Tamás és Bartos-Elekes Zsombor Nagyvárad kapcsán.

A disszertáció írásához a Közép-európai Egyetem (CEU) régi és új könyvtára biztosította a professzionális és inspiráló teret és helyet napkeltétől napnyugtáig és azon túl is.

Köszönöm családtagjaimnak és barátaimnak, hogy elkísérték a disszertáció születésének útján.

Végül köszönöm a Gondolat Kiadó munkatársainak közreműködését és munkáját.

A dolgozatban szereplő hibákért és pontatlanságokért a felelősség engem terhel.

Budapest, 2024. 03. 28.

1. BEVEZETÉS

„Aca azonban rendszeresen a korábbi nevét, Bečkereket használta, és sokkal szívesebben vette a szájára a magyar Nagybecskerek elnevezést is, amikor pedig valaki megszólta, hogy nem hajlandó kimondani a város új, partizán néphősről kapott nevét, mindig azzal vágott vissza, hogy »több a hősiünk, mint a városunk«, s »csak a szerencsétlen nemzetek változtatják a városaik és a terek nevét.«”

Mirko Kovač²

A 20. század gyakori határ- és rezsimváltozásai következtében Acához hasonlóan magyarok milliói életük során akár többször is átéltek, hogy sehová nem költöztek, de településük vagy utcájuk neve és írásmódja mégis megváltozott. Az utcanevek vagy a köztér egyéb ismertetőjegyei (például szobrok, ikonikus épületek) a minket körülvevő tér olyan hétköznapi elemei, amelyeket rutinszerűen használunk tájékozódási pontként. Amikor egy szobrot eltávolítanak vagy egy utca új nevet kap, (személyi okmányaink mellett) a város fejünkben élő mentális térképét is módosítanunk szükséges. Olyan, a szimbolikus térben bekövetkezett változások, mint a köztérnevek cseréje teszi közvetlenül átélhetővé az egyén és a közösség számára a politikai változásokat, legyen szó határváltozásról vagy egy fennálló rezsim ideológiai finomhangolásáról. Épp ebben, a hétköznapi gyakorlatokba ágyazott, profán mivoltukban rejlik az utcanevek és a köztér egyéb szimbólumainak ereje, amely könnyűszerrel a politikai és ideológiai változások játékszerévé teszi ezeket.

A szimbolikus terek és térhasználat vizsgálata a magyar nyelvű társadalomtudományi szakirodalomban az 1980-as évek végén jelent meg. Magyarországon a rendszerváltás adott lendületet a kutatásoknak, amelyek túlnyomórészt Budapest városképének átalakulására fókuszáltak (Foote, K. – Tóth, A. – Árvay, A. 2000; Nadkarni, M. 2003; Pótó J. 2003; Kovács É. 2001). Később bővültek a témák, a helyszínek és az elemzésbe vont időszakok (Szijártó Zs. 2010; Palonen, E. 2013; Havasréti J. K. – Horváth Zs. – Szijártó Zs. 2010; Mód L. B. 2015; Rátz T. – Irimiás A. 2017). A határon túli magyar nyelvű munkák döntően az etnikai-vallási-kulturális törésvonal mentén vizsgálják a szimbolikus tér és térhasználat kérdéseit falusi (Túros E.

² Mirko Kovač (2009): *Város a tükörben*. Fordította: Orcsik Roland. Budapest. Magvető. 312 p.

1996) és városi terekben (Bodó J. – Bíró A. Z. 2000; Feischmidt M. 2003; Plugor R. 2006, György V. I. 2011), kitekintéssel a 20. század folyamataira (Jakab A. Zs. 2012). Ezen társadalomtudományi munkák szociológusok, antropológusok, néprajzkutatók, történészek, nyelvészek művei, tehát alapvetően az adott diszciplína látásmódját tükröző kérdésekre azok módszertanával igyekeznek válaszokat találni.

Annak ellenére, hogy a fogalom a nevében hordozza a földrajzi vizsgálatok elsődleges tárgyát, a teret, a hazai földrajzi kutatások sokkal később indultak meg ebben a témában. A könyv alapjául szolgáló doktori dolgozat irodalomgyűjtő periódusának végéig (2014) a témában született munkák – a rendkívül értékes teoretikus kereteket felvázoló írások mellett (Keményfi R. 2010) – vagy többnemzetiségű, de alapvetően nem városi környezetet (Ilyés Z. 2008), vagy városi, de monoetnikus terepet vizsgáltak (Nikitscher P. 2014). Különösen érdekes ez a viszonylagos megkésetttség, ha figyelembe vesszük, hogy a nyugati, főként angolszász társadalomföldrajzi műhelyekben már az 1980-as évektől kiterjedt kutatások folytak a témában, míg mára nemcsak befoghatatlan méretűvé nőtt az elérhető szakirodalom, hanem térben és időben egyaránt diverzifikálódott is. A jelen kötet egyik célja éppen a szimbolikus térrel foglalkozó hazai társadalomföldrajzi kutatások előmozdítása volt.

A kötet tehát egy olyan földrajzi kutatás összegzése, amely illeszkedik az utóbbi évtizedekben a városi terek társadalomföldrajzi vizsgálatában nemzetközileg kibontakozó áramlatokhoz. Mind témaválasztása, mind elméleti és módszertani megközelítése szempontjából multi- és interdiszciplináris, amennyiben támaszkodik – többek között – a hazai etnográfia, a szociológia, a kulturális antropológia és a történettudomány eredményeire. A társadalomföldrajzon belül legszorosabban az etnikai, a kulturális és a városföldrajzhoz kapcsolódik, amely területeken újszerűnek számít mind téma, mind közelítésmód tekintetében.

1.1. CÉLKITŰZÉS

A kötet két kiválasztott terepen, Beregszászon és Nagyváradon vizsgálja a köztér birtokbavételére, valamint a köztérben való láthatóságra irányuló hatalmi politikákat, az ezekkel szemben megfogalmazódó és a városi térben kifejezésre jutó nemzeti-etnikai alapú szimbolikus térhasználatokat és térfoglalási eljárásokat. A vizsgálat a 19. század végétől a 21. század első évtizedéig tartó, csaknem fél tu-
cat államhatár- és rendszerváltást hozó periódust öleli fel. Az első világháborút követően a vizsgált magyar többségű, de etnikai, nyelvi és vallási tekintetben is sokszínű városok az újonnan létrejött országok periferiájára kerültek. Az ezt követő főhatalom-, valamint rendszerváltások során a folyton mozgásban lévő keretek között nem csupán a városok épített környezete, morfológiája, hanem népessége is átfarmálódott.

A két kutatási terep kiválasztását az indokolta, hogy a hasonló modern kori sorsfordulók ellenére a két város szimbolikus tájképe merőben eltérő képet mutatott a 2010-es években (1. ábra – lásd Melléklet 177. o.): Beregszászon a magyar–ukrán kétnyelvű utcanévtáblák mellett se szeri, se száma a magyar vonatkozású emléktábláknak, és az ukrán mellett a magyar trikolór számos középületen megtalálható. Ezzel szemben Nagyvárad, ahol a magyarok aránya 25% körül volt a 21. század elején, alapvetően román egynyelvű város benyomását kelti az utazóban. A kétnyelvű utcanévtáblák körüli vita kapcsán Nagyvárad rendszeresen szerepelt sajtóhírekben.

A kutatás négy fő célkitűzése és a hozzájuk kapcsolódó kutatási kérdések a következők.

1. Megvizsgálni a köztér szimbolikus birtokbavételére és a szimbolikus tér használatára irányuló politikákat és alulról induló kezdeményezéseket (1) többnemzetiségű városi terekben, (2) eltérő etnikai hierarchiaviszonyok között, (3) több államhatalmi változást megfigyelve, hosszú időtávon. A szimbolikus térfoglalás, valamint a szimbolikus politikák változatos tárházából (utcanevek, köztéri szobrok, emlékművek, feliratok stb.) a köztérnevek és megjelenítésük vizsgálata élvez elsőbbséget, de kitérek a szobrokra és emléktáblákra, továbbá az ünnepi térhasználatra is. A célkitűzéshez kapcsolódó főbb kutatási kérdések:
 - a. Az egyes államhatalmi változások hogyan alakították a városok szimbolikus terét?
 - b. Melyek voltak a szimbolikus térfoglalás gyakran használt eszközei, és ezek alkalmazása hogyan változott az egyes államhatár- és rezsimváltások idején?
 - c. Milyen szerepet játszott a térbeliség ezen eszközök használatában?
2. A *hazai társadalomföldrajzi kutatásokon* belül a szimbolikus tér és térfoglalások vizsgálatára irányítani a figyelmet.
 - a. A szimbolikus tér birtoklásáért folyó küzdelem hogyan strukturálja a városi teret?
 - b. Hogyan befolyásolja a terek hierarchiája, sajátosságai a szimbolikus politikákat?
3. A *hazai etnikai földrajzi kutatásokon* belül a dolgozat kiemelt célja a *mikroterek, a lokális lépték vizsgálata*. Terepi tapasztalataim alapján a mikroterek vizsgálata jelentősen árnyalja az etnikumok közti együttélés szabályairól, normáiról, mintázatairól alkotott általános és széles körben elterjedt nézeteinket, tudásunkat. Meggyőződésem, hogy a – sokszor talán a léptékből is fakadó – általánosító, gyakran merev fogalmi keretekkel, dichotómiákban gondolkodó és fogalmazó hazai etnikai földrajzhoz képest a lokális szint, a mikroterek vizsgálatával árnyaltabb, a hétköznapi etnikai együttélés dimenzióit, de akár az interetnikus viszonyok politikai földrajzi vonatkozásait is pontosabban megérthetjük. A két kiválasztott város szimbolikus terében látható eltérés nyomán a kutatás különösen annak vizsgálatára irányult, hogy

- a. a helyi többség-kisebbség viszony hogyan befolyásolta a szimbolikus tér mindenkori képét
 - b. az egyes területi szinteken (regionális, országos, nemzetközi) zajló események, valamint interetnikus, nemzeti, ideológiai témájú diskurzusok miként hatottak a helyi szimbolikus politikákra, emellett az egyes etnikai csoportok hierarchia-pozíciói mennyiben befolyásolták azokat.
4. Célom kapcsolódni a témában zajló *nemzetközi társadalomföldrajzi és hazai társadalomtudományi* kutatásokhoz. Ennek érdekében Nagyvárad és Beregszász 20. századi köztérnev- és egyéb szimbolikus változásait az etnikai dimenzióból kiemelve, általánosságban véve a köztérért vívott többség-kisebbség közti konfliktus értelmezési keretében kívánom elhelyezni. Ezáltal lehetővé válik a téma kiszabádítása a Kárpát-medence teréből és hozzákapcsolása a nemzetközi és hazai szakirodalomban tárgyalt, egyéb etnikai vagy többség-kisebbség relációkban végzett kutatásokhoz.
5. Bizonyítani kívánom a klasszikus *földrajzi terepmunka*, a terepbejárás, valamint a *vizuális adatgyűjtés és -elemzés* során nyerhető információk tudományos hasznát és hozzáadott értékét.

A kutatás hipotézisei a következők:

1. Az *államhatalmi és ideológiai változások* minden esetben együtt jártak a szimbolikus tér változásával, mivel minden hatalom igyekszik a teret saját képére formálni.
2. A vizsgált többnemzetiségű városokban az *etnikumok* közti játszma része lesz a köztér birtoklása. A szimbólumok nyelvén (Bibó I. 1990) vívott küzdelem célja a láthatóság, a jelenlét bizonyítása. Ennek következtében (1) alapvetően etnikai dimenziók mentén zajlik a szimbolikus térfoglalás, és az (2) etnikai dimenzió felülírhat egyéb (például városfejlesztési) szempontokat is.
3. A köztérben való láthatóságot meghatározza a *részrtvevők hatalmi pozíciója*. Ezenlőtlen hierarchia viszonyok között különböző a felek láthatósága. A vizsgált településeken ezért a szimbolikus térben való etnikai láthatóságot a helyi többség-kisebbség hatalmi viszonyai alapvetően meghatározzák. Következésképpen az a kisebbségi csoport, amely helyileg többséget képez vagy domináns pozícióban van, nagyobb láthatóságot érhet el, és erősebben tudja befolyásolni a szimbolikus tér alakulását, függetlenül kisebbségi mivoltától. Ezért azt feltételezem, hogy a két vizsgálati terep szimbolikus terében látható különbség háttérben az eltérő etnikai erőviszonyaik állnak: amíg Beregszászon a közelmúltig kiegyenlített volt a magyar és az ukrán népesség aránya, addig Nagyváradon a magyarság a népesség körülbelül 20-25%-át adta a terepmunka idején, és ez is közrejátszhatott a csekélyebb láthatóságban.

A kötet öt fő fejezetből épül fel. Az első, bevezető részben kitérek a legszükségesebb fogalmak magyarázatára, a kutatási módszertan ismertetésére, és bemutatom a vizsgálati terepeket. Ezt követi a két terepi fejezet, amelyekben áttekintést adok a szimbolikus tér formálódásáról előbb Beregszász, majd Nagyvárad esetén. A két terep eltérő forráskörülményei, történelme és a forrásokhoz való egyenlőtlen hozzáférés következtében a két fejezet nem tükörképe egymásnak. Az egyes korszakok ismertetésének terjedelme szükségképpen eltérő, és a vizsgálatba vont anyagok is különbözőek. A negyedik, diszkusszív fejezet a két terep összevetése alapján kiemeli a hasonló és a különböző jelenségeket, visszacsatolást adva a kutatási kérdésekre, és felülvizsgálja a hipotézisek helytállóságát. A kutatás legfontosabb eredményeit az ötödik fejezet röviden összefoglalja. A disszertáció kötetbe formálásakor 2023-ban betoldottam egy utószót. Ennek célja, hogy nagy vonalakban áttekinthesse a két város szimbolikus terében végbement változásokat a 2014–2023 közötti időszakban.

A könyv a terepmunkán alapuló esettanulmányok segítségével tárgyalja a szimbolikus tér, a szimbolikus politikák vagy térfoglalás témáját, definiálja a szimbolikus tér kötetben használt értelmezését, de nem célja ezen fogalmak elméleti kereteinek továbbfejlesztése.

1.2. SZAKIRODALMI ELŐZMÉNYEK

„Komolyan mondom röhejes, hogy a dolgok mennyire ragaszkodnak a helyükhöz.”

Émile Ajar³

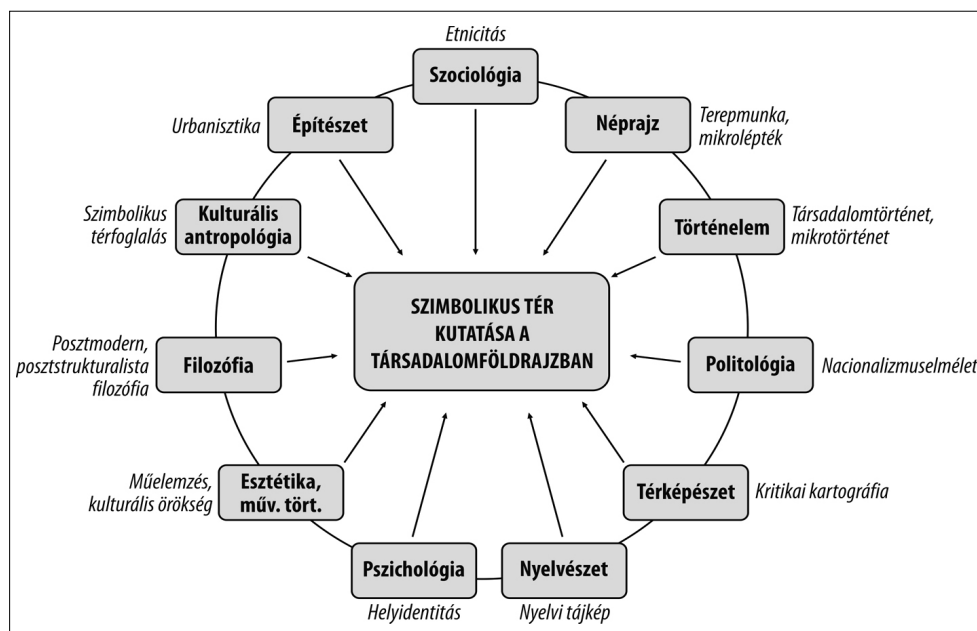
A 20. század utolsó évtizedeiben született társadalomtudományi publikációk címeit olvasva olyan benyomásunk támadhat, mintha Momóhoz⁴ hasonlóan kutatók ezrei csaptak volna a homlokukra, rácsodálkozva a tér és helyek az egyén életében, valamint az emberi társadalomban játszott alapvető szerepére. Holott a környezet valamilyen módon való megjelölése, a tér saját képre formálása, a helyek kijelölése az ember evolúciós öröksége (Tuan, Y. F. 2011). A barlangrajzok és a graffitik, a környezet egyes elemeinek vallásos tisztelete, az egyiptomi fáraók piramisai és napjaink felhőkarcolói úgy is felfoghatók, mint a térben elhelyezett szimbólumok, amelyek célja a birtoklás kifejezése, a térben való tájékozódás elősegítése vagy az otthonos környezet megteremtése. A 19. század végén és a 20. század elején néprajzi és kulturális antropológiai vizsgálatok kezdték felmérni azt a számtalan jelet, eljárást, esz-

³ Émil Ajar (1992): *Előttem az élet*. Budapest. Európa Könyviadó. 93 p.

⁴ Momó a mottóban idézett Émile Ajar-mű főhőse.

közt és rítust, amelyek különböző kultúrákban a térben való tájékozódást, az eltérő funkciókat betöltő terek elválasztását, megjelölését biztosították. A 20. század során városok és falvak mikroközösségeiben szociológusok, néprajzkutatók, környezetpszichológusok, urbanisták, geográfusok kutatták a tér kisajátításának eljárásait vagy a térhasználathoz kapcsolódó konfliktusokat. Az építészet, az esztétika, a művészettörténet nemcsak elemzi a tér és az ember viszonyát, hanem egyben létrehozza és alakítja az ember, a tér és helyek viszonyát.

A disszertáció címében szereplő szimbolikus tér, szimbolikus térhasználat vagy olyan, a dolgozatban használt fogalmak, mint szimbolikus térfoglalás vagy szimbolikus politikák vizsgálata számos társadalomtudományi és bölcsészeti kutatás metszetében helyezkednek el (2. ábra). Általánosságban elmondható, hogy amíg a társadalomtudományok jellemzően az ember oldaláról közelítenek a terek és a térhasználat értelmezéséhez (vagyis inkább arra igyekeznek válaszokat találni, hogy adott emberek vagy csoportok milyen szimbólumokkal jelölik és hogyan használják a teret), addig a földrajzi kutatások fókuszában inkább a terek és a térbeliség áll (vagyis adott tér milyen szimbolikus jelentésekkel bír, vagy hogyan formálódik a különböző szimbolikus politikák, egyének vagy csoportok térhasználata során).



2. ábra. A szimbolikus tér és térhasználat, a szimbolikus politikák társadalomföldrajzi kutatásának elhelyezése az egyéb, vonatkozó társadalomtudományi és bölcsészeti kutatások, valamint azok egyes témáinak, módszertanának, megközelítéseinek hálójában

Saját szerkesztés. Grafika: Koczó Fanni, Szabó Renáta

Ebben a multidiszciplináris kutatási mezőben ez a kötet a társadalomföldrajz szempontjából vizsgálódik, vagyis érdeklődése a térre, a térbeliségre irányul.

Mindazonáltal talán nem szükséges és nem is lehetséges választóvonalat húzni az egyes tudományok kutatási eredményei, megközelítései, módszerei közé. Annál is inkább, mert a választott téma a hazai földrajztudományban meglehetősen újszerűnek mondható, miközben mind más társadalomtudományok hazai művelői, mind a nemzetközi földrajzi kutatások révén rendkívüli terjedelmű és diverzifikált szakirodalommal rendelkezik. Éppen ezért tudatosan törekedtem arra, hogy a témához legszorosabban kapcsolódó hazai társadalomtudományi kutatásokat, valamint nemzetközi társadalomföldrajzi munkákat megismerjem. Miután beláttam, hogy egyrészt teljességre nem törekedhetem, másrészt a kötet célja nem a szimbolikus terek térelméleti értelmezése vagy diszciplináris helyének meghatározása, az alábbi, a téma szakirodalmi hátterét ismertető fejezetben célozom annak bemutatása, hogy (1) mely tényezők hatására fordult széles tudományos érdeklődés a szimbolikus terek és helyek felé; milyen fő kutatási irányok, témák és eredmények léteznek (2) a nemzetközi földrajztudományon, a (3) hazai társadalomtudományokon és a (4) hazai földrajztudományon belül. Mindezek alapján végül definiálom a dolgozatban használt fogalmakat.

1.2.1. A kultúra, a tér és az etnicitás értelmezése a kötetben

A 20. század utolsó évtizedeiben számos, társadalommal, társadalmi jelenségekkel foglalkozó kutatás megkérdőjelezte az addig használt módszertani, fogalmi és értelmezési kereteket.⁵ A társadalomtudományok körében fokozott figyelem hárult a reprezentáció mint kulturális-társadalmi jelenség és mint a tudományos szövegekben tükröződő hatalmi-politikai szemlélet- és kifejezőmód vizsgálatára. Annak interpretatív felfogása szerint a kultúra nem mint objektív, komplex rendszer értelmezendő, hanem mint az adott társadalom által felépített, konstruált termék, amely szükségszerűen folyamatosan változik, és az egyének cselekvéseiben, személyközi interakciókban ölt testet (bővebben lásd: Szijártó Zs. 2008a, Niedermüller P. 1995; Hall, S. 1997). A kultúra interpretatív értelmezésében kiemelt szerep jut a szimbólumoknak,⁶ amelyek egyrészt az önkifejezés, másrészt az elhatárolódás eszközei. Mivel

⁵ „Végösszefoglaló leegyszerűsítve, a »posztmodern« a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságban határozom meg.” Lyotard, J. F. 1993: 8.

⁶ Geertz megfogalmazásában: „A kultúra a szimbólumokban megtestesülő jelentések történetileg közvetített mintáit jelöli, a szimbolikus formákban kifejezett örökölt koncepciók azon rendszerét, amelynek segítségével az emberek kommunikálnak egymással, állandósítják és fejlesztik az élettel kapcsolatos tudásukat és attitűdjeiket.” (Geertz, C. 1973, idézi Niedermüller P. 1995: 200–201.)

más és más asszociációkat tartalmaz a különböző kultúrákban, a szimbólumot meg kell különböztetni a neki tulajdonított jelentéstől (Niedermüller P. 2008). A kultúra fenti, dinamikus felfogásában a földrajzi tér – „keretet, hivatkozási pontokat, közös kulturális kötőanyagokat (jelentést, szimbólumokat) teremtve vagy éppen felforgatva, átalakítva a korábban bevett kulturális gyakorlatokat” (Szijártó Zs. 2008a: 226) – jelent(het) egyfajta szervezőerőt. A tér egyrészt magán hordozza az adott kultúra lenyomatát, másrészt egyes elemei mint szimbólumok, a reprezentáció tárgyai is megjelennek a kultúrában, következésképpen például a táj (és interpretációi) vizsgálatával többet megtudhatunk az adott társadalomról egy időszakban.⁷

A kultúra fenti, interpretatív felfogásában bekövetkezett változás tehát mintegy „újraértékelte” a földrajzi teret a társadalomtudományokban.⁸ Ugyanakkor, hasonlóan a kultúra fogalmának posztmodern és posztstrukturalista fordulathoz, a társadalomtudományok egészére hatással volt a tér értelmezésében lezajlott posztmodern fordulat. Henri Lefebvre nyomán a teret mint a társadalmi cselekvések által létrejövő terméket kezdték értelmezni, amely „nem tekinthető sem statikusnak, sem objektív valóságnak, ily módon értelmezése sem lehet egységes” (Berki M. 2015: 6). Henri Lefebvre és Edward Soja munkásságának, valamint a térbeliség trialektikájának remek magyar nyelvű áttekintését adja Berki Márton (2014, 2015), akinek munkái alapján a kötetben használt kategóriák megértéséhez az alábbiakat emelem ki.⁹

Lefebvre és a munkásságára építő Edward Soja nyomán a tér három különböző szemléleti módját azonosíthatjuk: az elsődleges tér vagy érzékelt tér a bennünket körülvevő objektív tér (például utak, épületek). A második az elgondolt tér, vagyis a tér, ahogyan arról gondolkodunk. A jelen dolgozat témája szempontjából fontos kiemelni, hogy a második tér a mindenkori hatalom által kontrollált: az utca- és térátnevezések, szoborállítások vagy a városnegyedek áttervezése mind olyan hatalmi politikák és eszközök, amelyek révén a mindenkori elit kisajátítja a teret, az ideológiájával harmóniában lévő jelentést ad neki, és különféle módokon szabályozza az ahhoz való hozzáférést. Sőt, Lefebvre szerint a hatalom tudatosan hozza létre a saját

⁷ Lásd a tájképeket elemző kutatásokat: Cosgrove, D. 1984; Cosgrove, D. – Daniels, S. (eds.) 1988.

⁸ A térbeliség mint szemléletmód társadalomtudományi előzményeiről lásd Gyáni G. 2007. A térbeli fordulat társadalomtudományi értelmezéséhez lásd Szijártó Zs. 2008b.

⁹ Az újabb társadalomtudományi munkák közül az olvasó figyelmébe ajánlom Berger Viktor kiváló kötetét, amely elemzi és értelmezi többek között Lefebvre térkonceptióját is (Berger V. 2018). Fontos és nagy haszonnal forgatható a *Tér – Elmélet – Kultúra* című interdiszciplináris szöveggyűjtemény (Dánél M. – Hlavacska A. – Király H. – Vincze F. 2019) és a Faragó László által szerkesztett *Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban* című kötet, amelyben a szerzők magyarországi vagy régiós példák, esettanulmányok tükrében hozzák közelebb az olvasóhoz a kortárs térelméleteket (Faragó L. 2018).

terét, amely egyben legitimálja is a létét (Berki M. 2014). Kutatásom első célkitűzése ezeknek a hatalmi politikáknak és eljárásoknak a feltárása.

Azonban arra is kíváncsi voltam, hogy ezzel szemben vagy emellett milyen egyéb térpercepciókat és/vagy alulról jövő térhasználati eljárásokat figyelhetünk meg. Soja rendszerében a harmadik tér a második térben megnyilvánuló, a teret kisajátítani igyekvő hatalmi törekvésekkel szembeni ellenállás tereként is felfogható (például az utcai demonstrációk tere). A harmadik vagy érzékelt tér leginkább úgy értelmezhető, mint a mindennapi gyakorlataink során megélt tér, amely egyszerre fizikailag és virtuálisan is létező. Az adott pillanatban, az adott térben minket érő külső ingerek mellett például a helyhez kapcsolódó emlékeink is részét képezik.

A megélt tér koncepciója kapcsán alapvető fontosságú Michel de Certeau munkássága, aki rámutatott az egyéni észleléséből eredő számtalan, térben és időben is egymás mellett létező térbeliségre, valamint a különböző térbeli gyakorlatok és az emlékezet szerepére a helyhez való kötődés, a lokális identitás kialakulása folyamatában. Ezek együttesen járulnak hozzá az otthonosság megéléséhez (De Certeau, M. 2011; Novák V. 2008). Hasonlóan alapvetőek a mentális térképezés segítségével az egyének és csoportok térképzeteit vizsgáló behaviorista földrajzi kutatások (például Downs, R. M. – Stea, D. 1977; Cséfalvay Z. 2004), amelyek rávilágítanak a térhasználatban mutatkozó egyéni különbségekre. Ezen behaviorista földrajzi munkák mellett a környezetpszichológia is vizsgálja a helyidentitás kialakulásának kognitív folyamatát (Proshansky, H. – Fabian, A. K. – Kaminoff, R. 1983). Moscovici vizsgálatai megerősítették, hogy az adott közösség maga választja ki a környezet identifikációs elemeit, amely aztán annak reprezentációjában válik mások számára is megragadhatóvá (Izsák É. – Düll A. 2014).

Tekintve, hogy kutatásom egyik hipotézise, hogy a két kiválasztott városban az etnikum közti hierarchiaviszony befolyásolja a térben való láthatóságukat, szükséges számba venni néhány, a hatalmi pozíciókkal kapcsolatos elméletet. Lefebvre szerint a fentiek alapján értelmezett társadalmi térben a résztvevőket egyenlőtlen pozíciók jellemzik, így a tér (akár az elsődleges, akár a másodlagos tér) a hatalmi helyzetben lévő csoport, autoritás elképzelései mentén alakul. Ez a hatalmi pozícióban lévők által használt szimbólumok térbeli láthatóságában is kifejezésre jut, amely így tovább erősíti a kereteket létrehozó elit helyzetét (Novák V. 2008). Mindazonáltal a tér feletti kontrollért a csoportok között versengés zajlik, amelynek tétje a szimbólumok feletti uralom megszerzése és általuk a tér szimbolikus alakítása (Keményfi R. 2010; Gyáni G. 2007).¹⁰ Következésképpen a tér úgy is felfogható, mint egy aréna, amely alanya, ugyanakkor tárgya is az egymással versengő egyéni, csoport- és hatal-

¹⁰ Gyáni Gábor tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy Foucault nem földrajzi fogalomként, hanem egy bizonyos hatalom által kontrollált mezőként értelmezi a területet (Gyáni G. 2007).

mi identitásoknak (Massey, D. 1994; Mitchell, D. 2003). A térben való láthatóságért küzdő, eltérő hatalmi helyzetű csoportok térbeli viszonyrendszerét szokás a színpad és kulissza metaforával is érzékeltetni. Eszerint a színpad a felülről kialakított politikák színtere, az elitcsoportok kísérlete saját pozíciójuk legitimálására, míg a kulissza az alulról jövő kezdeményezés, az önábrázolás helye a városi térben, amely gyakran szimbólumok használatával megy végbe (Szijártó Zs. 2004).

A fentieknek, tehát a kultúra és a tér konstruktivista felfogásának egyfajta öszszegéseként „A város szövege tehát fizikai helyekből, kulturális elképzelésekből és narratív terekből fonódik össze, hiszen az épületekbe kulturális reprezentációk és elképzelések is beépülnek, ugyanakkor a megépült terek tapasztalatokat, interpretációkat generálnak. Ez a kettősség szükségessé teszi, hogy a fizikai értelemben vett város fogalma mellé a megélt, az elképzelt, a bejárt, a leírt, azaz a szimbolikusan megalkotott város fogalmát helyezzük. Az így felfogott város paradigmaticus példája annak, hogy miképpen alakul át egy földrajzi tér kulturális értelemben vett térré.” (N. Kovács T. – Böhm G. – Mester T. [szerk.] 2005: 7).

Összegezve, mind a kultúra interpretatív, mind a tér trialektikus felfogása megkérdőjelezi az ezekről alkotott, korábban objektívnek tekintett fogalmainkat. Amíg a kulturális fordulat nyomán a kultúrát mint társadalmi cselekvésekben testet öltő, szimbólumok révén megnyilvánuló entitást fogalmazták újra, addig a társadalomtudományok térbeli fordulata a teret mint a társadalmi folyamatok egy vetületét értelmezi. A kultúra interpretatív felfogása úgy tekint a szimbólumokra, mint a kultúra egyfajta térbeli kifejeződésére, akár a teret szegmentáló, konstituáló, valamint a térbeli hatalmi viszonyokat kifejező jelre. Ugyanakkor a tértudomány is fokozott figyelemmel fordult a szimbólumok felé. A mentális tér kutatásával vagy a trialektikus tér „színterein” használt szimbólumok jelentéseinek feltárásával közelebb kerülhetünk nemcsak az adott egyén, közösség, hatalom térhez fűződő viszonyának feltérképezéséhez, hanem a tér mindezek identitásában betöltött szerepének megértéséhez is (Keményfi R. 2010). Munkámban a két fogalom a fenti értelemben és viszonyrendszerben kerül értelmezésre, a térbeliséget pedig – egyetértve Keményfi Róbert meghatározásával – mint a „társadalmi és kulturális folyamatok által létrehozott szimbolikus entitás” határozza meg (Keményfi R. 2010: 104).¹¹

A tér és a kultúra fogalmának a kötetben használt értelmezése után a *nemzet* és az *etnikum* meghatározását is szükségesnek gondolom, ugyanis a kutatás multietnikus városokat vizsgál, ahol a köztérben zajló folyamatok elsődleges témája vagy magyarázó motívuma igen gyakran az etnicitás. Hasonlóan a fenti két fogalomhoz, az etnicitás értelmezése is alapvető változásokon esett át a 20. század végén.¹² A modern

¹¹ A térfogalom fejlődéséhez és értelmezéséhez lásd: Nemes Nagy J. 1998; Benedek J. 2000.

¹² A nemzet, etnikum, etnicitás értelmezéséhez lásd: Anderson, B. 2006; Eriksen, T. H. 2008. A nemzet, nacionalizmus és etnicitás fogalmak fejlődéstörténetéhez: Jones, M. – Jones, R. – Wo-

nemzet fogalmának születését a francia forradalomhoz szokás kötni. A 19. század során a nemzetet vérségi-kulturális közösségként láttató nacionalizmus eszméjét zászlajukra tűzve ezen összetartozáson alapuló nemzetállamok sora formálódott – nemritkán véres háborúk árán. A nemzet primordialista felfogásához képest új szemléletet hozott Benedict Anderson, aki a nemzetet elképzelt közösségként írja le, amelyben a feltételezett kulturális közösség segít a tagoknak megélni a csoporthoz tartozást (Anderson, B. 2006). Feischmidt Margit az etnicitás fogalmának értelmezéseit bemutató tanulmányában (Feischmidt M. 2010) két alapvető közelítésmódot különböztet meg: a kulturalistát és a társadalmi konstruktivistát. A kettő közötti különbséget abban határozza meg, hogy amíg az első csoport az etnicitást mint társadalmi ténytet kezeli, addig a másik számára ez társadalmi percepció, vagyis az egyéb, meglévő társadalmi különbségtételek rendszerében működik és értelmezendő. Fredrik Barth az etnicitást mint a társadalmi interakciókban kialakuló, folyton változó viszonyt írja le. Elemzésében arra jutott, hogy az elhatárolódás formái és gesztusai egyszerre szolgálják a csoportkohézió kialakítását és növelését, valamint a másik csoporttól való elhatárolódást (leegyszerűsítve „mi”-„ők” kategorizálás, lásd Barth F. 1996). A kötetben vizsgált interetnikus viszonyok értelmezéséhez ugyanakkor támaszkodom Eriksen munkájára, aki szerint a különbségek reprezentációja, vagyis a nyilvános közbeszédben és a mindennapi társalgásban megjelenő beszédmód az, amely létrehozza az etnicitás kategóriáját (leegyszerűsítve: „saját”-„idegen”, lásd Feischmidt M. 2010). Az etnicitást társadalmi konstrukciónak tekintők szerint az egyfajta látásmód, amely etnopolitikai projektek következtében jön létre. Jellemzője, hogy gyakran az adott társadalomban bizonyos etnicitáshoz társadalmi előnyök, tőke, privilégiumok társulnak, amely hozzájárul a különbségtétel fenntartásához a társadalmi lét vagy az erőforrásokhoz való hozzáférés egyéb dimenzióiban (Feischmidt M. 2010).

A vizsgált városok etnicitásviszonyainak magyarázatához két tényező figyelembevétele elengedhetetlen. Egyrészt mindkét város kelet-közép-európai, etnopolitikai ütközőzónában fekszik, amelyet nagyszámú autochton nemzeti közösség több évszázados egymás mellett élése jellemez (Kocsis K. – Kocsisné Hodosi E. 1991), vagyis az interetnikus viszonyrendszereknek kialakult mintázatainak vannak, amelyeket a határváltozásokkal járó államhatalmi változások időről időre befolyásolnak (Tátrai P. 2010). Másrészt fontos megemlíteni a posztoszocialista átmenetet mint a régióban az etnicitást és nemzetépítést befolyásoló tényezőt.¹³

ods, M. 2004. Mindezek mellett a dolgozatban alapvetően Feischmidt M. (2010) *Az etnicitás* című kötetben szereplő tanulmányára támaszkodtam.

¹³ A posztoszocialista országok mindegyikében végbement a szocialista múlt revíziója és a nemzet újradefiniálása (például Niedermüller P. 2000; Verdery, K. 1999; Brubaker, R. 2006). Azokban a posztoszovjet országokban pedig, amelyek a Szovjetunióknak köszönhatték létüket, nemritkán az alapoktól indult meg a nemzetépítés (lásd Bell, J. 1999; Brubaker, R. 2006).

A dolgozatban az etnicitás társadalmi konstruktivista felfogását tartom irányadónak. Ez alapján az etnicitást mint politikai projektet kezelem, amelynek célja a „mi” és „ők” közti különbségtétel megteremtése és fenntartása. Ez a homogenitás mítoszának létrehozásával zajlik, amelyben a vélt azonosságokat intézményesítik („mi”), és minden ettől különbözőt etnicizálnak („ők”). Az, hogy aktuálisan milyen tartalmak, attribútumok részei a „nemzetnek”, „etnikumnak”, „mi” és „ők” kategóriáknak, az adott hatalmi viszonyoktól függ. Rogers Brubaker szerint ennek a hatalmi viszonyoknak három szereplője van: a nacionalizáló nemzetállam, a nemzeti kisebbség és az anyanemzet (Brubaker, R. 2006). Egyetértve Zahorán Csabával (Zahorán Cs. 2016), ezek mellé a munkámban beemelem a helyi hatalmi eliteket (úgy mint cseh/ukrán-magyar; román-magyar), akik nem csupán eszközei vagy végrehajtói a nemzetállami vagy anyanemzeti akaratnak, hanem aktorok is a helyi interetnikus viszonyrendszerben, és – ahogyan a kötetben lesz erre példa a későbbiekben – számos esetben képesek befolyásolni a szimbolikus térhasználatot.

Az etnicitás értelmezése után röviden szükséges még arra kitérni, hogy a nemzeti és etnikai tartalmak hogyan jelennek meg a térben, milyen kapcsolat van a kultúra, az etnicitás és a térbeliség között. Amint a 2. ábrán bemutattam, a szimbolikus terrek és térhasználatok kutatása számos egyéb tudományág metszetében helyezkedik el. Az alábbiakban kiemelek pár meghatározó megközelítést vagy vizsgálati módot, amelyet a vonatkozó geográfiai kutatások is használnak.

Az elképzelt közösség intézményesülését tanulmányozva Hobsbawm különböző *történeti* kontextusokban mutatta be, hogy a mindenkori hatalom bizonyos tradíciók kijelölésével és bevezetésével (úgy mint nemzeti ünnepek, emléknapok, és ezek megünneplésére helyszínek létrehozása) vagy mások hanyagolásával, akár tiltásával hogyan szabályozza a nemzethez, etnikumhoz tartozás formáit és kereteit (Hobsbawm, E. J. 1990, 2015). A nemzeti ünnepek, emléknapok megszakítják a hétköznapi élet menetét: kijelölnek időpontokat, amikor a múlt egy, a jelenben a hatalom által fontosnak ítélt eseményére emlékezünk. Így jutunk el a nemzet, a térbeliség és az emlékezet összekapcsolásához. Ahogyan Zombory Máté a témával foglalkozó kiváló kötetében megjegyzi: a „hovatartozást konstruáló térbeli gyakorlatok közé tartozik az emlékezés is” (Zombory M. 2011). Az 1980-as évektől sokasodtak azok a kutatások, amelyek a hatalmi reprezentáció hétköznapi dimenzióinak, a mikroközösségek és az egyes emberek emlékezetének feltárására vállalkoztak. A kollektív emlékezet fogalmának magyarázatakor Maurice Halbwachs (1992) nem csupán az egyéni emlékezet szelektív működésére hívta fel a figyelmet, hanem mindebben a társadalom, a jelenben minket körülvevő viszonyok, értékek és elvárások szerepére is. Vélekedése szerint az egyén számára a társadalmi emlékezet olyan fogódzókat nyújt, amelyek valamiféle keretet kínálnak identitása kialakításához, erősítik adott (képzelt) közösséghez való tartozását, tehát a külön-

féle megemlékezési rítusok (például a nemzeti ünnepek) alkalmat adnak a közösséghez való tartozás megélésére.

A geográfia szempontjából a történelem és az emlékezet viszonyát kutató Pierre Nora munkássága kiemelkedő fontosságú. Nora szerint a (poszt)modern társadalmakban az egyén elszakadt az emlékezetétől, elveszítette azokat a fogódzókat, amelyek az időben és a térben segítették tájékozódását. Az emlékezet és a történelem nem szinonimák: „Az emlékezet mindig időszerű jelenség, megélt kötődés az örök jelenhez; a történelem a múlt megjelenítése.” A lieux de mémoire (amely egyszerre jelenti az emlékezeti helyeket és az emlékezet helyeit) szerepe az idő megállítása, a felejtés megakadályozása, a múlt és a jelen idősíkjainak helyhez kötése, amit az emlékezési rítusok tesznek élővé (Nora, P. 1999). Az emlékezet történelemmé alakulása nem csak az egyént, hanem a közösségeket is arra sarkallja, hogy a történelmük újjáélesztésével újradefiniálják identitásukat. Az olyan emlékezeti helyek, mint például az emléktáblák, emlékművek, szobrok, – az ott rendszeresen kivitelezett rítusok (mint a koszorúzás, himnusz éneklés) segítségével – a térből helyet hoznak létre és alkalmasak a közösséghez tartozás megélésére. Ugyanakkor a nagy és látványos események és ünnepi terek mellett a mindennapjainkat is átítatja a nemzeti ideológia: Michael Billig a nacionalizmus hétköznapi megnyilvánulásait elemző művében érzékletes példákkal bizonyította, hogy a nagy sporteseményeken használt nemzeti szimbólumoktól az iskolai tananyagon át a filmekben felbukkanó tájábrázolásokig mennyiféle módon szüremlik be a nemzet eszméje és ideája a mindennapjainkba (Billig, M. 1995). Sokszor nem is tudatosítva, életünk számtalan dimenziója rendelkezik etnicizált tartalmakkal: a bankjegyek vagy a bélyegek (Raento, P. 2006) mellett itt említhetjük a köztérneveket, jelen kötet egyik fő témáját is.

A földrajztudományhoz szorosabban kapcsolódó *kartográfián* belül szintén az 1990-es évektől bontakozott ki a térképeknek szöveggént való értelmezése. A kritikai kartográfia egyre bővülő nemzetközi szakirodalma változatos példák során elemezte a földrajzi tér ábrázolásában, térképen való megjelenítésében a hatalom lenyomatát (Monmonier, M. 1996; Neucleous, M. 2003; Harley, J. B. 1989; Edney, M. 1997; Kadmon, N. 2004). Ezen kartográfiai kutatásokhoz is kötődik a kritikai toponímia kutatási iránya, amely határterületet képez a földrajz, a kartográfia és a nyelvészet között. A térképi névrajz elemzése fontos adalékokat szolgáltat a helyi közösségek térpercepciójáról és a köztérnevek változásáról (Bartos-Elekes Zs. 2016a, 2016b, 2021).

A *nyelvészeti* kutatásokban a helynevek elemzésén (névtan) túl önálló diszciplínává nőtte ki magát a nyelvi tájkép (linguistic landscape) kutatása. Landry és Bourhis sokat idézett meghatározása szerint „a közúti jelzőtáblák, a hirdetőtáblák, az utcanevek, a helynevek, a kereskedelmi egységek jelzései és a kormányzati épületek nyilvános feliratai alkotják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi

tájképét” (Landry, R. – Bourhis, R. 1997). A nyelvi tájkép interdiszciplináris kutatása több kárpát-medencei műhelyben zajlik (például Hodinka Antal Intézet, HUNREN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Pannon Egyetem). A kutatások eredményei igen értékes kiegészítései a tájképpel foglalkozó társadalom-, azon belül kulturális és etnikai földrajzi munkáknak is (Gorter, D. 2017; Bartha Cs. – Laihonen, P. – Szabó T. P. 2013; Csernicskó, I. – Laihonen, P. 2016; Hires-László, K. 2019, Hires-László et al. 2019; Bátyi Sz. 2014).

Végül – a teljesség igénye nélkül – az *antropológia*, különösen a *politikai antropológia* szimbolikus politikákat elemző eredményeit említem. A tér fölötti kontrollért hatalmi játszma folyik különböző szereplők között, amelynek tétje a köztérben való láthatóság. Simon Harrison a szimbolikus konfliktusok négy típusát különbözteti meg, amelyek a bourdieu-i értelemben vett szimbolikus tőke birtoklásáért folynak. A szimbolikus tőke a gazdasági tőke egy álcázott formája, a szimbólumok pedig az általuk hordozott szimbolikus tőke arányát jelképezik. Fix értékkel nem rendelkeznek, hiszen az korszakonként és kultúránként újraértékelődik. Értelemszerűen a politikai szimbólumok sem rendelkeznek állandó, hozzájuk rendelt értékkel. Politikai szimbólum akármi lehet, ami tulajdont fejez ki, státusszerepet jelképez, és a birtoklása a legitimáció forrását képezheti adott kontextusban (és mások számára olvasható) (Harrison, S. 1995). A hatalmat legitimáló, reprezentáló szimbólumokért folytatott konfliktus négy típusát írja le Simon Harrison:

1. Értékelési verseny (valuation contest): ennek során a rivális csoportok identitás-szimbólumai között, érték-hordozó kritériumok alapján rangsort törekednek felállítani, amelyben két taktikát figyelhetünk meg. A negatív, amikor az ellenfél szimbólumainak státusát igyekeznek aláásni; és a pozitív, amely révén a sajátjuk felmagasztalására törekednek. Ez a fajta konfliktus különösen jellemző etnikai rivalizálásra.
2. Tulajdoni verseny (proprietary contest): kollektív szimbólumok tulajdonjogáért, ellenőrzéséért folyó vita. Ennek gyakran idézett példája a Görögország és Macedónia között lezajlott névvita. (De példa lehet a Hunyadi-család is magyar-román viszonylatban.)
3. Újítási verseny (innovation contest): ennek célja a differenciálódás, vagyis felmutatni, hogy az adott közösség miben tűnik ki a másiktól képest. Ez tipikusan kétféle módon történhet: vagy a meglévő szimbolikus formát fejlesztik tovább/elevenítik fel, vagy kitalálnak új szimbólumokat, tradíciókat.
4. Kiterjesztési verseny (expansionary contest), amelynek során a csoport megpróbálja saját szimbólumaira lecserélni a versenytársai identitásszimbólumait (Harrison, S. 2000).

A szimbolikus konfliktusok téje tehát a politikai szimbólumok feletti kontroll megszerzése, amely egyúttal azok életpályáját is leírja. Alapvetően egy politikai szimbólum élete négy szakaszra osztható – ezek egybeesnek azzal a négy eljárással, amely meghatározza a küzdelemben alkalmazott szimbolikus stratégiákat:

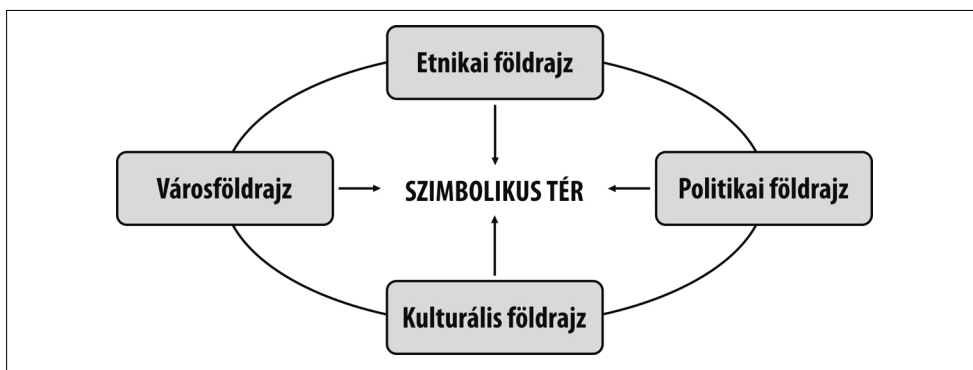
1. A szimbólum születése, vagyis az új szimbólum megjelenése. Erre példa az új ideológiát, hatalmat tükröző utcanévek megjelenése, új köztéri szobrok állítása.
2. Átértékelés: az értékelési verseny során változik az adott szimbólumnak tulajdonított érték. Az átértelmezési eljárások felhívják a figyelmet arra, hogyan változnak a nemzetet alkotó tartalmak, értékek, rezsimenként más és más történelmi személyek épülnek be a nemzeti panteonba, vagy kerülnek átértelmezésre. Például Széchenyi István vagy Petőfi Sándor értékelésének változása.
3. Kisajátítás: a szimbólum vándorolhat a csoportok között, vagyis egy csoport egyoldalúan eltulajdoníthatja, például megváltoztatva attribútumait, jelentését, értelmezését. Gyakran idézett példa a budapesti Hősök tere, amely számtalan módon szolgált különféle rezsimek reprezentatív tereként a millenniumi ünnepségektől Nagy Imre újratemetéséig.
4. A szimbólum halála, vagyis amikor a szimbólum eltűnik, eltüntetik. Erre példa a szoborrombolás vagy az utcanévek cseréje (Harrison, S. 1995, 2000).

Az alfejezet rövid áttekintést nyújtott arról, hogy a kulturális és a térbeli fordulat nyomán hogyan változtak meg, váltak relatívvá és szituációtól függővé olyan, korábban objektívnek tekintett fogalmak, mint a kultúra, a tér, az etnikum. Felhívtam a figyelmet arra, hogy az utóbbi fél évszázadban a szimbólum, a reprezentáció és az emlékezet kutatása miként vált megkerülhetetlen témájává a társadalomtudományi kutatásoknak. Bemutattam, hogyan fordult a kutatói figyelem a (nemzeti) emlékezetnek és térbeli megnyilvánulásainak (emléktáblák, emlékhelyek, nemzeti ünnepek) vizsgálata, valamint az etnicitáshoz és nemzethez társított jelentések hétköznapi gyakorlatokba ágyazott megnyilvánulásainak tanulmányozása felé. Ennek következtében mindazon, a 2. ábrán szemléltetett diszciplínákhoz tartozó kutatások, amelyek az emlékezet helyeit, a társadalmi emlékezetet, az etnikai identitás térbeli megnyilvánulásait vagy a hétköznapi élet etnikai dimenzióit kutatják, mind jelen dolgozat érdeklődési körébe tartoznak. A tetemes anyag feldolgozására ez a kötet nem vállalkozott, csupán áttekintésre. A következőkben azt vizsgálom meg, hol jelölhető ki a földrajztudomány helye és szerepe ezen téma kutatásában.

1.2.2. A kutatási téma elhelyezése a földrajztudományon belül

Az emlékezet és a reprezentáció elemzésében a földrajz szerepét a következőképpen határozza meg Ken Foote és Maoz Azaryahu (2007: 125): „a geográfia a megemlékezés mintázatai és változásai terén a térbeli, a helyi és tárgyi perspektívák felkutatásával járulhat hozzá a kutatásokhoz.”

A társadalomföldrajzi kutatásokon belül a dolgozat témája az etnikai földrajz, a kulturális földrajz, a városföldrajz és a politikai földrajz határmezsgyéjén helyezhető el (3. ábra). Mindezen részterületek foglalkoznak a tájkép (landscape), pontosabban a politikai tájkép (political landscape), a szimbolikus tájkép (symbolic landscape), a kultúrtáj (cultural landscape) és a városkép (city scape) formálódásával.



3. ábra. A szimbolikus tér kutatásának elhelyezése a társadalomföldrajzi kutatásban

Saját szerkesztés. Grafika: Koczó Fanni, Szabó Renáta

Az előző alfejezetben említett kulturális fordulat a tájkép korábbi felfogásának kritikáját hozta az 1980-as évektől kezdődően (Johnson et al. 2000). Dennis Cosgrove szerint a tájkép egy társadalmi konstrukció, amely csak egy szűk, tehetős réteg tájértelmezését közvetíti. A táj jobban megérthető, ha mint látásmódot („way of seeing”) fogjuk fel, mint reprezentációt próbáljuk értelmezni, és azt igyekszünk feltárni, hogy a legkülönbébb tájképi elemeket ki és hogyan hozza létre (Eszenyi O. 2016). Mindez azt is jelentette, hogy a táj szimbolikus értelmezése, jelentésrétegeinek feltérképezése került a figyelem középpontjába, amelyet a művészettörténetből kölcsönzött ikonográfia módszerével kezdtek vizsgálni. Ez a tájszemlélet érlelte ki a szimbolikus tájkép (symbolic landscape) fogalmát (Cosgrove, D. 1984; Cosgrove, D. – Daniels, S. 1988).

Az 1990-es évektől aztán sorra jelentek meg azok a publikációk, amelyek ezen konstrukciók feltárására, a megemlékezés (commemoration) és az emlékezet vagy a benne rejlő hatalmi viszonyok megjelenítésének (representation) feltárására vállalkoztak a legkülönbébb idő- és térbeli keretek között. Ezek közös pontja, hogy nem

az érzékelhető, észlelhető tájjal foglalkoztak, hanem azzal, amit és ahogyan ez megjelenít, reprezentál. Ilyen érdeklődési terület lett az épített környezet szerepe a nemzeti identitás alakításában és a nemzeti ideológia terjesztésében. Később a kutatások maguknak az ezáltal kreált nemzetképeknek a további értelmezésével egészültek ki (Johnston, R. J. – Sidaway, J. D. 2004).

A vonatkozó földrajzi szakirodalom strukturálásához Atkinson és Cosgrove 1998-ban megjelent, a római II. Viktor Emánuel emlékmű történetével mint a nemzeti identitás politikai rendszereken átívelő folytonos átértelmezésének reprezentatív eszközével foglalkozó tanulmányát (Atkinson, D. – Cosgrove, D. 1998) vettem alapul és egészítettem ki a saját kutatásom szempontjából fontos témákkal. Mindezek alapján a szimbolikus terek, a térhasználat, az emlékezetpolitika területén a következő fő kutatási témákat említem meg, a teljesség igénye nélkül:

1. (Nemzeti) *identitás építése* (identity formation), főleg a nemzetépítési és az államhatalom-váltási periódusokban, valamint a helyi identitások kialakítása, közös múlt értelmezése nemzeti mítoszteremtés esetén (Azaryahu, M. 1992, 1996a; Bell, J. 1999; Cohen, S. B. – Kliot, N. 1992; Johnson, N. 1994; Özel, M. K. 2013). A posztszocialista országok sajátos helyzetére lásd: Goulding, D. – Domic, D. 2009; Czepczyński, M. – Soováli-Sepping, H. 2016; Zhurzhenko, T. 2011; Diener, A. C. – Hagen, J. 2013.
2. Az *emlékezéssel kapcsolatos politikák* (politics of commemoration) és eljárások, valamint ezek térbelisége. Ezen kutatások a hivatalos, konstruált nemzeti identitások, narratívák elemzéséről, továbbá ezek egyes korszakoktól, politikai rendszerektől függő átértelmezéséről írnak (Atkinson, D. – Cosgrove, D. 1998; Levinson, S. 1998). Ezen írások foglalkoznak a lecserélés és a vandalizmus (replacement and vandalism) kérdéseivel: az utcanevek változtatása mellett épületek, emlékezeti helyek, a nemzeti panteonba emelt figurák cseréjével, átértelmezésével (Azaryahu, M. 1990, 1997; Light, D. – Nicolae, I. – Suditu, B. 2002; Till, K. 1999; Palonen, E. 1993, 2008).
3. A hivatalos nemzeti/etnikai diskurzussal szembeni, sokszor *alternatív narratíva/narratívák* bemutatásával és annak nemzeti narratívához való – sokszor ellentmondásos – viszonyával, valamint mindezek térbeli reprezentációjával foglalkozó munkák (Azaryahu, M. 1996b; Schwartz, B. 1982). Ebbe a csoportba sorolhatók többek között olyan írások, amelyek az alternatív narratívák láthatóságáért folyó küzdelmet és az azt jellemző egyenlőtlenségi viszonyokat mutatják be posztkolonialista keretekben (Yeoh, B. 1992, 1996; Njoh, A. J. 2017). Kiemelkedően fontosak ebből a szempontból a geopolitikai ütközőzónákban (Ciprus: Oktay, D. 2002; Izrael/Palesztina: Kliot, N. – Mansfield, Y. 1997; Cohen, S. B. – Kliot, N. 1992) zajló szimbolikus politizálást elemző tanulmányok, valamint az egyes társadalmi csoportok láthatóságért folytatott küzdelmével foglalkozó szövegek (elsősorban Alderman, D. – Inwood, J. 2013; Alderman, D. 2000; Kitada, E. 2015).

A kutatásokat a vizsgálatba bevont tájelemek, szimbólumok szempontjából is lehet csoportosítani. A teljesség igénye nélkül az alábbiakról találhatunk elemzéseket:

1. Utcanevek: általában úgy írnak róluk, mint könnyen változtatható tájképi elemről, amellyel viszonylag gyorsan és (költség)hatékonyan lehet az aktuális hatalmi narratívát a mindennapi térhasználat részévé tenni. A kutatások itt a különböző politikai rendszerváltásokhoz és ideológiákhoz kapcsolódóan számos eljárásra hoztak példát. Fontos munkák születtek Berlin (Azaryahu, M. 1997; Till, K. 2005), Bukarest (Light, D. – Nicolae, I. – Suditu, B. 2002; Light, D. 2004) vagy éppen Budapest (Palonen, E. 1993) rendszerváltásokat követő utcanévváltozásairól. Ezen kutatások megerősítik, hogy a köztérnévadás a hatalmi ideológia térbeli reprezentációjának elengedhetetlen része.
2. Emlékművek, emléktáblák, szobrok: ezek látványosabb, költségesebb és lassabban megvalósítható eszközök. Az ezzel kapcsolatos tanulmányok az emlékmű történetének elemzésével, sorsával, a térbeli elhelyezkedésével, a köré szerveződő rituálékkal, ezek különböző értelmezéseivel foglalkoznak (Atkinson, D. – Cosgrove, D. 1998; Azaryahu, M. – Foote, K. 2008; Azaryahu, M. 2011; Johnson, N. 1994; Young, J. E. 1993).
3. Egyéb tájképi elemek, úgymint temetők (Azaryahu, M. 1996a), csatahelyszínek, emlékparkok (Azaryahu, M. 2003), és csak az adott kontextusban értelmezhető egyéb térfoglalási eszközök, például Izrael esetén a víztornyok (Cohen, S. B. – Kliot, N. 1992), erdélyi viszonylatban az ortodox templomépítés expanziója (Iuga, L. 2014; Ioan, A. 1999, 2001).

A szimbolikus térfoglalással, a térben elhelyezett szimbólumokkal, szimbolikus politikákkal kapcsolatos földrajzi kutatások csoportosítása még hosszan folytatható lenne (például auditív térfoglalás, írásbeliséggel nem rendelkező kultúrák szimbolikus térhasználat). A következőkben a kötet témájához leginkább köthető, köztérnevekkel kapcsolatos földrajzi kutatásokról adok áttekintést.

1.2.3. Áttekintés a köztérnévkutatások néhány eredményéről

A köztérben elhelyezett szobrok és emléktáblák vagy az utcák el- és átnevezése olyan szimbolikus jelölők és gyakorlatok, amelyek az adott hatalom terület feletti uralmát kívánják bizonyítani. Ez a sajátosság magyarázza, hogy a hatalomváltások következetesen együtt járnak a szimbolikus tájkép átalakulásával. A hatalom új birtokosa tudatosan igyekszik a tájképen nyomot hagyni, egyúttal törekedve a korábbi jelölők eltüntetésére (Hobsbawm, E. 2015). Az utcák el- és átnevezése egyike a leggyakrabban alkalmazott szimbolikus politikáknak, amely bizonyítja az adott hatalom poten-

ciálját (Bourdieu, P. 1989). Az utcanevek erejét éppen hétköznapióságuk adja: mivel egyértelmű, praktikus funkcióval rendelkeznek (elősegítik a tájékozódást), az emberek magától értetődően használják őket (David, J. 2013). Így a beszélők – akár akarattuktól függetlenül – a hivatalos utcanevek kimondása által az aktuális hatalmi narratívát kommunikálják. Következésképpen az utcanevek „közvetítenek a politikai elitek és az átlagemberek között” (Azaryahu, M. 2009: 54). A kommemoratív utcanevek különösen fontos eszköznek bizonyulnak a város szimbolikus tájképében: az utcanévben megörökített (vagy onnan eltüntetett) személy az aktuális hatalom történelem- és/vagy nemzetfelfogását közvetíti, így az utcanevek révén lehetővé válik, hogy egyfajta hatalmi narratíva beépüljön a társadalmi élet intímabb szféráiba és interakcióiba is (Azaryahu, M. 1996b). Fontos kiemelni, hogy hatalomváltásokat vagy rendszerváltásokat követően (például posztszocialista átmenet) a nemzetfogalom és a nemzeti identitás újraértelmezése is zajlik, amely a városi térben, a városképben következetesen nyomot hagy. Az átalakulást az emlékezés és a felejtés dinamikája alakítja, amely a városi ikonográfia és toponímia változásában is tetten érhető (Azaryahu, M. 1997; Nadkarni, M. 2003; Palonen, E. 2008; Diener, A. C. – Hagen, J. 2013).

A köztérnévvel foglalkozó földrajzi kutatások egyfajta csoportosítását közlöm az alábbiakban¹⁴.

1. A kutatások jelentős része *nemzetállami kontextusban, egy nemzeten belüli ideológiai küzdelmek* (az úgynevezett transzformációs periódusok névhasználatára lásd Palonen, E. 1993; 2013) vagy egymással rivalizáló nacionalizmusok, *geopolitikai konfliktusok* terében vizsgálja az utcanevek (és településnevek) változását (Azaryahu, M. – Kook, R. 2002; Cohen, S. B. – Kliot, N. 1992). Ezen kutatások feltárták a köztérnevek változásának dinamikáját (vagyis hogy a rezsimváltást rendre a köztérnevek változása követi) vagy az adott hatalmi ideológiák köztérnév-politikáját (vagyis hogy adott politikai rendszerben kik a kedvelt vagy kegyvesztett személyiségek, akikről közteret neveznek el). Különösen nagy figyelem hárul a kommemoratív utcanevek kutatására, tekintve, hogy a személynevek és a földrajzi nevek bírnak a legnagyobb szimbolikus erővel, ezért ezek indukálják a leggyakrabban a politikai konfliktusokat (Azaryahu, M. 2009).
2. A jelen kutatás szempontjából kiemelten fontosak azok a munkák, amelyek a *marginalizált és kisebbségi csoportok* elismerésért, láthatóságért való küzdelmében elemzik a köztérnevek szerepét. Ezen esetekben kutatás tárgyát képezi egyrészt a kommemoratív köztérnevek megjelenítése vagy hiánya és az ehhez kapcsolódó

¹⁴ Nagyszerű áttekintést nyújtanak a kutatások fő irányairól többek között: Rose-Redwood, R. – Alderman, D. – Azaryahu, M. 2008, 2010, (szerk.) 2018; Foote, K. – Azaryahu, M. 2007; Giraut, F. – Houssay-Holzschuch, M. 2016; Rusu, M. 2021.

viták; másrészt a köztérnevek feliratozása, a többnyelvűség kérdése a köztérben, a feliratok nyelve és helyesírása, az írásmódok. Ezen kutatások közül az alábbiakat emelem ki:

- a. Asszimmetrikus hierarchiaviszonyok között zajló küzdelem a láthatóságért. Ide sorolhatjuk Derek Alderman kutatásait Martin Luther King megjelenítése kapcsán az USA közterein (Alderman, D. 2000), vagy azokat a posztkoloniális kontextusban végzett vizsgálatokat, amelyek a gyarmati hatalom egyoldalú, dominanciára törekvő köztérnév-politikáját és az ezzel szembeni mozgalmakat mutatják be (Yeoh, B. 1992, 1996; Njoh, A. J. 2017, Myers, G. A. 1996).
- b. Fontos megemlíteni az őslakos vagy első nemzethez tartozó közösségek névhasználatával foglalkozó kutatásokat. Ezen kutatások a hivatalos névhasználatban megnyilvánuló egyenlőtlenségi viszonyokon túl felhívták a figyelmet a párhuzamos nevek létezésére, valamint a kiejtésben, használatuk révén megvalósuló auditív térfoglalásra és hatalmi viszonyokra (Berg, L. D. – Kearns, R. A. 1996; Kearns, R. A. – Berg, L. D. 2002; Njoh, A. J. 2017).
- c. A Kárpát-medencei viszonyokkal szintén párhuzamba állíthatók azok a tanulmányok, amelyek a nyelvi-etnikai elismerésért küzdő csoportok esetében, de nem posztkoloniális környezetben vizsgálják a köztérnevek és a kommemoratív utcanévek szerepét vagy a köztérnevek feliratozását. Idesorolható a walesi (Jones, R. – Merriman, P. 2009), a skót (Withers, Ch. W. J. 2000) vagy a baszk példa (Raento, P. – Watson, C. J. 2000).

A köztérnevek témájában rendkívül gazdag és színes az elérhető tudásanyag, amelyből a kötet témájához illeszkedő legfontosabb megállapításokat az alábbiakban emelem ki.

A köztérnévadás többnemzetiségű terekben az etnicitás kifejezésének egyik fontos eleme, az etnikai csoportok közti térfoglalási küzdelmek eszköze (például Azaryahu, M. – Kook, R. 2002; Azaryahu, M. 2012). Számos tanulmány felhívja a figyelmet egy/több párhuzamos világ létezésére: az utcanévek eltérő használata, a hivatalos név negligálása (például Yeoh, B. 1992) olyan eljárások, amelyek az utcanévekben is élő etnikus párhuzamos világok létét bizonyítják (Barna G. 2000). Találhatunk arra példákat, hogy adott utcanévet az egyes csoportok eltérően értelmezik, vagy más esetben egy-egy történelmi alak szerepét úgy interpretálják, hogy az elfogadhatóvá váljon. Ez történt az V. György sugárút esetén Tel-Avivban. Amíg a független Izrael állam megalakulása után Haifában megváltoztatták a nevét, addig Tel-Avivban áértelmezték, mondván, hogy az ő uralkodása alatt került aláírásra a Balfour-deklaráció, amely elismerte a zsidók jogát Palesztinában egy állam megalakítására, így szerepe a cionista történelmi interpretációt követően maradhatott a köztérben (Azaryahu, M. 1996b).

Nemcsak az számít, kiről vagy miről neveznek el utcát, hanem az is, hogyan néz ki az utcanévtábla, hiszen ez a politikai kommunikáció vizuális közvetítő közege a

köztérben (Azaryahu, M. 2012). Az utcanévtáblák megléte, milyensége, az azokon feltüntetett tartalom, írásmód a külső szemlélő számára is azonnali információt közvetít az ott élő csoportokról, a köztük lévő viszonyról: egynyelvű vagy többnyelvű a tábla? A nevek egymás alatt milyen sorrendben szerepelnek? Egy táblán találunk több nevet vagy több táblán? Egyforma betűmérettel készültek a feliratok? Ezek az információk akkor is „olvashatók”, ha nem tudjuk elolvasni a táblán szereplő neveket (például mert nem ismerjük az arab vagy kínai írásjeleket). Régióink rendkívül változatos utcanévtábla-kavalkádjából az 4. ábrán láthatunk válogatást.

Az utóbbi évtizedben egyre több tanulmány hangsúlyozza, hogy a turizmus jelentősen átalakítja az addig leginkább lokális dinamikákban, keretekben értelmezett láthatóságot. Egyrészt a turisták miatt szükséges sokszor latin betűkkel és/vagy angolul feliratozni, másrészt ahogy a kulturális örökség turisztikai termékké válik, úgy egy város, település vezetése és lakosai üzletileg is érdekeltek lesznek abban, hogy feltüntessék a városban használt korábbi utcaneveket, ezzel hangsúlyozva településük gazdag helyi történetét (Marosvásárhely esetén Crețan, R. – Matthews, P. W. 2016; Beregszász esetén Csernicskó I. 2015, 2016b; Karmacs Z. 2018). Viszonylag új kutatási iránynak számít az üzleti célú köztérátnevezések vizsgálata (Light, D. – Young, C. 2014).

Az utcanévtáblák vizuális megjelenése mellett a köztérnevek térbeliségének kérdéseit is vizsgálják kutatások. Ezen munkák bizonyítják a térbeliség szerepét az utcanévadásban (Raento, P. – Watson, C. J. 2000). Az utcanevekben megörökített személyek aktuális presztízséről, pozíciójáról sokat elárul, hogy milyen jelentőségű közteret neveznek el róla. Ennek fordítottja is igaz, vagyis számít, hogy kultúránként és koronként kikről nevezik el a fontosabb utcákat (Azaryahu, M. 1996b). Többnemzetiségű vagy valamilyen kisebbség által lakott területen a hatalom akadályozhatja vagy épp támogatja a többnyelvű feliratokat és az adott kisebbségi csoporthoz tartozó kommemoratív utcanévek használatát (Kitada, E. 2015). Ez gyakran azt is jelenti, hogy a kétnyelvűség arra a szűkebb térre korlátozódik, ahol a kisebbség tagjai nagyobb számban élnek (Azaryahu, M. 2012; Alderman, D. – Inwood, J. 2013).

A köztérnevek, illetve kibővítve, az emléktáblák térbelisége átvezet ezek szerepére a szimbolikus tájkép formálásában. A valakire, valamilyen eseményre emlékező utcanévek, emléktáblák a múlt eseményeit/személyiségeit egy adott narratívában ábrázolva kötik egy konkrét helyhez, és így válik a kultúrtáj/tájkép részévé. Ezáltal a táj plusz tartalommal, jelentéssel gazdagodik, míg az adott esemény/személy, a múlt egy darabja a térben való megjelenés által kerül szimbolikusan megerősítésre (Azaryahu, M. 1996b). A megemlékezés gyakorlatai (például koszorúzások az emléktáblánál) révén egyrészt könnyebben értelmezhetővé válhat az emléktábla/utcanév üzenete. Másrészt a kapcsolódó rítusok nyújtotta egyéni tapasztalat, átélés révén nagyobb az esély arra, hogy az adott, felülről kommunikált narratíva az egyéni emlékezet részévé váljon. Mindezek az eljárások hozzájárulnak ahhoz, hogy a hely, a lokalitás többtarta-



4. ábra: Többnyelvű utcanévtáblák Kelet-Közép-Európában. A táblák kivitelezése, helyzete, színei, betűtípusai, a nyelvek sorrendje, fontos információkat árulhatnak el az interetnikus viszonyrendszerről és a vonatkozó helyi politikákról.

Fotó: Erőss Ágnes, Tátrai Patrik

lommal és személyes élménnyel gazdagodva az egyénben kialakítsa/erősítse a lokális identitást, a helyhez való kötődés érzését (De Certeau, M. 2011).

Szintén a térbeliség kérdésével függ össze, hogy az egyéni helyidentitás elemeivé válnak a köztérnevek vagy a köztér egyéb szimbolikus elemei (például szobrok). Gyakran éppen ez, a mentális térképekbe és helyidentitásba való beágyazottságuk vezethet konfliktushoz. Jellemzőek a generációs különbségek (gondoljunk a Moszkva tér kontra Széll Kálmán tér név használatára) ebben a tekintetben, de az utcaneveket munkavégzés miatt gyakran használók körében (lásd a taxisofőrök véleményeit Crețan, R. – Matthews, P. W. 2016 cikkében) ritkán népszerű egy-egy utcanevváltozás. Rose-Redwood, Alderman és Azaryahu (2010) cikkükben a köztérnévkutatások egyik közeljövőbeni feladatáként éppen az ilyen hétköznapi reakciók feltárását nevezik meg. A kötet 2.5. és 4.2. fejezetében érintem ezt a témát mindkét város vonatkozásában.

Mindezen kérdések átvezetnek a lokalitás, a helyi örökség és a földrajzi lépték szerepének értelmezéséhez. Az adott településhez kötődő, de a nemzeti történelem szempontjából is fontos személyiségek/események köztérben való megjelenítése úgy is értelmezhető, mint az adott közösség hozzájárulása a nemzeti értékekhez (Azaryahu, M. 1996b), ezért vitatott multietnikus terekben, rivalizáló etnikai hatalmi viszonyok között a köztérnevek a nemzeti és politikai identitás jelölőiként felvetik a lojalitás kérdését (lásd bővebben Dragoman, D. 2011). Az ebből fakadó konfliktus feloldásaként láthatunk arra példát, hogy a helyi örökség legfontosabb építőelemévé tudatosan a helyi történelmet választják a nemzetivel szemben, így erősítve a helyi örökséget, miközben közvetetten törekednek fenntartani/megteremteni a helyi közösségek közti kohéziót (Azaryahu, M. – Kook, R. 2002).

A dolgozat vizsgálati terepein a köztérpolitikát és a hatalmi konfliktusokat alapvetően meghatározza az etnikai dimenzió: a szimbolikus térért folytatott hatalmi harcban két etnikai csoport, két nemzetfelfogás, két nacionalizmus küzdelme zajlik a tér szimbolikus birtoklásáért. A beregszászi és nagyváradai példákat azonban a Kárpát-medencei etnikai földrajzi diskurzusnál tágabb értelmezési keretben, a hatalom és a vele szemben álló csoportok térfoglalási küzdelmeként kívánom értelmezni.

1.2.4. A kutatási téma elhelyezése a hazai társadalomtudományi és földrajzi kutatásban, fogalommagyarázat

A kutatási téma társadalomtudományokon belüli elhelyezése nem csupán azért szükséges, mert a társadalomföldrajz az utóbbi évtizedekben nyitottabbá vált, és sokat merített kurrens társadalomtudományi elméletekből (Boros L. 2012; Timár J. 2006). Hanem azért is, mert – ahogyan a fent vázolt szakirodalmi előzmények tanúsítják – a szimbolikus terek és térhasználatok kutatása erősen inter- és multidisz-

ciplináris. Az is szükségessé tette a szélesebb szakirodalmi merítést, hogy a téma magyar nyelvű kutatása sokkal korábban jelent meg a szociológia (Kovács É. 2001; Feischmidt M. 2003), a kulturális és politikai antropológia (A. Gergely A. 1997; Zentai V. 1997; Niedermüller P. 1995, 1999, 2000; Bodó J. – Bíró A. 1993; Jakab A. Zs. 2004), a történettudomány (Gyáni G. 1998; Pótó J. 1989, 2003; Zeidler M. 2009) az etnográfia (Barna G. 2000, 2001) vagy az esztétika, művészettörténet, építészet (György P. 2000; Meggyesi T. 2003; Szentpéteri M. 2010) témái között, mint a földrajzban. Ezen munkák a nemzetközi társadalomtudományi kutatások mezsgyéjén kezdték el a hazai és a Kárpát-medencei környezetben vizsgálni a szimbolikus térhasználat, térfoglalás, szimbolikus politikák jellemzőit. A kutatásoknak lendületet adott az 1989-es rendszerváltás, amelyet intenzív, a nemzeti tartalmakat újradefiniáló diskurzus és szimbolikus politika jellemezett. A vizsgálatok másik nagy csoportja a határon túli, legkorábban az erdélyi és székelyföldi multietnikus települések szimbolikus térhasználatával foglalkozott (Bodó J. 2007; Bodó J. – Bíró A. Z. 1993; Túros E. 1996; Gagyí J. 2010). Ezen munkák között találunk geográfusok tollából született írásokat is (Benedek, J. – Bartos-Elekes, Zs. 2009; Bartos-Elekes Zs. 2016a, 2016b). A vizsgálati terek, időszakok később tovább gazdagodtak (Plugor R. 2006; György V. I. 2011; Patakfalvi-Czirják Á. 2015; Beregszászi A. 2005; Csernicskó I. 2015, 2016a; Hires-László K. 2015).

A hazai geográfiában Keményfi Róbert és Ilyés Zoltán munkáit fontos kiemelni, amelyek hidat képeztek a téma kutatásában a geográfia és egyéb társadalomtudományok között (Keményfi R. 1996, 2003). Mindketten alapvetően az etnicitás felől közelítettek a témához. Keményfi Róbert 2010-es írásában a földrajzi tér szempontjából kiváló elméleti áttekintését adta etnicitás és szimbolikus térhasználat kutatásának. Ebben a tér, térbeliség szempontjából vizsgálva megállapítja, hogy a társadalom, így az etnikai csoportok is elképzelik saját terüket, ezáltal az etnikai tagoltság szimbolikus tartalmú térbeli határokká formálódik, és ezek az elképzelt terek alakítják az adott térről az egyének, csoportok mentális térképét. Több etnikai csoport együttélése esetén az azonos térbeli valóság eltérő szimbolikus kisajátítását figyelhetjük meg. Ennek egyfajta politikai vonzata a köztérelnevezés, amely „etnikai hovatarozásra irányuló ideológiai tartalmat közvetít” (Keményfi R. 2010). Munkájában a térhasználat kapcsolatban három alapvető megállapítást tesz. Egyrészt a térhasználat a társadalmi kommunikáció egy formája, vagyis összefügg az etnikai hovatarozással. Másrészt a csoportok térhasználata úgy is felfogható, mint az azokat egymástól elválasztó, belülről összekötő jelrendszer részei. Harmadrészt a térhasználat az identitás fontos összetevője, az egyén etnikai önazonosságának kifejezője. Végül fontosnak tartom megemlíteni, hogy rámutat a lokális kutatások szükségességére, amely a kötet egyik fő célkitűzésével is egybecseng (Keményfi R. 2010).

Ilyés Zoltán egyrészt a honvagyuturizmus, az emlékezetben élő, megidézett terek (Ilyés Z. 2008), másrészt a szimbolikus tartalommal bíró, mitikus terek és az azok-

hoz kapcsolódó rítusok térhasználatának kutatásával (Ilyés Z. 2010) járult hozzá a geográfia pozíciójának kijelöléséhez, a térbeliség vizsgálati szempontjának érvényesítéséhez. A szimbolikus geográfiát etnikus kontaktzónákban bemutató írása tárgyát így határozza meg: „A szimbolikus geográfia nemcsak a konkrét földrajzi helyekben tárgyasuló jelentéstulajdonításként fogható fel, hanem különféle közvetítő médiumokban is megjelennek a tájakhoz, tájelemekhez kötődő nemzeti/etnikus textuális és vizuális reprezentációk és imázstartalmak: festményeken, tankönyvekben, albumokban, térképeken, nemzeti és regionális címerekben, nemzeti himnuszokban, hazafias versekben, filmekben és az elektronikus média megannyi színterén.” (Ilyés Z. 2010: 115.)

A munkámban városi terekkel foglalkozom, tehát a városi köztérben zajló szimbolikus térfoglalásokat elemző geográfiai írásokra is szükséges kitékinteni. A városi köztér és annak átalakulása kapcsán, inkább a városföldrajz felől érintik a szimbolikus térhasználat és a köztér politikai és/vagy városrehabilitációs implikációjának témáit Boros Lajos (Boros L. 2006, Boros L. – Tóth P. 2007; Boros L. 2019), Berki Márton (Berki M. 2017), Gyuris Ferenc (Gyuris F. 2014) munkái. Kimondottan a köztérnevek változását elemzi Völgyi Roland (2023) és Baroch Csaba (2019) budapesti, míg Holányi Ákos marosvásárhelyi eseteket bemutatva.

A kötet azonban multietnikus terekkel foglalkozik, tehát aldiszciplináris helyét az etnikai földrajzi kutatásokon belül jelölöm ki. Az etnikai földrajz 21. század eleji hazai irányait elemző írásában Tátrai Patrik említi a szimbolikus térfoglalás és térhasználat kutatását mint az etnikai földrajz egyik új irányát (Tátrai P. 2014). Multietnikus terekben az utóbbi években a Pécsi Tudományegyetem TTK Földrajzi és Földtudományi Intézete műhelyében születnek a szimbolikus térfoglalással és politizálással foglalkozó tanulmányok elsősorban a Balkán kapcsán (Pap, N. et al. 2023a, b; Pap, N. – Reményi, P. 2020; Orsós Gy. 2022). Balizs Dániel (BME Urbanisztikai Tanszék) munkái szintén a Balkánra fókuszálnak (Balizs D. 2022, 2021). Az ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszékén a posztszovjet tér és Köztes-Európa etnikai viszonyait elemző tanulmányok foglalkoznak többek között a szimbolikus térfoglalással (Baroch Cs. – Berki M. 2022, Bottlik Zs. 2023, 2019; Kőszegi et al. 2019). A Szegedi Tudományegyetem TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszékén a köztér és a politika, a közterek áruvá válása és a turizmus kapcsán folytatnak kutatásokat, elsősorban a régióra fókuszálva (Boros L. 2019, 2017; Morar et al. 2021).

A következőkben definiálom a kötetben használt fő fogalmakat.

A címben használt szimbolikus tér meghatározása jelenti a legnagyobb kihívást. Amint bemutattam, a témával foglalkozó kutatások az angolszász szakirodalomban a *symbolic landscape* fogalmába tartoznak. Azonban, ahogyan Gary Backhaus John Murungival jegyzett kötetük bevezető tanulmányában megjegyzi, Denis Cosgrove a témában úttörőnek számító munkájában is adós marad a fogalom pontos definiá-

lásával (Backhaus, G. 2008).¹⁵ Ettől eltekintve is problémát jelent, hogy a *symbolic landscape* magyar fordítása szimbolikus tájkép lenne. Úgy vélem, hogy a magyar földrajzi szakirodalomban a táj és a tájkép fogalma túlnyomórészt természetföldrajzi kutatásokban használt,¹⁶ amely asszociációt szerettem volna elkerülni. További érv volt a tájkép mint fogalom használata ellen, hogy annak Cosgrove-féle értelmezését meglehetősen deskriptívnek gondolom, amennyiben a tájképben megjelenő hatalmi viszonyokra fókuszál, míg saját kutatásomban kiemelten fontosak voltak az adott hatalmi viszonyok térbeli reprezentációjának elemzése mellett az arra adott, alulról jövő reakciók, a tér percepciójának lehetőség szerinti minél diverzifikáltabb megragadása. Mindemellett munkámban vizsgáltam adott tér időbeli fejlődését és nemcsak jellemzőinek, az ott elhelyezett szimbólumoknak a változását, hanem magának az adott tér szerepének, státusának változását is. Mivel minderre a tájkép fogalmat nem érzem elég dinamikusnak, munkámban a szimbolikus tér megnevezést használom. Ezzel vissza kívánok utalni a térbeliség trialektikus szemléletmódjára is, amelyet irányadónak tartok a vizsgált jelenségek értelmezésében. Tehát munkámban az objektív, az elgondolt és a megélt tér viszonylatában vizsgálom a szimbolikus tartalmak megjelenését, a szimbolikus térhasználatot.

A szimbolikus tér fogalma a magyar nyelvű szakirodalomban – tudomásom szerint – mindeztideig nem került meghatározásra. Ilyés Zoltán a nemzeti tér megteremtése kapcsán a szimbolikus teret mint a „nemzeti narratívák (Trianon-trauma, megmaradás, őrállás) reprezentálására (...) alkalmas” teret említi (Ilyés Z. 2010). A. Gergely András 2015-ös tanulmányában így ír a szimbolikus térről: „Értelmezésem szerint a *konkrét fizikai tér* »fölött« (körül) mindig valamely *szimbolikus tér* is megtalálható (így pl. a politikai intézményekhez rendelődött historikus konnotációk, pártszékházak vagy börtönök, bíróságok bűvköre, »jelentéstörténetek«, hierarchiák vagy a hatalom potencialitását övező szimbolikus erőfölény, a törvények hatótere, a nyilvánosság jelképes szférája stb.)” (A. Gergely A. 2015: 22, kiemelés az eredetiben). Ehhez a meghatározáshoz képest én a társadalom, a helyi elit és az egyének által érzékelt és teremtett szimbolikus térre is kíváncsi voltam, ezért ez a meghatározás sem fedti le teljes mértékben azt, ahogyan jelen munkáimban vizsgálom a témát. Gyáni Gábornál olvashatjuk az alábbi mondatokat: „Az a világ, melyben igazán otthon érezzük magunkat, rendszerint hazánk fizikai és szimbolikus tere. A nemzeti tér mint földrajzi táj és politikai, valamint kulturális hely viszonylag új történeti kép-

¹⁵ Hálás vagyok Berki Mártonnak, amiért figyelmembe ajánlotta a kötetet.

¹⁶ Ez akkor is így van, ha a hazai geográfiában a táj mint vizsgálati egység és társadalomföldrajzi vizsgálatok tárgya jelen volt (Probáld F. 2011). Ide kívánczok Probáld Ferenc szíves közlése, amely felhívta a figyelmem arra, hogy Fodor Ferenc 1953-as, kéziratban maradt munkája Szatmár kapcsán már foglalkozik a szimbolikus tér és térhasználat kérdéseivel.

ződmény” (Gyáni G. 2010: 239.) A tanulmány további részében azonban nem definiálja a szimbolikus teret.

A szimbolikus tér angol megfelelőjére (symbolic space) keresve találtam néhány cikket (Niebisch, A. 2008; Aase, T. H. 1994), ezek azonban egyáltalán nem definiálják, hogy mit értenek symbolic space/szimbolikus tér alatt, vagy a példák alapján teljesen más és sokkal szűkebb értelemben használják a kifejezést, mint teszem ezt a jelen kötetben. De arra is találni példát, hogy szinonimaként alkalmazzák a szimbolikus tér és a szimbolikus hely fogalmat (például Ter-Ghazaryan, D. 2013).

Amint a fejezet elején jeleztem, a könyvben nem vállalkozom a szimbolikus tér térelméleti keretekben való értelmezésére, azonban annak definiálása elengedhetetlen. Ahogyan bemutattam, a fogalom angol nyelvű szakirodalmában használt megfelelőjét (symbolic landscape) a magyar geográfia sajátosságai miatt nem kívánom használni. A magyar nyelvű publikációk, amelyek először foglalkoztak a térben használt szimbólumokkal és a terek szimbolikus jelentéseivel, viszont nem a térbeliséget helyezték vizsgálatuk középpontjába. Ezért szükséges meghatároznom a szimbolikus tér jelen kötetben használt definícióját.

Szimbolikus térnek értelmezem azt a teret, amely a szimbolikus politikák, szimbolikus térhasználatok és szimbolikus térfoglalás eljárásai nyomán keletkezik, hétköznapi, valamint politikai gyakorlatok révén formálódik, és visszahat mindezen politikákra, egyéni, csoportos és hatalmi térhasználatokra. Vagyis egyszerre van jelen, hogy nyomot és alakítja az érzékelt, az elgondolt teret és a megélt teret.

A szimbolikus terek vizsgálatához az alábbi fogalmak, jelenségek vizsgálata kapcsolódik. Ezek definícióját elfogadom, ezek értelmében használom a szimbolikus politizálás és a szimbolikus térfoglalás fogalmakat a kötetben.

A *szimbolikus politizálást* így definiálja Zahorán Csaba: „...a nemzetépítés (vagy identitás- és közösségépítés) és államépítés egyik meghatározó síkját képezi. Általában a nemzeti identitás különféle elemeinek, a nemzeti múlt dicső vagy tragikus eseményeinek és szereplőinek jelképeken és szimbolikus tevékenységeken keresztül történő megjelenítésében, felidézésében és terjesztésében nyilvánul meg.” (Zahorán Cs. 2016: 229.).

A *szimbolikus térfoglalási eljárások* meghatározását Bodó Julianna és Biró A. Zoltán nyomán használom: „a fizikailag meghatározható tér szimbolikus eszközökkel vagy eljárásokkal való birtokbavétele. (...) nemzeti jelképek használata; a szimbolikus súlyú közéleti beszéd (...); középületek birtoklása; templomépítés; új építkezések beindítása s azok megszentelése; középületek, iskolák, utcák, terek átnevezése; köztéri emlékművek állítása; etnikai elemek díszítőelemként való megjelenése nyilvános térben; szimbolikus súllyal felruházott közösségi rendezvények, tömeggyűlések (...); területek és helyek átépítése” (Bodó J. – Biró A. Z. 1993: 60–61). Niedermüller Péter pedig „a társadalmi tér szimbolikus eszközökkel történő átalakítása”-ként határozza meg a szimbolikus térfoglalást (Niedermüller P. 1993: 164).

1.3. ADATBÁZIS ÉS MÓDSZERTAN

A kutatás a földrajz mellett ötvözte több társadalomtudományi diszciplína adatgyűjtési és kutatási módszereit. Egyaránt alkalmazott kvantitatív és kvalitatív módszereket.

A kutatás fő adatforrásai a következők voltak:

- *Levéltári források*: a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztálya által őrzött anyagban Beregszász megyei város polgármesterének iratai között kutattam (67. fond, 1. opisz) 2010. júliusban. Az orosz nyelvű fondjegyzékből Szakál Imre segítségével az utcanevekkel és a Hősök terén felállított emlékművel kapcsolatos iratokat (legalábbis egy részüket) gyűjtöttem ki.¹⁷
- *Térképek*: igyekeztem minden hatalomváltást követő periódusból utcaneveket feltüntető térképeket gyűjteni. A térképek az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Térképtárából, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárából, az MTA CSFK Földrajztudományi Intézetéből (2023 óta HUN-REN CSFK FTI), a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtárából, valamint magánszemélyektől származnak. A felhasznált térképek könyvészeti adatait a Felhasznált irodalom fejezet vonatkozó részében közlöm. Arról az időszakról, amelyikről nem állt rendelkezésre térkép, címtárak segítségével igyekeztem információt szerezni. A térképekről nyerhető névrajzi adatokat terepi felméréssel, amennyiben rendelkezésre állt, szakirodalommal egészítettem ki. Beregszász utcaszintű térképeit az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában és a Hadtörténeti Múzeumban szereztem be. A csehszlovák időszakról nem állt rendelkezésemre térkép, ezért itt a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályának anyagait kutattam. A szocialista időszak köztérneveit és köztérpolitikáját nyomtatott periodikák, hetilapok és útikönyvek, továbbá interjúk alapján dolgoztam fel. Nagyváradról az Országos Széchényi Könyvtár és a Hadtörténeti Múzeum térképtára mellett az MTA CSFK Földrajztudományi Intézet térképtára, valamint magánszemély is rendelkezésre bocsátott térképeket.
- *Archív sajtóanyagok*: az impériumváltások időszakából, az átmenet minél hi-telesebb megragadása érdekében, korabeli sajtóanyagokat gyűjtöttem. Beregszász vonatkozásában az OSZK-ban a *Beregi Hírlap* 1991–1994 közötti lapszámai voltak elérhetők, míg a beregszászi városi könyvtárban ennek elődje,

¹⁷ A levéltár anyagai a 20. század során többször is károsodtak vagy kerültek átrendezésre, amely jelentősen megnehezíti a kutathatóságot. Erről bővebben: Miszjuk M. – Kutassy I. 2014 és Csatáry Gy. 1993. A levéltár csak Ungváron beszerzett engedéllyel és támogatólevéllel volt láto-gatható. Sem fotózni, sem fénymásolni nem lehetett az anyagokat.

a Vörös Zászló 1985 után (sajnos elég hiányosan) fellelhető lapszámait néztem át. Nagyváradon a *Nagyvárad* című napilap 1919–1921 közti lapszámait tekintettem át. Azokat a cikkeket kerestem, amelyek a román hatalomátvételnél a szimbolikus tér elfoglalásával kapcsolatos ügyeiről tájékoztattak (utcanévváltozások, ünnepek, zászlóhasználat, feliratok cseréje). A pontos lapszámokat az előfordulásnál minden esetben lábjegyzetben említtem. Esetenként egy-egy egyéb napilapra, sajtóanyagra is hivatkozom, amelyet külön közlök.

- *Online elérhető sajtóhírek, sajtóanyagok*: elsősorban Nagyvárad vonatkozásában és kimondottan az utcanévvel kapcsolatos tematikájú híreket gyűjtöttem. Mivel célom az információszerzés volt, nem pedig a diskurzuselemzés, nem végeztem szisztematikus gyűjtést (például adott időszakból kiválasztott oldalak rendszeres szemlézése). A felhasznált cikkek, amennyiben a szerző neve feltüntetésre került, szerzői rendben szerepelnek a felhasznált irodalomban. Ettől eltérő esetben külön, az internetes források címszó alatt találhatóak.
- *Félig strukturált és szakértői interjúk*: 2007-ben Beregszászon, 2010-ben és 2013-ban Nagyváradon folytattam interjúk adatfelvételét. Interjúalanyaim a helyi magyar közösséget és a köztérrel kapcsolatos folyamatokat jól ismerő politikusok, értelmiségiek, diákok, vállalkozók voltak. Sem Beregszászon, sem Nagyváradon nem sikerült – többszöri próbálkozásra sem – román vagy ukrán interjúpartnert találnom. Tekintetbe véve, hogy a munka történeti áttekintést nyújt, amelynek csak egy szelete a jelenben zajló események megismerése, és vizsgálati fókuszában nem az interetnikus konfliktusok kortárs érvrendszerének elemzése áll, ezen interjúkat nem tekintem nélkülözhetetlennek. Az interjúkkal célom az információszerzés mellett leginkább az egyéb adatokból, módszerekkel nyert eredmények kiegészítése, árnyalása volt.
- *Kérdőíves adatfelvétel Nagyváradon*: 2010-ben a Berni Egyetem anyagi támogatásával kérdőíves felmérést végeztünk az Állami Egyetem és a Partium Egyetem hallgatóinak bevonásával (n=209). A kutatás az egyetemisták térhasználatát kívánta feltérképezni. Hipotézisünk szerint a két egyetem hallgatói a város más-más tereit használták, amelynek oka elsősorban a két kampusz eltérő elhelyezkedése (az Állami Egyetem épületei a központtól távolabb, míg a magyar tanítási nyelvű Partium Egyetem épületei a központban találhatóak). A térhasználatban további két szempontot vizsgáltunk: az etnikai hovatartozást és azt, hogy valaki helyi, tehát nagyváradai születésű-e vagy sem. A kérdőívezés lebonyolítását helyi kollégák és hallgatók végezték a fenti szempontok szerint. A két vizsgált egyetemen a megkérdezettek (n=209) megoszlását a nemzetiség és születési hely szerint az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat: A nagyváradai kérdőíves kutatás mintájának összetétele az egyetem, a nemzetiség és a születési hely szerint

	nemzetiség			
	magyar		román	
	születési hely		születési hely	
	Nagyvárad	nem Nagyvárad	Nagyvárad	nem Nagyvárad
Partium Egyetem	18	41	2	0
Állami Egyetem	36	11	47	54

- *Vizuális adatgyűjtés és terepmunka:* 2007 óta mindkét helyszínen fotóztam az utcanéveket, emléktáblákat, üzlet- és egyéb feliratokat. Emellett ahol volt erre lehetőség, több időszakból is törekedtem fotókkal illusztrálni a két terep szimbolikus tereit és térhasználati sajátosságait. A terepbejárás során ugyanúgy felkerestem a fő látnivalókat, mint a külvárosokat, valamint az interjúkban, hírekben, blogokban, beszélgetésekben említett helyeket.

Mindezen adatok és források felhasználása, adatbázisba rendezése és elemzése után az alábbi *módszerekkel* dolgoztam fel az adatokat.

A különböző korszakokból gyűjtött térképi névanyagból adatbázist építve *tematikus térképeket készítettem*, amelyeken szemléltetem és elemzem a városok köztérneveinek változását. A munka a SefoNe FP6 projekt keretében készült. A beregszászi adatbázist én készítettem, a nagyváradit Tátrai Patrik, és társszerzős publikációnk is megjelent a témában, ezért esetenként többes szám első személyben fogalmazok a nagyváradai elemzésekben. A köztérnevek elemzésének első lépéseként a térképen szereplő utcanéveket MS Excel fájlban rögzítettük (a különböző időpontok szerepeltek a fejlécben, a sorokban az aktuális utcanévek), majd a neveket etnikai jelentés-tartalmuk alapján minősítettük. Ennek során alapvetően három etnikai csoportot képeztünk: Beregszász esetén magyar, ukrán, semleges, Nagyvárad esetén magyar, román, semleges. Az etnikai kategóriába sorolás közben azonosítottuk és kódoltuk azokat a tulajdonneveket és közneveket, amelyek egyértelműen az adott csoporthoz kapcsolhatók (Kossuth Lajos, Hajdú = magyar; Iosif Vulcan, București, Unirii [egyesülés]¹⁸ = román; Tarasz Sevcsenkó, Bohdan Hmelnyickij = ukrán). A minősítés minél pontosabb elvégzéséhez elengedhetetlen, hogy egyértelműen megállapítható legyen, mely személyre, illetve pontosan mire (jelenség, dátum, egyéb köznév) vonatkozik az utcanév. Az egyes köznevek jelentése – idegen szavak esetén – szótár segítségével megállapítható, a személyek (főleg a helytörténeti jelentőségűek) már

¹⁸ Az egyesülés Erdély Romániával való egyesülésére utal, amelyet a gyulafehérvári nyilatkozat mondott ki 1918-ban. Románia-szerte gyakori köztérnév, általában a település központi terének neve.

több utánajárását igényelnek. Erre jó példa Nagyvárad esetén a Pavel utca, amely a Monarchia időszakában Pavel görögkatolikus püspökre utalt, a kommunista időszakban Elena Pavelre, majd 1990 után ismét Pavel püspökre (Sipos Z. 2010). A köztérnevek ilyen csoportokba sorolása mindenképpen szubjektív, és a nemzeti narratívákból indul ki. Mégis szükségesnek láttam, hogy elkészüljen az utcanevek ilyen vizualizálása, hogy a téma térbeliségét meg tudjam jeleníteni.

Az utcaneveket névtani szempontból további alkategóriába lehetne sorolni, de a munkámban csak személynevek és egyéb köznevek (utalhatnak az utca jellemzőjére, néhai lakóira, természeti környezetre stb.) csoportjait érintem.¹⁹ Ezek közül a legerősebb szimbolikus erővel és esetünkben etnikai jelentéstartalommal a személynevek bírnak (Azaryahu, M. 1996b). Szintén fontos lehet, hogy milyen arányban találunk közöttük helyi jelentőségű embereket. A város szülöttjéről elnevezett utca a lokális identitást hivatott erősíteni (Jakab A. Zs. 2012), míg az adott etnikum kollektív nemzeti tudatában élő hősök a nemzeti vagy egyéb csoportképző identitás erősítésében játszanak fontos szerepet (Alderman, D. – Inwood, J. 2003). Tekintve a kérdéses országok, főleg Magyarország és Erdély, illetve Románia sok ponton összefonódott történelmét, számos történelmi személyiség mindkét nemzet mítoszaiban, történelmében megjelenik (például a Hunyadiak, Dózsa György). Ezen esetekben – függetlenül az írásmódtól – magyarként tüntettük fel az utcát a térképeken, mert olyan kis elemszámról beszélünk, hogy jelentősen nem befolyásolta az összképet.

A földrajzi nevek (Máramaros) vagy a nemzeti történelmi eseményekre utaló nevek (Rigómező) szintén erős szimbolikus töltettel rendelkeznek, amelyek emlékeztetnek kollektív történelmi drámákra, vagy megidézik a nemzet mitikus terét (Ilyés Z. 2010; Keményfi R. 2010). Idesorolhatunk még számos köznevet (például nádor, turul), amelyek szintén alkalmasak a nemzethez tartozás kifejezésére. Magyarországi kontextusban ezeket tekinthetnénk etnikumsemlegesnek, például az irredenta kultusz részeként végrehajtott ideológiai névadásnak, de jelen kutatás vizsgálati keretében ezek kimondottan az etnikai alapú szimbolikus térfoglalás eszközei, ezért szintén etnikai kategóriákba soroltuk.

Az ideológiai nevek kategóriáját főként a szocializmus időszakára alkalmazzuk, ahová a nemzetközi munkásmozgalom, partizánmozgalom (Marx, Rosa Luxemburg) alakjait vagy az ideológiai szempontból favorizált művészek neveit, valamint közneveket (pionír, traktoros, Leningrád) soroltuk. Az adott nemzeti munkásmozgalom alakjait (Gheorghe Gheorghiu-Dej, Kun Béla, Scsorsz) besoroltuk a vonatkozó etnikai kategóriákba.

Az adatokat ezután a CorelDraw programban készített raszteres alaptérképre vittük fel, amely az adott térkép kiadásának időpontjáról mutat egy pillanatfelvételt. Alaptérképként mindkét város esetében a jelenkori állapotot vettük, és ebből

¹⁹ Részletes elemzés csak Beregszászra készült.

kiindulva módosítottuk az utcák futását vagy számát. A munkát Nagyvárad esetén két tényező nehezítette. Egyrészt a város kiterjedése jóval nagyobb, mint Beregszászé (csaknem 800 utcát számlál). Másrészt a városmorfológiát jelentősen átalakító beavatkozások zajlottak főként 1945 után (utcahálózat teljes átalakítása például a Rogerius-lakótelep építésekor). Ezért különösen alaposan kellett eljárni a térképi névanyag adatbázisba foglalásakor (utcák megfeleltetése egyes időpontok között, összevonások vagy épp szétbontások) és a térkép elkészítésekor (az alaptérképet jelentősen alakítani kellett a korábbi időpontokra). A jóval kisebb Beregszász esetében az egyes időszakok közti városnövekedés viszonylag érintetlenül hagyta a korábbi utcahálózatot, ezért itt egyszerűbb volt megrajzolni az új utcákat.

Ahogy Nagyvárad, úgy Beregszász esetében is hosszadalmas folyamat volt egyrészt utánajárni annak, hogy pontosan kiről neveztek el utcákat, másrészt hogy az illető személy vajon kanonizált figurája-e a román vagy ukrán nemzeti diskurzusnak. 1990 után mindhárom országban megindult a nemzet fogalmának és tartalmának intenzív újradefiniálása, amely azonban nem egy lezárt vagy lezárható folyamat. Különösen bonyolult ebből a szempontból Ukrajna, ahol a narancsos forradalom, majd az Euro-majdan, napjainkban pedig az orosz–ukrán háború adott újabb és újabb lendületet a nemzeti hősök teremtetéséhez és újrafelfedezéséhez (Fedinec Cs. – Csernicskó I. 2016; Kovály K. – Erőss Á. 2018). Mindez azt is jelenti, hogy a köztérnevek etnikai kategorizálása, amely 2008-ban készült két magyarországi magyar kutató nézőpontjából, következésképpen önkényes. Az utcanévek etnikai jelentéstartalom szerinti kategorizációjával célunk az volt, hogy az adatbázis alapján tematikus térképeket készítsünk, amelyek hozzásegítenek az utcanévek etnikai jelentése által kirajzolódó szimbolikus tér megjelenítéséhez. Az ábrák funkciója tehát az illusztrálás, egy összkép közvetítése, amelyet – vélekedésünk szerint – az összes elemszámhoz képest alacsony számú kétes vagy vitatható eset érdemben nem befolyásol. Továbbá megjegyzendő, hogy a szimbolikus térfoglalás elemzésekor a dolgozatnak szükségképpen meg kell válaszolnia a *mit* és *mikor* kérdéseket, de alapvetően a *hogyan*-ra és *hol*-ra, vagyis a szimbolikus tér változásaira és a szimbolikus térfoglalás eljárásaira kíváncsi. Mindennek feltárásához a korábban felsorolt adatforrásokat használtam a következő módon.

Mintegy mélyfűrásként a *sajtóanyagok és a levéltári források* alapján kívánom bemutatni a köztérpolitika gyakorlati megvalósulását. Ezekből egyrészt információkat nyertem egy-egy konkrét eset vonatkozásában (például emléktábla-avatás, köztérnévváltozás). Másrészt betekintést nyújtottak a hatalomátvétel szimbolikus politikával, szimbolikus térrel kapcsolatos vonatkozásaiba (köztérnevek használata apróhirdetéseken, a zászlóhasználat szabályozása), valamint abba, hogy mindez hogyan tükröződik a szövegekben (például milyen gyakran és milyen beszédmódban, írásmóddal jelennek meg a hírek).

A közelmúltban zajló folyamatok alaposabb megismerését a szakértői és félig strukturált *interjúk* elemzése tette lehetővé. Beregszászon két félig strukturált, Nagyvára-

don négy (két szakértői, két félig strukturált interjút üzlettulajdonosokkal, két félig strukturált interjút egy helybeli középkorú férfival és egy környékbeli, de a városi teret mindennap használó fiatal nővel) vonatkozó interjút készítettem, de emellett mindkét helyen az évek során kötetlen beszélgetések is alakították, diverzifikálták a tudásom.²⁰

A Nagyváradon végzett *kérdőíves* adatfelvétel eredményeinek rögzítését és elemzését a Microsoft Excel programban végeztük Tátrai Patrikkal és Radványi Krisztinával. A kötetben közölt adatokat a közösen összeállított adatbázisból saját munkával nyertem.

A terepmunkák során gyűjtött *vizuális* anyagok alapvető fontosságúak a kutatásban. A köztérben elhelyezett feliratokból, nemzeti szimbólumokból, épületekből, a városképből kibontakozó nyelvi és szimbolikus tájkép kutatására létezik kvantitatív (Hires-László K. 2015) és kvalitatív módszer (például Laihonon, P. – Csernicskó I. 2017) is. Munkámban az utóbbi, tehát a feliratok, szobrok, emléktáblák, az épített környezet által közvetített utca- és városkép, illetve az így létrejövő nyelvi és szimbolikus tájkép elemzését tűztem ki célul. Az emlékművek, szobrok, terek vizuális megjelenésének elemzésével az urbanisztika (Moravánszky Á. 2014), a művészettörténet és az esztétika (György P. 2007) mellett társadalomföldrajzos kutatók is foglalkoznak (Foote, K. – Azaryahu, M. 2007; Young, J. E. 1993). A fotózott utcanévtáblákat az alábbi szempontok szerint lehet elemezni:

- hány nyelvet jelenít meg? (Egy vagy többnyelvű)
- mit jelenít meg? (Tükörfordítás vagy az utca történelmi neve szerepel rajta)
- hogyan jeleníti meg? (Egymás alatt vagy azonos táblán; azonos vagy különböző betűmérettel, színnel; megfelelő-e a helyesírás és a kalligráfia)

Az utcanévtáblákról gyűjtött fotók segítségével céloim megmutatni, hogy az utcanévtábláknak milyen helyi változatai léteznek, és mindez milyen üzenetet közvetít az ott élő etnikai csoportok hierarchiaviszonyáról egy külső szemlélő számára.

1.4. A VIZSGÁLT TELEPÜLÉSEK ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

Beregszász és Nagyvárad mind méretét, mind lakosságszámát tekintve jelentősen eltér egymástól. Abban ugyanakkor hasonlítanak, hogy mindkettő évszázadokon keresztül vármegyeszékhely volt, ezáltal saját régiójában adminisztratív és oktatá-

²⁰ Részt vettem városi eseményeken, rendszeresen meglátogattam szórakozóhelyeket, ahol egyrészt megfigyeltem a résztvevőket, másrészt beszélgettem velük. Tartózkodnék azonban attól, hogy erre a fajta adatgyűjtésre az etnográfusok és a kulturális antropológusok által művelt résztvevő megfigyelés terminust használjam, lévén mindössze két szemesztert hallgattam antropológiát. Ezért a terepi feljegyzéseket nem szerepeltettem sem adatforrásként, sem módszerként.

si-kulturális tekintetben is központi helynek számított. Nagyvárad a középkor óta regionális központ, amely korábban a Magyar Királyság, ma pedig Románia legnagyobb városai közé tartozik, és jelentős értéket képvisel a magyar nemzeti kultúra szempontjából is. Beregszász a különböző államformációkban megmaradt perifériakus kisvárosnak, mindazonáltal a kárpátaljai magyarság kulturális központja.

A vizsgálati terek jellemzésekor két szempontot emelek ki: az egyik a változások bemutatása a városok társadalmi, azon belül etnikai viszonyaiban, amelynek nyomon követése a helyi többség-kisebbség viszony alakulása, valamint az adott kisebbség hatalmi pozíciója szempontjából lényeges. A másik szempont a város épített és kulturális örökségének rövid áttekintése. Ezt amiatt tartom fontosnak, mert az adott helyhez kötődő személyek, események és a város jelentős épületei, hagyományai képezik azt a helyi örökséget, amely fontos szerepet tölt be mind a nemzeti identitás, mind a helyhez kötődés megélésében. Továbbá, ahogy a kötet egy későbbi fejezetében bemutatom, a helyi örökség a köztérben való láthatóságért vívott küzdelemnek is tárgyává válhat.

1.4.1. Beregszász

Beregszász 1919-ig és 1938–1944 között a történeti Bereg vármegye székhelye volt. A független Ukrajna megalakulása, vagyis 1991 után az ország nyugati peremén fekvő város, Kárpátalja egyik megyei jogú városa és az egyetlen magyar többségű járási székhelye volt a 21. század elején (Molnár J. – Molnár D. I. 2005). A 2020-as ukrajnai közigazgatási reform után a járás területét átrajzolták, de Beregszász megőrizte járási központi szerepét. A beregi Tiszaábrányon, a Vérke patak partján és az Északkeleti-Kárpátok vulkanikus hegyláncainak lábánál fekvő település a középkorban szabad királyi városi ranggal is büszkélkedett. A 16. században a tiszaábrányi reformáció egyik bölcsője. A Magyar Királyság három részre szakadása, majd a beregi Tiszaábrányról indult Rákóczi-szabadságharc viharos eseményei jelentősen behatárolták a város fejlődését. A 18-19. században ugyan békésebb időszak köszöntött a Habsburg-fennhatóság alá tartozó Magyar Királyságra, de Beregszász stagnálása tovább tartott: többször pusztította tűzvész, háborúk és járványok tizedelték lakosságát. A dualizmus évtizedei hoztak új lendületet Beregszász életébe: 1867 után ismét megyeszékhely lett, és néhány könnyűipari beruházásnak köszönhetően lakosai száma 1880 és 1910 között csaknem megduplázódott (2. táblázat).

2. táblázat. Beregszász népességszáma, etnikai összetétele és izraelita felekezetű népességének változása (%) (1880–2001)

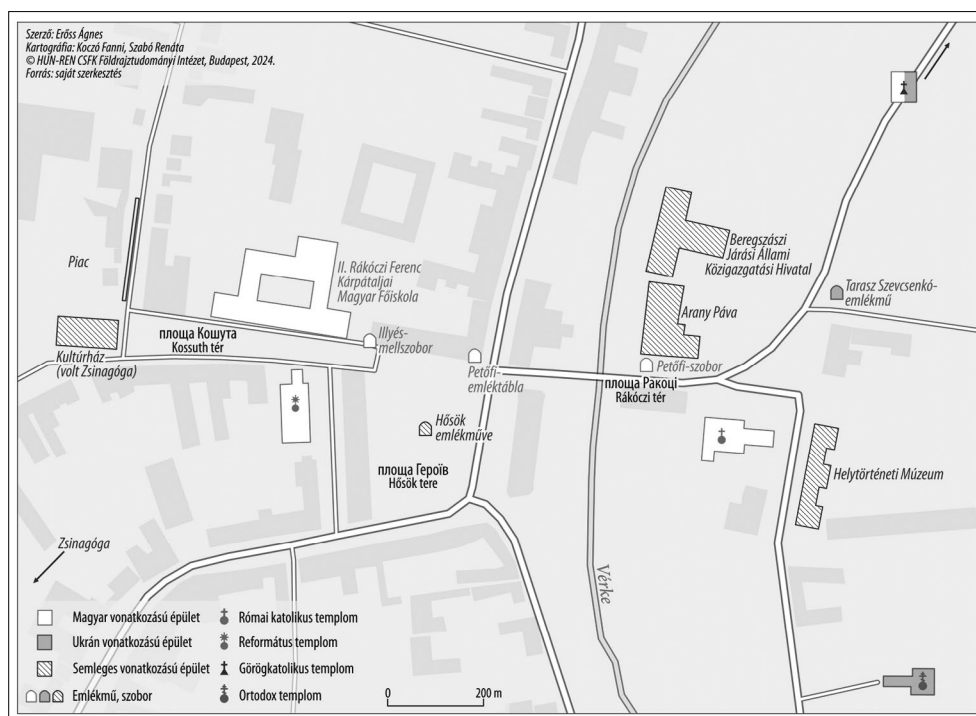
Év	Teljes népesség (fő)	magyar	ruszin ukrán	orosz	zsidó	cseh, szlovák	roma, cigány	izraelita felekezet
1880a	7695	94,8	2,9	..	..	0,4	..	24,2
1890a	9028	95,7	2,6	..	..	0,3	..	23,9
1900a	10 810	97,4	1,4	..	..	0,3	..	26,4
1910a	14 470	96,4	1,6	..	..	0,4	..	27,4
1921n	15 376	60,9	10,8	..	19,2	5,0	..	27,8
1930n	20 897	51,3	10,0	..	18,3	9,9	1,3	30,5
1941a	21 540	91,8	4,3	..	2,9	0,5	0,0	27,7
1979n	27 810	56,7	32,5	7,8	1,0	0,7	0,0	27,7
1989n	29 221	51,8	35,0	7,6	0,0	0,7	3,3	..
1989a	29 221	55,8	33,7	9,5	0,0	0,3	0,0	..
2001n	26 050	49,1	37,8	5,5	0,0	0,2	6,5	..
2001a	26 050	55,9	37,3	6,4	0,0	0,1	0,0	..

Megjegyzés: a=anyanyelv; n=nemzetiség; ..=nincs adat. Források: 1880, 1900, 1910, 1941: magyar népszámlálási adat; 1921, 1930: csehszlovák népszámlálási adat; 1979, 1989: szovjet népszámlálási adat; 2001: ukrán népszámlálási adat. Az adatok a város mai területére vonatkoznak. Szerkesztette: Tátrai Patrik.

A dualizmus idején készült népszámlálások tanúsága szerint a város lakossága szinte teljes egészében magyarnak vallotta magát, fontos azonban megjegyezni, hogy Beregszászban is nagyon jelentős, a lakosság legalább 30%-át kitevő, jórészt magyar ajkú zsidó népesség élt (Dupka Gy. – Zubánics L. 2012).

A népességnövekedés együtt járt a település területének bővülésével, amely az észak-déli út mentén, valamint nyugatra, a vasútig kezdett terjeszkedni. Az 1914-es várostérképen már 30 utcát találunk, de a beépítés egyértelműen kisvárosias: egy-két emeletes házak alkotják a lakóépületek jó részét. Ebből az épített környezetből emelkedik ki a városközpont, amely a mai Kossuth tér – Hősök tere – Rákóczi tér tengely mentén helyezkedik el (5. ábra). A dualizmus idején készült el a Kossuth teret mai napig uraló két épület: a törvényszék monumentális historizáló tömbje (ma a II. Rákóczi Ferenc Főiskola) és a főteret lezáró nagyzsinaagóga (6. ábra – lásd Melléklet 178. o.). Emellett iskolaépületeket és a szecesszió szép helyi példjaként az Arany Páva szállodat érdemes kiemelni ebből a korszakból.

A trianoni békeszerződés értelmében Kárpátalja és így Beregszász Csehszlovákia része lett. Az újonnan megalakult országban Beregszász elvesztette megyeszékhely rangját, a Prágából nézve egyébként is periférikus országrész határszéli városává vált. A magyarországi átlagnál hagyományosan kedvezőbb demográfiai mutatókkal rendelkező Kárpátalján a népességnövekedés üteme ezen időszakról lassult. Az



5. ábra. Beregszász fontosabb szimbolikus terei, emlékművei, épületei

Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni, Szabó Renáta

1921-es népszámlálás szerint Beregszász népességén belül a magyarként nyilvántartottak aránya 60%-ra csökkent – ez leginkább annak volt köszönhető, hogy az anyanyelv helyett a nemzetiséget tudakoló csehszlovák népszámlálás során a (túlnyomórészt magyar anyanyelvű) izraelita vallásúak többségét zsidó, a görögkatolikusok nagy részét ruszin nemzetiségüként írták össze. A cseh népesség megjelenése a cseh fegyveres erők, hivatalnokok és telepések beköltözéséhez köthető. Ugyan a békeszerződésben Csehszlovákia vállalta Kárpátalja autonóm területté szervezését, ez nem történt meg. A csehszlovák időszak történetének feltárása ma is zajlik (Szakál I. 2012, 2021), az azonban kijelenthető, hogy mind a korábbi, mind a későbbi időszakokhoz képest széles nyelvhasználati jogokkal rendelkeztek a nemzeti kisebbségek. Ezt példázzák a háromnyelvű utcanévtáblák is (Csernicskó I. 2013).

Az első bécsi döntés (1938. november 2.) értelmében Beregszász ismét a Magyar Királyság része lett, és visszakapta megyei városi rangját. A magyar időszak beköszöntével a csehek távoztak, így az 1941-es adatok szerint ismét a magyar anyanyelvűek alkották a város népességének több mint 90%-át. Ennek magyarázata, hogy a helyi magyar anyanyelvű zsidóság újból magyarnak vallhatta magát. A terület feletti

magyar fennhatóság kiterjesztése azonban hamarosan tragikus következményekkel járt az itt élő zsidó népességre. A zsidótörvények jogszűkítő intézkedései fokozatosan lehetetlenítették el a zsidóság életét, majd 1944 májusától elindult a beregszászi (és kárpátaljai) zsidóság deportálása. A beregszászi gettóból elszállított csaknem 11 000 fő (Beregszász és környéke zsidósága) töredéke tért vissza a munkaszolgálatról vagy a haláltáborokból (Togyeriska E. 2015). A szovjet csapatok bejövetelét követően 1944 novemberében elkezdődött a munkaképes korú férfiak malenkij robotra hurcolása, amelynek több tízezer kárpátaljai magyar férfi, köztük több száz beregszászi esett áldozatul (Botlik J. – Dupka Gy. 1993; Oficinskij, R. 2010a).

1945 és 1990 között Kárpátalja az Ukrán SZSZK részeként a Szovjetunió nyugati perifériájára került. A mai településkép ekkor formálódott ki a szomszédos falvak, Bulcsu és Beregardó Beregszászhoz csatolásával (1946 és 1958), valamint két lakótelep felépítésével: az egyik az úgynevezett Geológus-lakótelep, amely a bulcsui részen, a másik a Muzsaly felé vezető út mentén található. A szovjet időszak konzerválta Beregszász agrár-könnyűipari karakterét és periférikus pozícióját. A népszámlálási adatokban nyomon követhető a településen belül a magyar népesség arányának csökkenése, amely mellett az 1945 után betelepített ukrán népesség számban és arányban is növekedett. Ekkorra tehető az orosz nyelvű népesség megjelenése is Beregszászon. A Szovjetunió belső területeiről és Oroszországból mérnökök, katonák, pártfunkcionáriusok érkeztek, akik a népességen belüli arányuknál messze nagyobb mértékben képviseltették magukat a város vezetésében (Csernicskó I. 2013; Oficinskij, R. 2010b).

Az 1991 után önállóvá váló, de jószerével folyamatos politikai és gazdasági válság sújtotta Ukrajnában Beregszász egyszerre szembesül a határmentiség előnyeivel és hátrányaival. A határ sokak számára a hétköznapi megélhetési stratégiák szervező része, miközben a körülményes határátkelés jelentős akadályt is képez mind a személyes, mind az üzleti beruházások számára (Kovály K. – Erőss Á. – Tátrai P. 2017; Kovály K. 2021). A legutóbbi és máig egyetlen ukrán népszámlálás szerint 2001-ben a magyar és az ukrán népesség megközelítőleg egyenlő súllyal volt jelen Beregszászon, míg a szovjet időszakban betelepült oroszok mellett a magyar nyelvű cigányság alkotja a negyedik jelentős etnikai csoportot (2. táblázat). Bár népszámlálási adatok nem állnak rendelkezésünkre, a Summa 2017 felmérés és terepi kutatások alapján csökkent a helyi magyar népesség (Tátrai et al. 2018). Ennek oka elsősorban a magyar népesség elvándorlása, amelyet olyan folyamatok is mozgatnak, mint a 2011-től elérhető egyszerűsített honosítás, amely jelentősen megkönnyítette a magyarországi és az Európai Unió tagországaiban való munkavállalást, tanulást és áttelepülést. A másik (geo)politikai tényező az orosz–ukrán háború. Már a 2014-ben kirobbant donbaszi fegyveres konfliktus után is megnőtt az elvándorlás, azonban ekkor még inkább a cirkuláris migráció volt jellemző (Tátrai et al. 2018). A 2022 februárjában indított teljes orosz invázió következtében a háború immár a minden-

napi életet is közvetlenül befolyásolja a hátszágban (áramszünetek 2022-2023 telén, napi többszöri légiriadó). Így nemcsak azok a hadköteles korú férfiak hagyták el Kárpátalját (vagy nem tértek vissza a külföldi munkából), akik el akarták kerülni a frontszolgálatot, hanem a terepi tapasztalataink alapján teljes családok költöztek el Kárpátaljáról és így Beregszászról is. Eközben Ukrajnában évek óta napirenden van a kisebbségek nyelvhasználati jogának szűkítése, amely befolyásolja a nyelvek közti erőviszonyokat (Cserniczkó, I. – Kontra, M. 2023), így a nyelvek köztérben való láthatóságára is kihat.

Az utóbbi évtizedben Beregszász központja sokat formálódott. A szocializmus idejében leromlott épületállomány felújítása és korszerűsítése lassan haladt a korlátozott ukrajnai anyagi lehetőségek miatt. Magyarország viszont – a 2010 utáni nemzetpolitikai célokkal összhangban – számos oktatási és kulturális intézmény (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, óvodák) felújítását, valamint köztéri szobrok elkészítését részben vagy teljes egészében finanszírozta (Tátrai, P. – Erőss, Á. – Kovály, K. 2017). A helyi magyar közösség számára a reformáció és a Rákóczi-szabadságharc bír a legfontosabb identitásteremtő erővel. Ezt tükrözik a köztérben elhelyezett magyar vontakozású szimbólumok, amelyek jelentős része ehhez a két korszakhoz és az azokban aktív szerepet betöltő személyiségekhez kötődik (például Esze Tamás, Rákóczi Ferenc, Radán Balázs, Zrínyi Ilona).

1.4.2. Nagyvárád

Nagyvárád az Alföld keleti peremén, a Sebes-Körös partján helyezkedik el. A ma körülbelül kétszázezer lakosú megyeszékhely történetével számos helytörténeti munka foglalkozik (például Fleisz J. 2000, 2005, 2011; Péter I. Z. 2005, 2011; Dukrét G. – Péter I. Z. 1998). Jelen összefoglalóban nem törekszem a város történetének részletes bemutatására. Beregszászhoz hasonlóan célom az etnikai viszonyok alakulásának ismertetése mellett azon események, szereplők és helyek kiemelése, amelyek a helyi magyar közösség csoportidentitásának részét képezik, és így a városi köztér-es emlékezetpolitika megértéséhez szükségesek.

Nagyvárád több mint 900 éves múltra tekint vissza. A hagyomány a település kezdeteit Szent László királyhoz köti, aki egy monostor alapítását rendelte el itt, majd 1083 után püspökséggé emelte Váradot. A millenniumi ünnepségek idején rögzítettek a város alapítási évéként 1092-t (Fleisz J. 2011). Ezen évforduló és Szent László király alakja köré szerveződik a város egyik legfontosabb magyar kulturális eseménye, az 1992 óta megrendezett Festum Varadinum.

Nagyvárád történelméből három epizódot emelek ki, amelyek vagy a ma is látható épített örökség, városkép formálódása miatt fontosak, vagy a helyi magyar közösség identitásában játszanak meghatározó szerepet.

Elsőként Szent László királyt kell megemlíteni. A város alapítójának sírja a királyság egyik legfontosabb zarándokhelyévé emelte a várost az Árpád-korban. Várad mint hiteleshely, egyházi és várral védett világi központ gyorsan gyarapodott. A tatárdúlást kiheverve a 15. század második felében Vitéz János püspöksége idején élte első fénykorát, aki a reneszánsz kultúra első számú hazai centrumává fejlesztette a várost.

A második virágkornak Bethlen Gábor és I. Rákóczi György erdélyi fejedelmek uralkodásának időszaka tekinthető, de Váradért különösen sokat tett Lorántffy Zsuzsanna is. Tevékenységük eredményeként formálódott a város kálvinista arca: református kollégiumot és nyomdát alapítottak. A váradi végvár több ostromot is sikeresen kivédett, de 1660 és 1692 között végül oszmán fennhatóság alá került. Ezen időszak épített emlékei elpusztultak, a visszaszerző háború idején pedig a vár is jelentős károkat szenvedett. A terepmunkám fázisában a – még romjaiban is impozáns méretű – vár leromlott állapotban volt, mivel a szocializmus idején kaszárnaként üzemelt, és el is zárták a területét, ezért sem szerepelt igazán a helyiek mentális térképén. A felújítás jelenleg is zajlik, de 2015 óta jelentős része már látogatható, turisztikai látványosság és rendezvényhelyszín.

Nagyvárad a 19. század folyamán az Alföld egyik legjelentősebb városává fejlődött. 1850-ben a sebes-körös-parti négy városrész, Újváros, Olaszi, Velence és Váralja egyesülésével létrejött Nagyvárad. A kiegyezés utáni évek, de különösen a századforduló időszaka tekinthető Nagyvárad harmadik fénykorának. A dualizmus idején a város mint Bihar vármegye székhelye a Beluszky Pál-féle városi hierarchia szerint részleges regionális szerepkört betöltő város volt, Kolozsvár mögött, Temesvárral és Araddal egy szinten (Beluszky P. 2005). Debrecennel versengve (attól népességszám tekintetében a mai napig elmaradva) Nagyvárad az urbanizáció mind mennyiségi, mind minőségi mutatóit tekintve (beépítettség, infrastruktúra, szolgáltatások stb.) rohamtempóban fejlődött. A város 1880 és 1910 között megduplázta népességét, amelynek fő forrása saját hátországa, Bihar megye volt. Így nem meglepő, hogy a város lakosságának mindössze 36,7%-a volt helybéli születésű a századfordulón (Fleisz J. 2011). Az anyanyelvi összetételt vizsgálva megállapítható, hogy Nagyvárad abszolút magyar többségű város volt, amelyben a románok aránya 5% körül mozgott (3. táblázat). Ekkorra a korábban jelentős német anyanyelvű közösség már erősen megfogyatkozott; ennek hátterében a korábban német (valójában jiddis) anyanyelvű, izraelita felekezetű lakosság rohamos elmagyarosodása, újabb generációinak (államnemzeti, magyar) nyelvváltása állt. Ennek az anyanyelvében túlnyomórészt magyarra lett, izraelita lakosságnak az aránya 1880 és 1910 között (a város mai területén) 22-24% között mozgott (Varga E. Á. 1999).

3. táblázat. Nagyvárad lakosságának etnikai összetétele és izraelita felekezetű népességének változása (%) (1880–2021)

Év	Teljes népesség (fő)	román	magyar	német	izraelita	cigány, roma	egyéb
1880a	34 231	6,3	87,4	3,6			2,7
1890a	42 042	6,1	89,5	2,5			1,9
1900a	54 109	6,4	89,6	2,7			1,3
1910a	68 960	5,5	91,3	2,1			1,1
1920n	73 025	11,8	62,2	0,8	24,6		0,6
1930a	88 830	24,5	67,8	1,3	4,7	0,4	1,3
1930n	88 830	26,3	53,7	1,1	16,7	0,6	1,6
1941a	98 621	5,2	92,1	0,9	1,3	0,1	0,5
1941n	98 621	5,2	92,0	0,7	1,6	0,1	0,4
1948a	82 282	32,8	63,9	0,2	2,2		0,9
1956a	98 950	34,9	63,5	0,4	0,4	0,0	0,8
1956n	98 950	36,0	59,0	0,3	3,6	0,0	1,0
1966a	122 534	45,5	53,2	0,4	0,1	0,0	0,8
1966n	122 534	46,1	51,4	0,4	1,2	0,0	0,9
1977n	170 531	53,9	44,1	0,4	0,5	0,6	0,6
1992n	222 741	64,8	33,3	0,4	0,1	1,0	0,4
2002a	206 614	70,7	28,2	0,3	0,0	0,5	0,4
2002n	206 614	70,3	27,6	0,3	0,1	1,2	0,6
2011n	196 367	73,1	24,9	0,2	0,1	1,2	0,6
2011a	196 367	73,3	25,6	0,1	0,0	0,4	0,5
2021n	183 105	77,5	20,9	0,2	0,1	0,8	0,6
2021a	183 105	77,4	21,7	0,1	0,0	0,4	0,5

Magyarázat: a=anyanyelv; n=nemzetiség; .. =nincs adat. Forrás: Varga (1999), a 2011. és 2021. évi román népszámlálás adatai. Megjegyzés: az adatok a város mai területére vonatkoznak. Szerkesztette: Tátrai Patrik.

A robbanásszerű népességnövekedést jól tükrözi, hogy az első világháború előtti lakásállomány 41%-a a századforduló idején épült (Fleisz J. 2011). Nagyváradot, ellentétben Temesvárral vagy Araddal, nem a gyáripar korabeli fellendülése tette naggyá. Az élelmiszer- és könnyűiparban tevékenykedő kis- és közepes vállalatok mellett a kereskedelem volt a növekedés első számú motorja, amely jórészt a város lakosságának negyedét adó, helyben teljes oktatási és kulturális vertikummal rendelkező zsidósághoz kötődött. Budapest után a nagyváradi volt az egyik legnagyobb zsidó közösség a korabeli Magyarországon. A város szűk nagypolgári elitjét legfőképp tehetős zsidó családok alkották (Fleisz J. 2011), akik nemcsak Nagyvárad gazdasági életében, de mecénás tevékenységüknek köszönhetően a kultúraszervezésben is

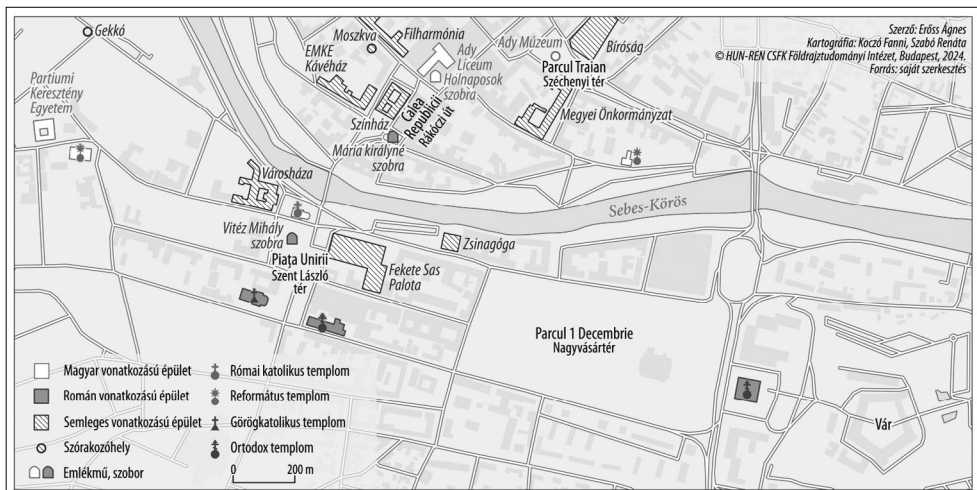
meghatározó szerepet játszottak. A város dualizmus időszakában emelt épített örökségének jelentős része kötődik a zsidósághoz, ebbe egyaránt beletartoznak vallási (zsinagógák, iskolák) és szekuláris épületek (lakóházak, hotelek) (Julean, D-I. 2012).

A város századfordulós aranykora idején született meg a kozmopolita és multikulturális Nagyvárad imázsa, ahol a különféle etnikumok, nyelvek és vallások békésen élnek egymás mellett (Crisan, M. 2011; Fleisz J. 2011; Țoca, C. V. – Pocola, B. M. 2015). A pezsgő kulturális élet vonzotta a tehetségeket. A magyar nemzeti kultúra számos ismert alakjának munkássága indult innen vagy bontakozott ki itt, legyen szó irodalomról, újságírásról vagy építészetről. Nagyváradon szerkesztették a *Holnap* című folyóiratot, ahol Ady Endre, Juhász Gyula, Babits Mihály rendszeresen publikált. A holnaposokra ma köztéri szoborcsoport emlékezik a város központjában, a színház és az Ady Endre Líceum (magyar nyelvű gimnázium) közelében. De a bihari román író, a Kisfaludy Társaság tagja, Iosif Vulcan is itt szerkesztette 1896–1906 között a román művelődéstörténet egyik fontos periodikáját, a *Familia* című folyóiratot (Țoca, C. V. – Pocola, B. M. 2015).

A századfordulós város négy nagyobb tér köré szerveződött, amelyek lényegében ekkor nyerték el mai formájukat (7. ábra).

A Sebes-Körös bal partján a korábbi piactér modernizálásával reprezentatív főteret alakítottak ki. A Szent Lászlórol (ma Piața Unirii) elnevezett téren emelték 1904-ben a historizáló Városházát és a magyar szecesszió egyik gyöngyszemét, a Fekete Sas-palotát (Palatul Vulturul Negru) (8. ábra – lásd Melléklet 178. o.).

E tér és a vár között húzódott a Nagypiac tér (ma: Parcul 1 Decembrie), a város kereskedelmi központja. A Szent László térről a Sebes-Körös hídján átgyalogolva a Bé-



7. ábra. Nagyvárad legfontosabb szimbolikus terei és épületei

Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni, Szabó Renáta

mer térre (ma: Pia a Regele Ferdinand I.), a korabeli városi kulturális élet központjába juthattunk. A t r meghatározó épülete a bécsi Fellner  s Helmer iroda tervei szerint épült színház volt, mely körül kávéházak és szállodák sorakoztak. Innen nem messze a Széchenyi tér (ma: Parcul Traian) historizáló t mbjeiben kapott helyet a város hivatali negyede a megyeh z val, valamint egyéb közigazgatási és bank p letekkel.

A városi k z- és magánépületek tervezői között találjuk a magyar szecesszió olyan mestereit, mint Komor Marcell  s Jakab Dezső, vagy a 20. századi magyar építészet nemzetközileg is elismert alakját, V g  Józsefet. A város épített öröksége egybeforrt a Riman c y család nevelővel. Riman c y K lman és még inkább fia, ifj. Riman c y K lman tervezőként és kivitelezőként jegyez több tucat helyi épületet, többek között a Városházát, a Moskovits- és az Apolló-palotát, a görögkatolikus püspöki palotát és a neológ zsinagógát. Összességében elmondható, hogy a századfordulón született meg Nagyvar d épített és kulturális örökségeinek turisztikai szempontból leg rt ke-sebb része, amely  gy a város „magyar időszakához” és túlnyomórészt a magyar és a zsidó kultúrához kötődik.

Az első világháborút követően a trianoni diktátum értelmében a várost Rom ni -hoz csatolták. Ezzel a 91%-ban magyar lakosságú, de a magyar rom n nyelvhatár közelében fekvő város elvesztette nyugati (túlnyomórészt magyar jellegű) vonzáskörzetét, Magyarors g közepéről Románia nyugati peremére került, hat rv ross  v lt. Ezzel összefüggésben a közalkalmazotti réteg tetemes részének (magyar rom n) cserélődése, a magyar lakosság (jórészt arisztokrata és értelmiségi réteg) egy részének elmenekülése, a város új keletű, a történelemben addig  l  nem forduló határhelyzete jelentősen visszavetette gazdasági fejlődését és kulturális életét. Nagyvar d lakossága a két világháború közti időszakban is magyar többségű volt, de a tervszerű betelepítések hatására a román népesség aránya 5%-ról 26%-ra nőtt. A magyarok arányát tovább csökkentette, hogy az 1930-as román népszámlálás idején az anyanyelvi és nemzetiségi statisztikákban a korábbi f l évszázadban szinte teljesen elmagyarosodott, izraelita felekezetű népesség többségét önálló (jiddis vagy zsidó) kategóriában vették nyilvántartásba (Fleisz J. 2005). A román fennhatóság idején a magyar elvándorlást, elmenek l st némileg ellensúlyozó román betelepítés sem tudta fenntartani a város népességeinek korábban dinamikus növekedési ütemét. Látványos középület-építés vagy városrendezés a központban alig zajlott, inkább az alacsony beépítés és lakásépítés volt a jellemző. A város északra és délkeletre is terjeszkedett, de a leglátványosabb építkezés a délnyugati  r nyban (az aradi vasútvonal közelében) zajlott, ahol az  ssi (Io ia) nevű városrészt építették fel, főként román telepesek számára (Fleisz J. 2011).²¹

²¹ Az átmenet időszakának eseményeihez és még inkább a helyi viszonyok megértéséhez, a magyar vesztes gnarrat va árnyalásához lásd például: Ablonczy B. 2020; Egry G. 2019; Zahorán Cs. 2021.

A második bécsi döntést követően Észak-Erdély, így Nagyvárad is visszakerült Magyarországhoz. A magyar csapatok 1940. szeptember 6-i bevonulását megelőzően a román telepések és a közigazgatási alkalmazottak többsége elhagyta a várost. Ez utóbbiak (a városi és megyei adminisztráció) főként a Romániánál maradt bihari területek új megyeszékhelyére, Belényesre költöztek. A Magyarországhoz visszatartott városban a magyar közigazgatás hamar felállt, és megindult az anyaországi közalkalmazottak betelepülése, a korábban elmenekült magyarok visszatérése. Az 1941-es népszámlálás idején ezen magyar–román népességcsere mellett az is tetemesen növelte a magyar anyanyelvűek arányát (92%-ra), hogy a helybeli magyar identitású zsidóság ismét magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta magát. A magyar uralom alá kerülés azonban, ahogy Beregszászon, úgy Nagyváradon is megpecsételte a zsidó népesség sorsát. Az 1944 tavaszán felállított nagyváradi gettóban 25 000 zsidónak minősített személyt zsúfoltak össze, majd indítottak útnak főként Auschwitz és Dachau haláltáboraiiba (a budapesti gettó felállításáig ez volt az ország legnagyobb gettója [Fleisz J. 2011]). A haláltáborokból a város korábbi zsidó népességének csupán 37%-a tért vissza 1945 után (*Remember...*, 1985).

1944 októberében a szovjet és román csapatok elfoglalták Nagyváradot, amely ezt követően Észak-Erdéllyel 1945 márciusáig szovjet igazgatás alatt maradt. Ezután a város ismét román fennhatóság alá került, amelyet 1947-ben a párizsi békeszerződés is megerősített.

A város magyar zsidóságának elpusztítása, a túlélők többségének elköltözése, a helyükre román népesség érkezése, az 1940-ben elmenekült románok visszatérése eredményeként a románság aránya 1956-ig 36%-ra nőtt (1930-ban 26%). A szocializmus évtizedeiben a céltudatos iparosítás és az irányított urbanizáció (románok tömegeinek betelepítése) miatt a magyarok aránya az 1960-as évektől kezdve rohamosan csökkent (3. táblázat). A Ceaușescu-rezsim telepítéspolitikája és a telepés román népesség magyaroknál kedvezőbb demográfiai jellemzői következtében 1973 után a román népesség került többségbe a városban (Varga E. Á. 1999). A kommunizmus évtizedeiben 1948 és 1956 között két magyar többségű falut (Biharpüspöki /Episcopia Bihorului és Váradszőlős/Seleuș) csatoltak a városhoz. Ezek az évtizedek az erőltetett iparosítás és a felfokozott ütemű tömbházépítés jegyében teltek, miközben az infrastruktúra fejlesztése – forráshiány miatt – jelentősen elmaradt. Bár – hasonlóan Románia összes nagyobb városához (Iuga, L. 2014) – itt is készült modernizációs terv a magyar építészeti arculatú városközpont átalakítására, a jelentős rombolással járó elképzelés végül, feltételezhetően pénzhiány miatt, nem került megvalósításra. A szocializmus legmaradandóbb nyomát a lakótelepek jelentik, amelyek közül a város északi részén a Rogériusz/Rogierius-, délkeleten a Tavirózsa/Nufărul-lakótelepet érdemes kiemelni (Fleisz J. 2011).

Napjainkban Nagyvárad municípium és megyeszékhely. Az 1989-es forradalom és a gazdasági mélyrepülés nyomán a város népességszáma 1992 és 2021 között 223

ezerről 183 ezerre csökkent. Az elvándorlás a helyi románoknál nagyobb mértékben apasztotta a város magyar népességének létszámát. A magyarok aránya a legutolsó 2021-es (valójában 2022-ben készült) népszámlálás adatai alapján 21% körül mozog (3. táblázat). A lakosságszám-csökkenés ellenére a város terjeszkedik: új, főként kertes családi házas beépítésű utcák nyíltak keleti és déli periferiáján. A népességszám csökkenéséhez a szuburbanizáció is hozzájárult, amely a környező települések mellett gyakran az államhatáron túli, olcsó ingatlanokat kínáló magyar falvakba való kiköltözést is jelenti (Nagy E. 2013). Beregszászhoz hasonlóan Nagyvárad életében is fontos szerepet tölt be a határ. A hétköznapi gyakorlatok mellett Debrecen és Nagyvárad, valamint Hajdú-Bihar és a romániai Bihar megye között intenzív határon átnyúló intézményi, gazdasági és kulturális együttműködések alakultak. A város fejlődésének egyik kulcsát napjainkban épp multikulturális jellege, épített és kulturális öröksége jelenti.

2. SZIMBOLIKUS TEREK ÉS TÉRHASZNÁLAT BEREGSZÁSZON

„Ezen uccák a 8. pont alatti kivételével annyira kisjelentőségűek, hogy azokat a Csehszlovák Köztársaság nagyjairól nem lehetett elnevezni, így közömbös nevekről kellett gondoskodni.”²²

Több monográfia és helytörténeti munka, közlemény dolgozza fel Beregszász történetét vagy annak egy-egy szakaszát, eseményét (Dobos S. 2012; Lehoczky T. 1881; Lengyel J. 2007). A város múltjának értelmezéséhez elengedhetetlen a tágabb, kárpátaljai kontextus megismerése (Fedinec Cs. 2002, 2004a, 2004b, 2015, 2022; Fedinec et al. 2021; Molnár D. E. 2005; Szakál I. 2012). A köztérnevekkel kapcsolatban főként Csátáry György és Dobos Sándor végeztek feltáró kutatómunkát. Egyrészt levéltári források bevonásával kutatták Beregszász legkorábbi utcaneveit (Dobos S. 2010a, 2010b, 2011), másrészt törekedtek bemutatni az utcanevek változását (Csátáry Gy. 1992). Beregszász szocialista időszakának köztérneveiről Zubánics László összefoglaló munkája tájékoztat (Zubánics L. 2001).

A köztérnevek jelenkori elemzéséhez fontos adalékot szolgáltatnak a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontjának munkatársai. Alapos dokumentáló és elemző nyelvtudományi és nyelvpolitikai szempontból is tárgyalják a helység- és köztérnevek megjelenítését Kárpátalján. A nyelvi tájkép fogalmi keretében értelmezett kutatásaik felölelik a helységnevek megjelenítését (Beregszászi A. 2005; Karmacs Z. 2014), a nyelvpolitika alakulását Kárpátalja és Ukrajna területén (Csernicskó I. 2013), a kétnyelvűség és a nyelvhasználat kérdéseit (Csernicskó I. 2013; Csernicskó et al. 2010). A kutatás témájának szempontjából különösen a magyar nyelvi tájkép kutatásában elért eredményeket szükséges megemlíteni (Hires-László K. 2019, 2015; Csernicskó I. 2016a, 2016b). A nyelvi tájkép a vizuális nyelvhasználat kutatását jelenti, amely az utóbbi évtizedben önálló kutatási területté nőtte ki magát a nyelvészet, a szociológia és a földrajz határmezsgyéjén. A kutatások nyomon követik és elemzik a köztérben megjelenített nyelvi jelek változásait, valamint ezek alapján értékelik az egyes nyelvek helyzetét (Bartha Cs. – Laihonen, P. – Szabó T. P. 2013; Hires-László K. 2015; Laihonen, P. – Csernicskó I. 2017).

²² Részlet Beregszász város polgármesterének irataiból. 67 fond, 1 opisz, od.zb.: 987. 27, 28.

Ebben a fejezetben Beregszász köztérneveinek elemzésével célom bemutatni, hogy az egyes államhatalmi-geopolitikai változások miként tükröződnek a köztérnevek változásában és így a szimbolikus térben. A rendelkezésre álló térképek anyagát három szempont szerint vizsgáltam:

1. a térkép készítésének időpontjában az utcanevek etnikai jelentéstartalom szerinti minősítése (személynév, földrajzi név vagy egyéb köznév);
2. a térképi névrajzban bekövetkezett változások nyomon követése révén azt kívánom megmutatni, hogy mikor melyik név vált „nemkívánatossá” vagy épp ellenkezőleg, megörökítésre érdemessé, és mindez mit árul el a hatalom identitáspolitikájáról;
3. az utcanévadás földrajzi vetületeként elemzem, hogy az utcanévadás mely köztereket érintette legintenzívebben, ezáltal hol rajzolódnak ki a szimbolikusan jelentősebb terek.

A fejezet az Osztrák–Magyar Monarchia időszakától 2010-ig követi nyomon a köztérnevek és egyéb szimbolikus politikák változását. A terepmunka lezárulta, vagyis 2014 után sokat formálódott Beregszász szimbolikus tere. Sajnos újabb terepmunka elvégzésére nem volt lehetőségem, de a 2014–2023 közti változásokról az utószóban adok áttekintést.

2.1. KÖZTÉRNEVEK BEREGSZÁSZON AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA IDŐSZAKÁBAN

Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakából egy 1914-es térképet elemeztem.²³ Ekkor a harminc utcából mindössze három (Széna tér, Révész utca, Macsolai út) viselt semleges jelentésű nevet. Az összes többi utcanév mind a magyarsághoz köthető és erős szimbolikus jelentést tartalmazó személynév volt. Az utcák jelentős része (22) a magyar történelem jól ismert személyiségeiről nyerte nevét: a honfoglalás (Árpád, Lehel), a török és a Habsburg-háborúk hőseiről (Zrínyi, Bethlen, Rákóczi, Esze Tamás). Mások a reformkor politikusainak állítanak emléket (Kossuth, Széchenyi, Deák stb.). Emellett költőkről (Tinódi, Petőfi), Baross Gábor közlekedési miniszterről és Werbőczyről is neveztek el közteret. A kivétel nélkül magyar történelmi személyek megjelenése a köztérben egyrészt visszatükrözi a századfordulón megszilárduló modern magyar nemzet kanonizált hőseinek listáját, másrészt jól példáz-

²³ Beregszász rendezett tanácsú város belsősegeinek átnézeti térképe. Magyar Királyi Állami Nyomda. 1914. M=1: 5760

za a dualizmus kori nemzetépítési törekvések vehemenciáját és annak kizárólagos magyar voltát.

A korszak utcaneveit etnikai jelentéstartalmuk szerint mutató ábrán jól látható a magyar dominancia (9. ábra – lásd Melléklet 179. o.). Ebben az időszakban zajlik a mesterséges névadás széles körű elterjedése a helyi közigazgatás, helyi közterületnevek esetén, amely már nem törekedett a helyben használt nevek átvételére; a magyar többségű városokban a magyar személynévek terjedése volt a meghatározó folyamat (Bartos-Elekes Zs. 2016b). Következésképpen a korábbi, hagyományosan használt, motivált közterületnevek áldozatul estek a változásoknak: az 1699-es összeírásban szereplő természetes nevek (Akasztó utca, Szénégető utca, Kis-Kassa) közül (Lehoczky T. 1881) csak az Árok és az Ardó utca neve fordul elő a 20. században.

2.2. A KÖZTÉRNÉV-POLITIKA A CSEHSZLOVÁK IDŐSZAKBAN BEREGSZÁSZON

Beregszász csehszlovák időszakából sem helyben, sem Pozsonyban vagy Budapesten nem sikerült utcaszintű térképet találnom. Feltételezhetjük azonban, hogy Ungvárhoz és Munkácshoz hasonlóan Beregszászon is valamilyen mértékben változhattak az utcanevek – ezt egyébként egy 1920. évi törvény a „Városok, községek, települések és utcák elnevezéséről” címmel szabályozta (Botlik J. 2005: 182).

A csehszlovák periódus (1919–1938) mind a korábbi, mind a későbbi rezsimekhez képest szélesebb nyelvhasználati jogokat biztosított Kárpátalján. Ahogy Csernicskó István rámutat, a vonatkozó törvény nem lehetőséget adott, hanem előírta a többnyelvű helységnevek és utcanévtáblák használatát, ha az adott járásban a kisebbségi állampolgárok aránya elérte a törvényben meghatározott 20%-ot. Kárpátalja területének magyarok lakta vidékein nemcsak a magyarok, de a ruszinok aránya is meghaladta ezt a küszöböt, ezért sok helyütt „háromnyelvű feliratok jelentek meg a közterületeken: iskolák, óvodák, egyesületek, üzletek, utcák, terek nevét több nyelven tüntették fel” (Csernicskó I. 2013: 122). A Beregszászi Helytörténeti Múzeum gyűjteményének tanúsága szerint a városban egymás alatt három utcanévtáblát helyeztek el csehszlovák,²⁴ ruszin és magyar közterületnévvel. Érdekes adalék a kor sok szempontból liberális nyelvpolitikájára a *Ruszinszkói Magyar Hírlap* 1921. július 10-i számában közölt „Az ungvári utcanevek sorsa” című rövid cikk, amelyben arról tudósítanak, hogy a hatóságok ruszin helyett ukrán nyelven akarták feliratoztatni a táblákat. Már zajlott a gyártás, amikor „Volosin Ágoston és Hadzsega Bazil vétót emelt a ruszin felírás nyelvezete ellen, »mivel (...) az ukrán nyelvet szeretné Ru-

²⁴ Az állam hivatalos nyelve – politikai okokból – a csehszlovák volt (Csernicskó I. 2013).

szinszkó nyakába, hivatalos nyelvvül odavarni.«²⁵ Végül a tervezetet leszavazták, „s így Ungvár utcátláin azon a nyelven fog szerepelni az utca neve, amelyen a ruszin nép már egy ezredév óta beszél” (*Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1921. július 10.).

Mivel a nemzetiségi lakosok aránya meghaladta a 20%-ot Beregszászon, kétnyelvű hivatali nyelvhasználatot vezettek be. Ennek köszönhető, hogy a beregszászi levéltárban a korszakból származó iratokat magyar nyelven tudtam tanulmányozni.

A levéltárban Beregszász város polgármesterének irataiban kutattam. Az orosz nyelvű fondjegyzékben Szakál Imre segítségével az utcanevekre vonatkozó címeket gyűjtöttük ki.²⁶ A viszontagságos történelem ellenére elég jó állapotban, de a többszöri iratátrendezés következtében hiányosan fennmaradt állományból végül két eset feltárását tudtam elvégezni: az egyik új utcák elnevezésével, a másik egy utca átnevezésével kapcsolatos.

Új utcák elnevezésére azért volt szükség, mert a csehszlovák időszakban hozott földtörvény értelmében a korábbi nagybirtokok helyén új utcák és lakótelepek kerültek kialakításra Kárpátalja-szerte, így Beregszászon is. Az új telkeken jórészt a csehszlovák állam hivatalnokainak (Zadorozsnij, V. 2010), valamint kedvező feltételekkel a vidékre beköltöző telepeselemek készültek lakóépületek (Szakál I. 2012).²⁷

A levéltári anyagokban 1937. szeptember 16-án jelent meg a javaslat az újonnan nyílt utcák elnevezése tárgyában. A képviselő-testülettől a polgármesterhez eljuttatott dokumentumokat végigkövetve egy viszonylag hosszú névadási folyamat rajzolódik ki. Az iratok alapján a képviselő-testületben zajló vitákra (jegyzőkönyvek híján) csak következtetni lehet, azonban a sokszori határozati javaslatok és az azokba kézírással bejegyzett változtatások alapján úgy vélem, elég nagy bizonyossággal tehetünk megállapításokat a vita fő törésvonalait és a testületben zajló alkufolyamatokat illetően.

Az új utcák neveire a legkorábbi lista a következő neveket tartalmazta: Szilas, Liget, Rigó, Nyáras, Fecske, Kiserdő, Átló (itt eredetileg: Nefelejts, áthúзва), Vitéz és Szeles. A határozati javaslatban a Vitéz utca neve mellett három korábbi, elvetett változat is szerepelt: Csurgó, Rákóczy és Nyilas. Amint látható, elvetették Rákóczi nevét, míg szláv név fel sem merült. Ennek magyarázataként a javaslat készítői kiemelik, hogy az új utcák „annyira kis jelentőségűek”, hogy azokat a „csehszlovák állam nagyjairól nem lehetett elnevezni, így közömbös nevekről kellett gondoskodni”.²⁸ Az indoklás egyrészt egyértelműen rávilágít arra, hogy a döntéshozók szemé-

²⁵ Az ungvári utcanevék sorsa. *Ruszinszkói Magyar Hírlap*, 1921. július 10.

²⁶ 2014-ben Budapesten napvilágot látott Miszjuk Mihajlo és Kutassy Ilona hiánypótló munkája, amely közli a fondjegyzék magyar fordítását, és összefoglalja a levéltár történetét (Miszjuk M. – Kutassy I. 2014).

²⁷ Ezek legértékesebb példáit Ungváron láthatjuk, de Beregszászon is találunk számos utcát és néhány középületet (például az Alabárdos ház), amelyek ekkor épültek.

²⁸ 67 fond, 1 opisz, od. zb.: 987. 27, 28.

ben a különböző utcák eltérő szimbolikus értékkel bírnak. Másrészt a tény, hogy szükségesnek érezték indokolni, miért nincs csehszlovák vonatkozású javasolt név, utalhat arra, hogy létezett ilyen igény vagy elvárás, amelyet a helyi képviselő-testület az utcák kis jelentőségére utalva hárított.

Megegyezés híján 1937. október 8-án a képviselő-testület utasítja a tanácsot egy bizottság felállítására az új utcanevek ügyében, amelyikbe minden párt delegál jeleltet.²⁹ A 13 tagú bizottság 1937. október 29-én alakul meg.³⁰ Végül a közgyűlésben 1938. január 25-én születik meg a döntés az új utcanevekről.³¹ A végleges listán a következő nevek szerepelnek: Sas, Liget, Rövid, Keskeny, Gólya, Kiserdő, Átló, Stefánik, Vágány. Látható, hogy az eredeti javaslatban szereplő kilenc névből csupán három került fel a végleges listára. Annak ellenére, hogy a korábbi állásfoglalás szerint ezek az utcák olyan kis jelentőségűek, hogy nem méltók csehszlovák államférfiak neveire, mégiscsak Štefánikról³² nevezik el a Vitéz utcát. A határozat indoklásából kiderül, hogy igaz ugyan, hogy „Ezen uccák a 8. pont alatti kivétellel annyira kis-jelentőségűek, hogy azokat a Csehszlovák Köztársaság nagyjairól nem lehetett elnevezni”, ugyanakkor „A 8. pont alatti új utca szép egyenes, nagyobb utca, így »dr. M.R. Stefánik« névre érdemes”.³³ Az utca jelentőségét tekintve némi kételkedésre adhat okot, hogy mindössze a Szlovák és az Árok utcák összekötése folytán keletkezett rövid utcarészt jelöli. Ne feledjük, hogy ekkor Beregszász már csaknem 20 éve tartozott Csehszlovákiához, és – ezen dokumentumok tanúsága szerint – nemcsak nem volt Benešről vagy Štefánikról elnevezett utcája, de igen nehezen ment ezek elfogadtatása is. Feltételezhetően ennek háttérében a képviselő-testület megosztottsága állhatott: az államhatalmat helyben képviselő csehszlovák városatyák minden bizonynyal ellenállásba ütköztek a város többségét adó őslakos népesség (magyar, jórészt magyarul beszélő zsidó és még időnként a ruszin lakosok) képviselőinek részéről. Csehszlovákiában garantálták a kisebbségi nyelvhasználatot (lásd a háromnyelvű utcanévtáblákat), ugyanakkor számos adminisztratív intézkedéssel igyekeztek csökkenteni a magyar többségű Beregszász szerepét. A jelentősebb fejlesztések mind Ungvárt, esetleg Munkácsot célozták, Beregszász elvesztette megyei jogú város státusát, és ekkor lett hivatalos neve Berehovo. A város szimbolikus terét érintő változtatás azonban a városi tanácsban hosszas alkufolyamatok árán volt csak lehetséges, erre mutat a másik elemzett iratcsomag.

²⁹ 351 kgy. 7038/1936, 67 fond, 1 opisz, od. zb.: 987, 25. dokumentum.

³⁰ 1188 tan. 7083/1936, 67 fond, 1 opisz, od. zb.: 987, 24. dokumentum.

³¹ 35/1938 Kgy-7083/1936 K. szám. 67 fond, 1 opisz, od. zb.: 987, 18. dokumentum.

³² Milan Rastislav Štefánik (1880–1919) csillagász, politikus, pilóta. Csehszlovákia egyik alapítójának tekinthető, bár még a béketárgyalások idején életét vesztette egy repülőgépbalesetben.

³³ Štefánik neve Stefanikként szerepel az eredeti dokumentumban.

A Sokol egyesület 1936. február 7-én kezdeményezte, hogy utcát nevezzenek el a csehszlovák történelem nagyjairól, nevezetesen Benešről és Štefánikról. A kezdeményezéshez csatlakozott a Slovenska Matica is. Kérelmükben az állt, hogy a város fő ki- és bevezető útjait nevezzék át: a Fő utcát Štefánikra, az Asztélyi utcát pedig Benešre.³⁴ Beregszász város képvisellete nevében Krokovay jegyző 1936. március 18-án kelt iratában két másik utcát javasol átnevezésre. Indoklásában arra hivatkozik, hogy „Az Asztélyi és Fő utcákat (...) kifejező nevekkal hívunk, melyeknek megváltoztatása közérdekből nem kívánatos, amíg a Morvai és Szlovák utcák neveinek megváltoztatásánál ilyen nehézségek nem állanak elő”.³⁵ Vagyis a neveket jóváhagyja, viszont közérdekre hivatkozva két másik, nem központi, szimbolikusan tehát kevésbé értékes utcát javasol elnevezni. Az ügyben ismét bizottság került kiküldésre, amelynek javaslatára a városi tanács 1936. március 23-án határozati javaslatlall állt elő. Ebben egyrészt Štefánik neve lekerül a listáról, helyette Dérer Iván (Ivan Dérer) akkori igazságügy-minisztert javasolták, aki kisebb jelentőségű személy, mint az 1919-ben elhunyt szlovák politikus, Štefánik. Másrészt viszont – valószínűleg a helyi alkufolyamat eredményeként – mégiscsak beleegyeznek abba, hogy a Fő utca átnevezésre kerüljön, ha nem is a Sokol és a Matica javaslatának megfelelően Štefánikra, de Benešre. Harmadrészt Dérer Ivánról nem a korábbi javaslatban szereplő Asztélyi vagy Szlovák, hanem a Morvai utcát javasolták elnevezni.³⁶ Jól látható tehát, hogy mind a személyek, mind az utcák szimbolikus erejét, tartalmát mérlegelték a javaslatkészítés során: két jeles személy helyett egyről neveztek el utcát, viszont az a város egy nagy forgalmú, jelentős közútja, míg a másik, kevésbé fontos személy egy kisebb jelentőségű utcán kerül megörökítésre.

Hiába született meg ez a határozati javaslat 1936 márciusában, érdemi lépések nem történtek. Ezt bizonyítja, hogy 1937-ben a Slovenska Matica elnökének felvilágosítást kérő levelére az a válasz érkezik Krokovaytól 1937. június 26-án, hogy „magánértesülés szerint a képviseleti tagok hangulata nem kedvező” ez ügyben.³⁷

Végül 1938. január 25-én Beregszász város képviseletének egyhangú határozata alapján kétnyelvű hirdetményben tudatják, hogy a Fő utca Benešről, a Morvai utca pedig Dérer Ivánról kerül elnevezésre, tehát az 1936-os javaslatot csaknem két évvel később változatlanul fogadta el a képviselő-testület.³⁸ A kihelyezett hirdetményre nem érkezett fellebbezés, így 1938. május 23-án iktatták a járási hivatal jóváhagyását. A dokumentum érdekessége azonban, hogy a több mint két évig húzódó átneve-

³⁴ 7083/1936, 67. fond 1 opisz 987 56. dokumentum, a Sokol egyesület beadványáról tájékoztat: 830/1938 számú irat, helye: 67. fond 1 opisz 987, 5. dokumentum.

³⁵ 7083/1936, 67. fond 1 opisz 987 56. dokumentum.

³⁶ 607/1936 Tan. 7083/1936 K. szám, 67. fond 1 opisz 987, 51. dokumentum.

³⁷ 7083/1936, 67. fond 1 opisz 987, 52. dokumentum.

³⁸ 36/1938 Kgy-7083/1936 K. szám., 67. fond 1 opisz 987, 41. dokumentum.

zésbe végül mégis egy egészen banális hiba csúszott már a kezdet kezdetén: az elnevezésről a végső szót az elnöki hivatalnak kellett kimondania, amely észrevételezte, „hogy az elnök úr keresztneve nem Edvárd, hanem Eduárd”. A járásbíró egyúttal tudomásul veszi, „hogy az Elnök úr keresztnevét a Tělocvičná jednota »Sokol« Berehova 1936. február 7-ikén 39/36 st. beadványában »Eduárdnak« írta s így került be a határozatba”. A dokumentumon szerepel, hogy sürgős, vagyis az akkor már több mint két éve húzódó ügyet feltételezhetően igencsak szerették volna lezárni. Végül 1938. július 11-én árajánlatot kérnek egy prágai cégtől körülbelül 30 darab „30*60 cm méretű domború utcanévtáblára, amely fehér alapon sötétkék betűkkel készülne cseh-magyar-ruszin nyelven lenne az utcanév rajta feltüntetve”.³⁹ Az nem derült ki, hogy kihelyezték-e.

2.3. SZIMBOLIKUS TEREK A BÉCSI DÖNTÉS UTÁN BEREKSZÁSZON (1938–1944)

Az első bécsi döntést követően Beregszász ismét magyar fennhatóság alá került. Ebből a korszakból két térképet vizsgáltam: egy 1939-es kézzel rajzoltat és egy 1942-es Kassán nyomtatottat. Mivel e két térkép névrajza között is vannak eltérések, érdemes mindkettővel külön-külön is foglalkozni.⁴⁰

Az 1939-es térképen⁴¹ összesen 67 utca szerepel, ebből kitűnik, hogy 1914 óta megduplázódott a számuk. A város növekedési iránya a központtól sugarasan kifelé mutatott északra Beregdó, délre Macsola és Bulcsu felé.

A Monarchia idején készült térképhez viszonyítva a földrajzi nevek (3 darab, 4%) és egyéb nevek (21 darab, 34%) aránya jócskán megnőtt, de továbbra is a személynevek domináltak a névadást (36 darab, 55%). A 28 új utcanévből mindössze 4 személynév, a többi vagy földrajzi név (Munkácsi útköz, Macsolai út), egyéb, semleges jelentésű köznév (Virág, Nefelejts) vagy motivált név (Gyár, Tornakert).

Az összesen 37 személynév összetétele jól tükrözi egyrészt az adott kor ideológiai preferenciáit, másrészt jócskán merít a város helyi történelméből. A hitleri Német Birodalom és a fasiszta Olaszország bábáskodása nyomán tető alá hozott első bécsi döntésnek köszönhetően lett Kárpátalja déli, többségében magyarok lakta sávja újra Magyarország része. Beregszász képviselőtestülete minden bizonnyal ezért is dön-

³⁹ 16962/7692/38, 67. fond 1 opisz 987, 34. dokumentum.

⁴⁰ Az 1942-es állapotról készült ábra közlésétől eltekintek, ugyanis a változások térbeli megjelenése nem annyira szembetűnő, mint az utcanévek összetételében és cserélődésében mutatkozó eltérések.

⁴¹ Beregszász. Budapest. M=1: 5760. Lelőhely: Hadtörténeti Múzeum Könyvtára. Sajnos a kézzel rajzolt térképen hiányzik egy-két utca névmegírása.

tött úgy, hogy új utcákat nevez el Mussoliniról, Hitlerről és Beckről.⁴² Gömbös Gyula miniszterelnök és Horthy Miklós kormányzó is névadóvá vált, utóbbi a korábbi Andrassy utca neve lett, a Monarchia egykori külügyminiszteréről új utcát neveztek el. Mindezek az ideológiai alapú köztérnevezések megfelelnek a korabeli magyarországi gyakorlatnak, ebben az időben Budapesten is volt Hitler, Mussolini és Gömbös tér/út. A város helyi történelmére utalnak az olyan utcanevek, mint Esze Tamás, Rákóczi, Bercsényi.

Megállapítható, hogy az első bécsi döntést követő hatalomváltás időszakában egyértelműen meghatározókká váltak a magyar etnikumhoz kapcsolható, főleg személynevek dominálta utcanevek. Mindössze két utca átnevezésére került sor, de ezek a személyek sem tűntek el: mind Bercsényi, mind Andrassy továbbra is megmaradt az utcanevek között, csak máshol. Mindez az utcanevek nagy fokú állandóságát mutatja a magyar fennhatóság idején. Az 1914-es állapothoz képest az 1939-es térképen nemcsak a város növekedése szembetűnő, hanem a kép színesebbé válása is megfigyelhető. Az utcanevek etnikai jelentéstartalmát vizsgálva kirajzolódik, hogy a város központi részein a magyarokat ábrázoló zöld szín egyértelműen meghatározó, ahogy a ki- és bevezető utak is a magyarsághoz kapcsolhatók, vagyis a város központi tere a szimbolikusan legértékesebb rész (10. ábra – lásd Melléklet 180. o.). Az új utcák, melyeket egyrészt délkeletre, Macsola felé, másrészt a város északi részén, a vasút felé nyitottak, inkább etnikailag semleges neveket kaptak.

Az 1942-ből rendelkezésre álló térkép⁴³ több szempontból érdekes. Összesen 72 utcanevet tartalmaz. A személynevek száma 45-re nőtt (63%), az egyéb kategóriába sorolt, etnikailag semleges jelentésű utcanevek száma szintén növekedett (24 darab, 33%). Ezen a térképen fordul elő először nagyobb arányban utcanévvaltozás: az 1939-es utcanevek közül 13 (19%) változott meg. A központtól pár utcára lévő, korábbi Gömbös és Hitler utcák helytörténeti szempontból jelentős emberekről kapták új nevüket, míg a vasútállomás menti Mussolini tér új elnevezése Apponyi lett. Andrassy Gyula ezúttal végleg lekerült a beregszászi utcanevek listájáról: Rozsokert lett ennek a hosszú utcának a neve. Először tűnik fel a beregszászi köztérnevek között a helyi ruszin népességhez (akik az 1941-es népszámlálás adatai szerint a lakosság közel 5%-át alkották) kötődő személynév: Korjatovics Tódor litván fejedelemé,⁴⁴ akiről a Vérke túlsópartján található Révész utca nyeri új nevét. Ezt magyarázhatja, hogy a második világháború alatt a magyar külpolitika erőteljesen támogatta (az ukrán-

⁴² József Beck 1932-ben lett Lengyelország külügyminisztere. Támogatta a magyar területi revízió ügyét.

⁴³ Pécs Gy. (1942): Beregszász. Kassa, Wikó. (M. a. nélkül.)

⁴⁴ Korjatovics Tódor Podóliából 1393-ban menekült Moldván keresztül Magyarországra. Zsigmond király a munkácsi várát és uradalmat ajándékozta neki, a beregi főispáni tisztelet is betöltötte.

nal szemben) a ruszin nyelv és nemzetiség erősítését (bővebben lásd: Csernicskó I. 2013). Az átnevezések és új nevek csoportjában az ősi magyarnak tekintett keresztnévek (Botond, Csaba) és katonaságra utaló szavak (Vitéz, Levente, Hajdú) jelennek meg. Összességében a 72 utcanevből 45 (62,5%) magyar vonatkozású, vagyis a városi köztérnevek továbbra is őrizték magyar dominanciájukat.

Fontos megjegyezni, hogy ekkorra három, kimondottan kárpátaljai vagy beregszászi vonatkozású magyar személyiség is feltűnik az utcanevek sorában. Ez a lokálpatriotizmusra utaló gesztus nem áll távol az irredenta eszmekörtől sem, amely a nemzeti értékek felfedezését és felvállalását kiemelten fontosnak tartotta. Ahogy az *Országzászló* folyóirat 1937-es számában⁴⁵ olvasható: „(...) sokszor csodálatosnak tűnik, mennyire nem ismeri egyes vidékek közönsége saját helytörténeti adatait, nem érdekli napi életében városának, közösségének múltja.” Ezért helyi kezdeményezésekre hívnak fel: „(...) a legkisebb faluban is fel kell állítani a magyar múlt emlékeit, hogy ennek ezer és ezer gyökere kösse mind erősebben a magyar talajt a magyar gondolat fáinak ezeréves koszorújához.” (*Országzászló*, 1937.) Az idézetben szereplő metafora, a magyar gondolat faként szimbolizálása, a haza ily módon tárgyiasított megjelenítése párhuzamba állítható Keményfi organikus etnicitásról vázolt képével, a magyar táj mint organikus szervezet felfogásával (Keményfi R. 2010).

A két térképi névrajz elemzése alapján megállapítható, hogy a rövid magyar perióduson belül is érzékelhető visszarendeződés a magyar politikai fősodortól, amely tetten érhető egyrészt az egyértelműen fasiszta ideológiájú utcanevek eltörlésében, másrészt a helyi értékek köztérben való megjelenésében. A nemzeti politika helyi alternatívái, megvalósulása tekintetében jól illusztrálja a folyamatokat egy konkrét emlékmű, a beregszászi ereklyés országzászló felállításának esete.

A két világháború közti irredentizmus aktívan használta a köztereket. Nem csupán az utcanevekre érdemes itt gondolni (például a trianoni országterületen kívülre került városokról elnevezett utcák), hanem olyan, széles társadalmi támogatottsággal rendelkező mozgalmakra, mint amilyen az országzászló-állítás körül bontakozott ki. Az ereklyés országzászló állítására szerveződött mozgalom célja az volt, hogy az elszakított országrészekre emlékeztető országzászlókat állítsanak a települések közterén, amely a nemzet összetartozását hivatott szimbolizálni. A Horthy-korszak talán legjelentősebb irredenta köztéri emlékműegyüttese a budapesti Szabadság téren állt. Az elszakított országrészeket szimbolizáló, 1921-ben leleplezett szoboregyüttes (Zeidler M. 2009) 1928. augusztus 20-a után az Ereklyés Országzászló emlékművel egészült ki. A 20 méter magas zászlórúdon lengő 8 méter hosszú magyar nemzeti trikolorra a középcímer és az „Így volt, így lesz” felirat került. Figyelemre méltó szimbolikus eleme volt a talapzatában lévő ereklyeföldtartó, ahová a Trianon előtti

⁴⁵ Helytörténeti kultusz. *Országzászló*, 1937. III. évf. 27. p.

országterület városaiból, vármegyéiből és jelentős történelmi hadszínterekről hozott maréknyi földet szórták. Az ereklyés országzászló megálmodója, Urmánczy Nándor, valamint az általa létrehozott és elnökölt Ereklyés Országzászló Nagybizottsága (EONB) tevékenysége nyomán 1939-ig 350 helységben állítottak országzászlót (Dömötörfi T. 1991).

A bécsi döntéseket követően a felvidéki, kárpátaljai és erdélyi települések is lelkesen csatlakoztak a mozgalomhoz. A korabeli napilapok 1938. november 2. után szinte heti rendszerességgel tudósítanak rövid hírekben az újabb és újabb országzászlók emelése kapcsán Kárpát-medence-szerte rendezett ünnepségekről. Ezekből kiderül, hogy Beregszásznál sokkal kisebb települések is állítottak fel országzászlót a hatalomváltást követő hetekben, hónapokban.⁴⁶ Ahogy az EONB tájékoztatásából kiderül, „a legszerényebb kivitelű Országzászló is teljesen megfelel a célnak (...) a felállítás után bekövetkező munkatevékenységre kell inkább súlyt helyezni.”⁴⁷ Habár Beregszász képviselő-testülete 1939 óta foglalkozott az országzászló ügyével, végül a Hősök emlékművével egyesített országzászló-emlékmű átadására csak 1942 májusában került sor. A következőkben a levéltári anyagok alapján kívánom felvázolni, hogy Beregszászon hogyan zajlott az ereklyés országzászló felállítása.

Beregszász képviselő-testülete 1939. április 3-án hozott először döntést arról, hogy az országzászló a Rákóczi téren (ma azonos nevű), a Werbőczy (ma Kossuth) tér és a Vérke-híd tengelyében legyen, azzal a kitételrel, hogy ünnepségek idején az ide vezető utcákat le kell zárni, emellett „a tér és környéke megfelelően parkírozandó és hangulatossá alakítandó”.⁴⁸ Ezt a döntést április 13-án módosították, miután az országzászló felállításával megbízott különbizottság erre kérte a képviselőtestületet, új helyszíneként a Kossuth teret (ma Hősök tere) megnevezve (11. ábra). A képviselők által megszavazott módosító javaslat indoklásából kiderül, hogy az eredetileg tervezett helyszínt nem tartják elégséges méretűnek (és ezáltal méltónak sem) az országzászló felállítására.⁴⁹ Ahogy indulatosan fogalmaznak: „Inkább ne csináljon a város

⁴⁶ *Pesti Napló*, 1938. október 21. (1938/216. sz.); 1938. október 27. (1938/221. sz.); *Pesti Napló*, 1938. december 21. (1938/267. sz.). Forrás: <http://adtplus.arcanum.hu/>.

⁴⁷ Ezalatt a heti rendszeres őrségállítást értik, amelyet rendszerint leventék, tűzoltók vagy egyéb helyi szervezetek adtak. Forrás: Ereklyés országzászló nagybizottsága. Országzászló felállítása, előkészületi tudnivalók. 67. fond, 1. opisz, 1385, 11. lap.

⁴⁸ „2. Az Országzászló helyéül a posta előtti ugynevezett Rákóczy teret jelöli ki, úgy hogy az a Werbőczy tér, Vérkehid útvonal középvonalában esve legyen található.” Forrás: Kivonat: Beregszász város képviselőtestületének 1939. április 3-án tartott rendes közgyűlésén felvett jegyzőkönyvből. 6760/2288/1939 ki. szám. Tárgy: Országzászló felállítása. 67. fond, 3. opisz, 322.

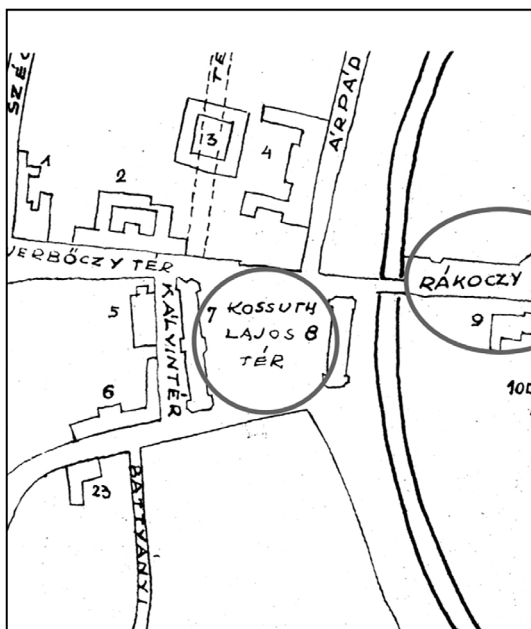
⁴⁹ „Beregszász ma már 20.000 lelken felüli és az Országzászló előtti ünnepségeken, beleértve az 1200-at kitevő levente ifjúságot, iskolák növendékeit, hivatalok, testületek és egyesületek tagjait, körülbelül 5000-en vesznek részt, így a posta előtti tér egyáltalán nem alkalmas.” Beregszász város előljárójának 112 kgy. 6760/1939. Tárgy: Országzászló felállítása. 67. fond. 1. opisz. 1163. 1939. április 13.

semmit, mintsem ott jelöli ki az Országzászló helyét.”⁵⁰ Egy 1940-es irat tanúsága szerint a munkálatok egy tapodtat sem haladtak előre, holott az „Országzászló felállítása már felette sürgős, mert létesítésével a nemzetnevelés itt új irányt nyer, amire nagy szükség van”.⁵¹

Új szempontként jelenik meg, hogy az országzászló állításával kapcsolatos munkálatok egyúttal megoldanák az évek óta húzódó, a város központi, a korban piacként funkcionáló teréhez kapcsolódó infrastrukturális beruházások sorsát is: „A Kossuth tér parkírozása már évek óta vajúdik, ezzel ez is megoldódna, ami szintén sürgős, mert a város közepén a szekértábor és a sátrak okozta bűzös piszok már a közegészség és város széépészeti szempontból is tarthatatlanná teszik a mai állapotot.”⁵² Ez az indoklás véleményem szerint bizonyítja, hogyan kapcsolódik össze a városi köztér állapotának kérdése egy emlékmű-beruházással, és milyen gyakorlati szempontok merülhetnek fel a hatalom köztérrel kapcsolatos politikájában. Vagyis az emlékmű építése a korabeli vásártéren nem csupán hazafias kötelesség volt, hanem megfelelő indokot is szolgáltatott egy régóta húzódó beruházás megvalósítására.

Forráshiány miatt a beruházásra, ahogy 1940-ben, úgy 1941-ben sem került sor. A képviselőtestület 1941. július 13-án úgy döntött, hogy az országzászlós emlékművet egyesíti a város első világháborúban elesett katonáira emlékező Hősök emlékművével.

A dokumentum tanúsága szerint ekkor már kész terv értelmében az emlékmű a „Kossuth téren helyezendő el, még pedig a térnek a Nagybazár kupolás közepe



11. ábra. Az országzászlóval egyesített Hősök emlékműve tervezett és megvalósult helyszíne az 1939-es térképen jelölve

⁵⁰ Beregszász város elöljárójának 112 kgy. 6760/1939. Tárgy: Országzászló felállítása. 67. fond 1. opisz 1163. 1939. április 13.

⁵¹ Beregszász megyei város képviselőtestülete K.gy. 13/762/1940. Ki. sz. Tárgy: Az országzászló felállítása. 67. fond 1. opisz, 1163. 18. lap.

⁵² Beregszász megyei város képviselőtestülete K.gy. 13/762/1940. Ki. sz. Tárgy: Az országzászló felállítása. 67. fond 1. opisz, 1163. 18–19. lap.

előtti részén, pár méternyire a gyalogjárótól, a Nagybazár, illetve a Kossuth tér északi-déli, ref. templomot magában foglaló oldala tengelyével párhuzamos tengellyel”.⁵³ Az irat ismét indokolja a helyszínmódosítást: „Az emlékmű felállítási helyét illetően a választás a Rákóczi térral szemben azért esett a Kossuth térre, mert az előbbi akármennyire is át van szöve különben a történelmi emlékek patinájával, a tervezett magyarányú építmény kellő érvényesüléséhez szűk és nem nyújtana elegendő területet az emlékmű előtt rendezendő hazafias ünnepségek méltó lebonyolítására sem.”⁵⁴

Ahogy erre az irat is utal, a Rákóczi tér kiemelten fontos (hely)történeti helyszín, hiszen a hagyomány szerint 1703. május 22-én Esze Tamás itt bontotta ki a Rákóczi-szabadságharc zászlaját (Zubánics L. 2001), tehát erős szimbolikus töltettel és könnyen azonosítható mondanivalóval rendelkezik. Ehhez képest a város vezetése a Vérke túlsópartján a város legforgalmasabb terét jelölte ki új helyszínnek. A döntés hivatalos magyarázata elismeri a Rákóczi tér szimbolikus jelentőségét, mégis a nyüzsgő, a bazárhoz, a református templomhoz és a törvényszék épületéhez közelebb eső Kossuth térre szavaz. A vizsgált képviselő-testületi dokumentumok alapján feltételezhető, hogy a 20. század első évtizedeire a város központi tere a Rákóczi térről áttevődött az akkori Kossuth tér környékére, így ez vált a legértékesebb szimbolikus térré. Ezt a feltételezést erősíti, hogy 1938. november 9-én itt fogadták a bevonuló magyar katonákat a város lakosai (Marosi A. 2015). Ahogy a képviselő-testület irataiból kiderül, ahhoz, hogy a Kossuth tér a neki szánt reprezentatív funkciót képes legyen méltó módon betölteni, komoly és költséges infrastrukturális beruházásra volt szükség. A téren egyébként is esedékessé vált korszerűsítési munkálatok végrehajtásához az ide tervezett országzászlós emlékmű további indokot szolgáltatott. Úgy tűnik tehát, hogy az emlékmű helyválasztásában gyakorlati, városrendezési szempontok is szerepet játszottak.

Az emlékmű építése ezek után is lassan haladt. Mivel „Beregszász város magyarsága az Országzászló és a Hősök emlékműve hiányát napról-napra arcpirító, szíven-szuróbb vádnak érezte”,⁵⁵ a munkálatok mielőbbi elkezdését követően az emlékmű átadását „boldog felszabadulásunk harmadik évfordulóján”,⁵⁶ vagyis 1941. november 9-ére tervezték. Habár gyűjtést és közadakozást is szerveztek,⁵⁷ a háborús viszonyok között az átadásra csak 1942. május 31-én került sor.

⁵³ Beregszász megyei város képviselőtestületének 1941. évi július hó 13 napján d.e. fél 12-kor tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyvéből. 195/1941.Kgy-10.426/1941.K. szám. Tárgy: Országzászló felállítása a Hősök Emlékművével egyesítve. 67. fond, 3. opisz, 386. 11. lap. (Továbbiakban: 195/1941.Kgy-10.426/1941.K. szám. 67. fond, 3. opisz, 386.)

⁵⁴ 195/1941.Kgy-10.426/1941.K. szám. 67. fond, 3. opisz, 386. 13. lap.

⁵⁵ 195/1941.Kgy-10.426/1941.K. szám. 67. fond, 3. opisz, 386. 13. lap.

⁵⁶ 195/1941.Kgy-10.426/1941.K. szám. 67. fond, 3. opisz, 386. 12. lap.

⁵⁷ „A társadalmi gyűjtés megindításához, eltekintve városunk anyagi erejének napon (sic!) is korlátozott voltától, a képviselőtestület azért is ragaszkodott, mert abban a hitben él: azzal, hogy



12. ábra. Az Ereklyés Országzászlóval egyesített Hősök emlékműve a Kossuth (ma Hősök) téren és a szovjet katonáknak emléket állító obeliszk

Forrás: bal oldalon saját fotó a Beregvidéki Múzeum kiállítási tárgyáról, jobb oldalon saját fotó 2010-ből.

Alig pár évvel később, 1945. júniusában a berendezkedő szovjethatalom egyik első lépése volt az emlékmű elbontása (Csernicskó I. 2013), majd köveiből a Beregszászba bevonuló 138. számú lövészhadosztály elesett harcosainak emeltek obeliszket (12. ábra). A teret azóta nevezik Hősök terének (Zubánics L. 2001).

A Magyarország-hoz való visszatérés azt is jelentette, hogy a jogrend, így a zsidótörvények is hatályba léptek Beregszászon, valamint a Kárpátaljai Kormányzóság területén (Csernicskó I. 2013). Beregszász polgármesterének iratai között kutatva válik igazán szembetűnővé a folyamat, amelynek során a helyi zsidóság fokozatosan kiszorult először a város szimbolikus teréből, majd a gettók felállítása után 1944. április-május folyamán fizikailag is eltűnt. A beregszászi zsidó közösség deportálása mellett a magyar férfiak malenkij robotra hurcolása és a háborús embervesztés jelentősen megtépázta a város magyar nyelvű közösségét. A háborút követően a környező hegyvidékek ruszin/ukrán, kolhozosításban földjüket veszített parasztjainak Beregszászra költözése mellett orosz hivatalnokok, pártfunkcionáriusok, szakemberek betelepítése együtt járult hozzá a város etnikai szerkezetének átalakulásához. Az orosz kisebbség betelepítésével olyan etnikai közösség jelent meg Kárpátalján, amely nem csak újnak számított, hanem számarányánál sokkal jelentősebb mértékben vett részt a hatalomgyakorlásban (Csernicskó I. 2013). A következő alfejezetben áttekintjük, mindez hogyan tükröződik a köztérnevekben és a szimbolikus tér egyéb elemeinek változásában.

mindnyájan egyénien is hozzájárulhatunk egy kődarabbal, vagy akárcsak egy szemcsével is a hazaszeretet beregszászi oltárához, kedvesebb, szívünkhöz nőttebb lesz ez az emlékmű.” Forrás: 195/1941.Kgy-10.426/1941. 67. fond, 3. opisz, 386. 12. lap.

2.4. SZIMBOLIKUS TEREK ÉS KÖZTÉRNEVEK A SZOVEJTUNIO IDŐSZAKÁBAN BEREGSZÁSZON

1945 után Beregszász az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság nyugati határára került. A Szovjetunióban, amely 15 tagállamot, 22 nagyobb nemzetet és 120 eltérő nyelvi és/vagy etnikai öntudattal rendelkező népet számlált, hivatalosan minden tagköztársaság és minden nemzetiség azonos jogokkal rendelkezett (Krausz T. 2000). A gyakorlatban azonban erőteljes oroszosítás zajlott: a Szovjetunió egyetlen hivatalos nyelve az orosz volt, az államigazgatás, a párt, de az üzemek élén is rendszerint orosz funkcionáriusok álltak, akik a helyi elitet alkották. Nem volt ez másként az Ukrán SZSZK-ban, így Beregszászon sem. A település nevét Beregovóra változtatták, a határhoz közeli városba már 1945-ben több mint ezer oroszot telepítettek, akiket később további ezrek követtek a város déli részén újonnan épült tömbházakban. Az oroszosítás átalakította a település etnikai és nyelvi képét. Valószínűleg a periférikus fekvés is közrejátszott abban, hogy a főtér átalakítására csak viszonylag későn került sor: 1969-ben fedték el a Kossuth téren álló impozáns zsinagógát egy betonszarkofággal, és 1972-ben emeltek előtte egy Lenin-szobrot (13. ábra).

Az 1970-es évektől a kárpátaljai magyar közösség képviseltette magát a helyi közigazgatás és pártélet magasabb beosztásaiban, és ez stabilizálta a magyarok pozícióit (Csernicskó István közlése, interjú, 2007. 10. 22.). Ennek a rendszerváltás eseményeinek idején (is) lesz jelentősége.

Az 1945 utáni időszak utcaneveinek rekonstruálásához,⁵⁸ az utcanevek változásának követéséhez, valamint az etnikai minősítéshez a Zubánics L. (2001) helytörténeti munkájában talált adatsort használtam.⁵⁹

Az 1945-től berendezkedő szovjet időszakban a kommunizmus ideológiájának megfelelően minden fasisztának, reakciónak (például arisztokraták, királyok) vagy nacionalistának (például nem paraszti származású szabadságharcosok) ítélt személynevet eltüntettek a köztérből. Helyette a nemzetközi és az adott ország munkásmozgalmának eszmei megalapozói és harcosai ihlették a személynév alapú névadást. A szovjet időszak utcaneveinek minősítésekor az eddigiekhez hasonlóan az ideológiai rendszerhez köthető személyek az etnikailag semleges kategóriába kerültek (például

⁵⁸ 1945 utáni utcaszintű várostérképet sem találtam. Ez elsőre talán meglehetősen hangzik, de tekintetbe véve, hogy a rendkívüli szigorral őrzött nyugati határtól mindössze pár kilométerre feküdt Beregszász, és semmilyen központi közigazgatási funkcióval nem rendelkezett, részben magyarázhatja, hogy miért nem akadtam nyomára könyvtárakban.

⁵⁹ Zubánics László a *Beregszászi kalauz* 37–38. oldalán egy 61 tételes utcanévjegyzéket közöl, melyből kettőt nem sikerült beazonosítani. Mivel Beregszászon ma 137 utca van, a többi utcát, melyről nem közölt nevet Zubánics, a mai néven vettem figyelembe. Ez az ukrán-orosz utcaneveknél okozhat torzulást, hiszen nem valószínű, hogy a mai állapottal egyenlő számú utcát neveztek volna el ukrán művészekről.



13. ábra: Balra: Beregszász főtere a zsinagóga elfedett épületével, előterében az 1972-ben emelet Lenin-szobor. Jobbra a Lenin-szobor

Forrás: Uhlay, A. I. – Pisanec, K. I. – Tsanadi, Y. A. 1983

Marx, Lenin, Thälmann). Ugyanígy a Szovjetunióban politikai vagy katonai tisztséget betöltő személyeket is ebbe a kategóriába soroltam, hiszen ők is kötelező elemei voltak a szovjet köztérneveknek (Vorosilov, Nyevszkij, Csapajev). Problémát jelentett viszont, hogy a munkás- és partizánmozgalmak helyi kapcsolatokkal, kötődéssel is rendelkező alakjai milyen besorolás alá kerüljenek. Egy részüket nehezen tudtam beazonosítani, mások esetén pedig előfordulhat, hogy a 2014 vagy 2022 utáni ukrán emlékezetpolitika esetleg beemelte a nemzeti hősei közé (Fedinec Cs. – Cserniczkó I. 2016). Mások megmaradhattak Kárpátalján született ukrán/ruszin embernek, aki sikeresen harcolt az intervenciók ellen (Scsorsz), vagy kommunistának, aki mártírhalált halt hosszú kínvallatása során (Borkanyuk).⁶⁰ Végül csak azok kaptak az orosz/ukrán etnikumhoz köthető színeket, akik egyértelműen az orosz történelem, művészetek nagy, világhírű alakjai, ezért ma is bárhol elneveznek róluk utcákat. Mivel egyrészt a dolgozat adatgyűjtő része lezárult az ukrán emlékezetpolitika reformja előtt, másrészt a fő fókusz a nem az orosz és az ukrán emlékezetpolitika szétválasztása, a 2023-as átdolgozáskor nem változtattam az eredetileg használt eljáráson, vagyis az orosz nemzetiségű személyeket (költők, írók, politikusok) az ukránokkal összevont kategóriába soroltam.

⁶⁰ A dicsőség forradalma a 2022-ben indult teljes orosz invázió óta jelentősen átalakult, és alul, hogy ki számít ukrán nemzeti hősnak. Lásd erről bővebben: Kulyk, V. 2014, 2016; Fedinec Cs. – Cserniczkó I. 2016; Gnatiuk, O. – Melnychuk, A. 2023.

A gyenge forráskörülmények között pontosan nem állapítható meg, hogy mikor és mennyi utcanév változott meg. A korábbi 48 magyar névből mindössze négy maradt meg (Tompá, Petőfi, Esze, Dsida), de a változások a semleges értelmű elnevezéseket is érintették (Ballasor, Kiserdő, Akácfa). A 137 utcanév közel háromnegyede etnikailag semlegesnek tekinthető, 31%-uk az ukrán-orosz etnikumhoz kapcsolódik, és csupán 6%-a magyar az utcaneveknek, de ebből a nyolc névből négy szintén a kommunista mozgalomban szerzett érdemeiért kaphatta a megtiszteltetést, míg Petőfi, Esze és Tompa személye a proletárforradalmár „előképeként” beilleszthető volt a kommunista ideológiai kánonba.⁶¹ A magyar utcanevek ilyen mértékű visszaszorulása elsősorban az ideológiai, etnikailag semleges nevek előnyére történt, azaz itt nem az etnikai dimenzió dominál a szimbolikus térfoglalásban. Az orosz-ukránnak minősített nevek között az orosz nemzetiségűek alkotják a többséget: tábornokok (Kutuzov), művészek (Majakovszkij, Puskin, Gorkij, Solohov), tudósok (Micsurin, Pavlov) és két űrhajós (Gagarin és Komaro). A földrajzi nevek (17 darab, 12%) ebben az időszakban voltak a legkedveltebbek, az egy Kárpátontúli (vagyis Kárpátaljai) néven kívül egytől egyig a Szovjetunió vagy az Ukrán SZSZK távoli tájaira utalnak (Moszkvai, Odesszai, Krasznodoni). Mindez azt mutatja, hogy igaz ugyan, hogy az ideológiai alapú névadás volt a meghatározó, de jelentős (körülbelül 30%) ebben a kontextusban az orosz (és minimális mértékben az ukrán) etnikumokhoz kapcsolható személy- és földrajzi nevek aránya. Csernicskó István megjegyzi, hogy a szovjet hatalomátvétel nem csupán maguknak a köztérneveknek a megváltozásában öltött testet: Munkács esetében kimutatta, hogy már 1945. március 20-án a város utcaneveit oroszosító határozat jelent meg, amelynek értelmében minden felirat ukránul és oroszul került kifüggesztésre (Csernicskó I. 2013). Az ideológia szintjén a nemzetiségek közti testvériséget hirdető szovjet politika valójában privilegizálta az orosz kultúrát és nyelvet. Ez magyarázza, hogy a szovjet időszakban a magyarlakta települések orosz neve volt hivatalos, tehát Beregszász helyett Beregovo szerepelt a magyar nyelvű újságokban is. Mindezek alapján – a fenti megszorításokat tekintetbe véve – a következőképpen alakul Beregszász köztereinek etnikai jelentéstartalom szerinti térképe (14. ábra – lásd Melléklet 181. o.).

A magyarsághoz köthető neveket jelölő zöld szín gyakorlatilag észrevehetetlen. A négy fontos főút közül három orosz/ukrán kötődésű neveket kapott, ahogy a városközpontban is a hozzájuk kapcsolódó nevek dominálnak. A vasúton túli területeken lévő iparterület, valamint a Beregardó felé, a Vérke kanyarulatában kialakított utcákban is az ukrán/orosz nevek kerülnek többségbe. A Beregszászhoz csatolt Bulcsu és Beregardó falvak közterei az etnikai szempontból semleges értelmű utcanevek számát növelték. Elmondható tehát, hogy a második világháborút követően a magyar többségű Beregszászban jórészt az ideológiai névadás, kisebb részt az oro-

⁶¹ Ennek ellenére azért kaptak mégis magyar minősítést, mert ők valóban csak helyi szinten voltak ismertek, nem részesei a szovjet hőskultusznak.

szosítási törekvések következtében a köztérben a magyar elnevezések száma és lát-
hatósága igen korlátozott volt, miközben a korszakban végig megmaradt Beregszász
magyar többségű városnak.

2.5. KÖZTÉRNÉV-POLITIKA ÉS A SZIMBOLIKUS TEREK SZEREPE BEREGSZÁSZON A RENDSZERVÁLTÁS IDEJÉN

Az 1980-as években fokozatosan mélyült el a szovjetrendszer átfogó válsága, amely
elodázhatatlanná tette a reformok bevezetését. A Gorbacsov által meghirdetett pe-
resztrójka politikája a súlyos gazdasági problémákat orvosolni már nem volt képes,
viszont a glasznoszty, a nyilvánosság kiszélesítése nyomán gombamód szaporodo-
zó tömegmozgalmak igen hamar utat nyitottak a nemzeti-nyelvi-etnikai dimenzió
mentén szerveződő elszakadási törekvéseknek. 1988-tól a hegyi-karabahi és a balti
országokban kibontakozó ellenállási mozgalmak rávilágítottak a közhangulat nem-
zeti függetlenségért kiálló, nacionalista fordulatra, egyúttal a moszkvai központi
pártvezetés bénultságára is (Beissinger, M. R. 2011). A belső fegyveres konfliktusok-
tól recsegő-ropogó Szovjetunió végül egy augusztusi puccsot követően 1991 decem-
berében bomlott fel (Krausz T. 2000).

A reformfolyamatok az Ukrán SZSZK-t sem hagyták érintetlenül: a civil társada-
lom megélénkülése „még itt a perifériában is érezte hatását” (Oficinszkij, R. 2010b:
345). 1988 második felében Kárpátalján a nyelvkérdés, az ökológiai problémák, vala-
mint az állam és az egyház viszonya jelentették a fő politikai témákat, míg „a beszéd-
módot a történelmi-politikai és a nyelvi-etnopolitikai keret határozta meg” (Oficinsz-
kij, R. 2010b: 347). A kárpátaljai magyarság képviselői 1988 nyarán memorandumot
juttattak el az SZKP Központi Kongresszusához Moszkvába, amelyben első ízben fo-
galmazták meg az igényt egy nemzetiségi körzet létrehozására Beregszász központtal.
1989. február 26-án megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ)
egyesület, amelyet 1989. június 20-án jegyzett be jogi személyként a Kárpátontúli
Területi Tanács. Tekintve, hogy a szovjet időszakban a magyar közösség semmilyen
érdekvédelmi vagy kulturális szervezettel nem rendelkezett, a KMKSZ megalakulá-
sa igen fontos lépésnek számított a helyi magyarság társadalmi és lassan kibontakozó
politikai életében, amely előzmény híján ellátta a magyarság érdekvédelmét kulturá-
lis és politikai értelemben egyaránt (Fedinec Cs. 2008). Az alapítólevélben a szervezet
feladatai között említik a magyar helységnevek és feliratok, valamint a magyar vonat-
kozású szobrok és emléktáblák elhelyezését, a kulturális örökség feltárásához és meg-
őrzéséhez nyújtott segítséget (Botlik J. – Dupka Gy. 1991). Habár leszögezték, hogy
a „KMKSZ nem ellenzéki szervezet, a terület hatalmi szerveivel együttműködve kí-
vánja megvalósítani céljait”, továbbá kifejezték, hogy nem tekintik politikai kérdésnek
a helységnevek ügyét, ez irányú tevékenységük meghatározta a kárpátaljai magyar-

ság rendszerváltó folyamatait. A szervezet aktivitása kiterjedt utcai akciókra (például 1989. március 15. volt az első alkalom, hogy 1945 után magyar nemzeti színű lobogóval vonultak az utcákon), emellett magyar-magyar kapcsolatfelvételre (1989. augusztus 8-án együttműködési megállapodást kötnek a Magyarok Világszövetségével).

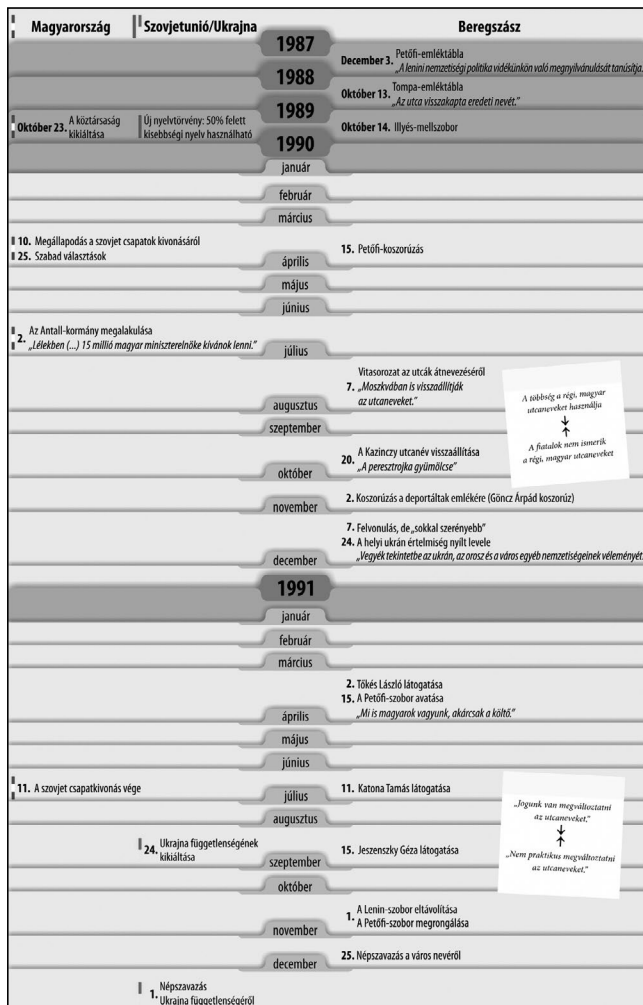
Az 1990. december 1-i úgynevezett kétigenes népszavazáson Ukrajna függetlensége mellett népszavazást rendeztek egy Beregszász központú autonóm körzet felállításáról. Ugyan Kárpátalján a szavazók 78%-a, a beregszászi járásban 81,4%-a támogatta a különleges státust, a megvalósítás irányába gyakorlati lépések nem történtek (Oficinszkij, R. 2010b).

A Szovjetunió és Ukrajna belső folyamatai mellett Kárpátalja és így Beregszász rendszerváltó eseményeire Magyarország közvetett és közvetlen módon is jelentős hatást gyakorolt, ezért szükséges kitérni a fő sarokpontokra. A Magyar Népköztársaságban 1987-től létrejöttek pártok. 1989 márciusában megalakult az Ellenzéki Kerekasztal, és 1989. október 23-án kikiáltották a köztársaságot. Az 1990 tavaszán megrendezett országgyűlési választásokat követően májusban megtartotta alakuló ülését az első szabadon választott parlament (Kukorelly I. 2001). Szemben a Szovjetunió hosszan elhúzódó átmenetével, Magyarországon 1989-ben lezajlott a politikai rendszerváltás. Antall József lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének nevezte magát, amely egyértelmű állásfoglalást jelentett Magyarország határon túli magyarokat támogató politikája mellett. Az alkotmányban is rögzített úgynevezett felelősségi klauzula a legmagasabb állami szintű nemzeti érdekképviselő mellett a sokrétű kulturális-oktatási kapcsolatok vertikumának újjáéledését és anyagi erőforrások biztosítását jelentette. (Bővebben: Bárdi N. 2014; Brubaker, R. 2006; Kántor Z. 2014; Pogonyi, Sz. – Kovács, M. – Körtvélyesi, Z. 2010; Waterbury, M. A. 2010).

A Kijevhez viszonyítva periférikus fekvésű Beregszászon is végbement a lassú rendszerváltás. A helyi eseményeket a *Vörös Zászló*, később a *Beregi Hírlap* újság-cikkeiben követtem nyomon, amelyben fokozatosan jelentek meg a köztérrel kapcsolatos témák. A *Vörös Zászló* 1945. december 2-től látott napvilágot mint az Ukrainai KB Berehovói kerületi Bizottságnak és a Népképviselők Kárpátontúli Területi Berehovói járási tanácsának lapja. Ukrán és magyar nyelven egy héten háromszor jelent meg, kedden, csütörtökön és szombaton. A *Kárpáti Igaz Szó* önállóvá válásáig az lényegében Kárpátalja egyetlen magyar nyelvű lapja volt. 1991. január 1-től *Beregi Hírlap* néven élt tovább (Botlik J. – Dupka Gy. 1991; Fedinec Cs. 2008). Az újság 1987 és 1992 közötti, vagy az Országos Széchényi Könyvtárban, vagy Beregszászon a városi könyvtárban elérhető lapszámaiban azokat a cikkeket gyűjtöttem össze, amelyek emléktáblákkal, szobrokkal és utcanevekkel foglalkoztak.

Jelen alfejezet célja, hogy sajtóanyagok elemzése révén rámutasson a köztérnevek és köztéri szobrok, emléktáblák kiemelt szerepére a megélnéklő és fokozatosan szabadabbá váló közbeszédben. Amellett érvelek, hogy a köztérátnevezések és szoborállítások ügye kezdetben a demokratikus szabadságjogok folyamatos szélesítésének

nemcsak témájaként, hanem gyakorlóterepként is szolgált. Ezt a folyamatot a helyben többséget alkotó magyarok kezdeményezték és irányították. A kezdetekkor a nemzetiségi-nyelvi láthatóság mint a demokratikus érdekérvényesítés eszköze jelent meg, és elsősorban nem etnikai alapú szimbolikus térfoglalási eljárásként értelmezendő. A beregszászi helyi események megértéséhez szükséges a Magyarországon, Szovjetunióban és Ukrajnában egymással párhuzamosan zajló történések nyomon követése, amelyeket a 15. ábrán látható idővonalon helyeztem el. Az idővonal fő



15. ábra: Beregszász rendszerváltás kori eseményeit és kontextusát bemutató idővonal. Téglaalapon a fő események, szövegbuborékokban egy-egy jellemző narratíva/idezet. Saját szerkesztés. Grafika: Mezei Gáspár



16. Petőfi-emléktábla, Beregszász

Saját fotó, 2007

tengelyét az egyes jelentősebb emlékmű- és szoborállítások, a kapcsolódó rendezvények és az utcaátnevezések, összefoglalóan a szimbolikus teret érintő változások mérföldkövei adják. Az idővonal jobb oldalán az adott eseményhez kapcsolódó, általam jellemzőnek vélt, a korabeli napilapokban olvasható narrációkat jelenítettem meg. Az idővonal bal oldalán Magyarország és Ukrajna kapcsolódó eseményei szerepelnek a kontextus jobb megértését segítőként.

Az idővonalon szereplő első esemény Petőfi Sándor emléktáblájának avatása. Az orosz–magyar kétnyelvű emléktábla a város központjában, a Kossuth tér és a Hősök tere képzeletbeli metszéspontjában, az egykori Oroszlán fogadó épületén kapott helyet, ahol – az emléktábla szövege szerint – 1842. július 12-én Petőfi Sándor egy éjszakát megszállt (16. ábra).

A *Vörös Zászló* 1987. december 3-i lapszáma tudósít a város kiemelkedő kulturális eseményeként a Petőfi-emléktábla avatásáról. A lap hosszú riportban számol be az avatóünnepségről, ahol a városi végrehajtó bizottság elnöke, írók, a levéltár igazgatója és a dombormű alkotója mellett iskolások vettek részt. Az elhangzott beszédek Petőfit mint munkás-forradalmi hőst éltették, nemzetiségére nem történik

utalás. Az emléktábla-avatásra úgy tekintenek, mint ami „a lenini nemzetiségi politika vidékünkön való megnyilvánulását tanúsítja” (*Vörös Zászló*, 1987. december 3.).

Ezt erősíti az is, hogy az ünnepségen – bár minden felszólaló magyar – a szavatok magyar, orosz és ukrán nyelven hangzottak el. A híradás végén idézik Páldi András táviratát, amelyben Magyarország akkori kijevei főkonzulja reményét fejezi ki, hogy „a magyar hagyományörzésben, a Magyarország, Oroszország és Ukrajna népei közötti kulturális kapcsolatok fejlesztésében a berehovói kerület a jövőben is fontos szerepet fog betölteni”. A távirat szövege tehát egyrészt hangsúlyozza, hogy az emléktábla a magyar kultúra szempontjából jelentős, másrészt kifejezi az anyaország támogatását, ezzel nem csupán etnikai, de mintegy nemzeti tartalmat is kölcsönöz az eseménynek. Akkor is így van ez, ha mindezt még beágyazza az internacionalista barátság keretébe. Ennek az emléktáblának a jelentőségét abban látom, hogy emlékezeti helyet teremtett a helyi magyarság számára: a következő évek eseményei során a Petőfi-emléktáblánál gyűltek össze a helyi magyarság képviselői és a lakosok. A koszorúzásokkal egybekötött megemlékezéseknek teret adott, és ezek a rituálék tovább erősítették az emléktábla előtti-körüli tér szimbolikus jelentőségét. A köztér ezen szegletét tehát szimbolikusan, immár jó indokkal, időlegesen elfoglalhatták a magyar közösség tagjai.

Csaknem egy év múlva került sor Tompa Mihály emléktáblájának avatására, amelyet egybekötöttek egy utcaátnevezéssel, Tompára emlékezve. A *Vörös Zászló* 1988. október 13-i lapszámában fotóval illusztrált riportot közölt az orosz–magyar kétnyelvű utcanévtábla avatásáról.⁶² Ennél még jelentősebbnek tekinthető, hogy a városi tanács végrehajtó bizottságának határozatát is közreadták, amelynek értelmében „az utca visszakapta eredeti nevét”. A Tompa Mihály utca átnevezése volt az első eset, hogy egy köztér nevét lecserélték annak 1914-es, tehát magyar időszakbeli változatára. A hivatkozott szókapcsolat, vagyis hogy „az utca visszakapta eredeti nevét”, mintegy elégtételként láttatja ezt az aktust az egyébként megszemélyesített (antropomorfizált) utca számára. Az emléktábla-avatáson a városi tanács végrehajtó bizottsági elnökének személyes jelenléte és felszólalása egyértelműen utalt az átnevezés fontosságára, miközben a helyi hatalom támogatását is kifejezte. A már az 1914-es térképen is szereplő, a temetők közelében fekvő utca átkeresztelése volt az első lépés abban az átnevezési folyamatban, amely 1989-ben vesz nagy lendületet, és amelyben összekapcsolódik az ideológiai nevektől való megszabadulás a tér nemzeti tartalommal való feltöltésével.

⁶² Érdemes felidézni, hogy mindez a digitális fotózás elterjedése előtt zajlott, vagyis fotóriportert vagy fényképezőgéppel rendelkező újságírók küldtek a helyszínre. Egy átlagos lapszámban akkoriban öt–nyolc fotó jelent meg, de azok döntő része is átvett kép volt központi hírügynökségektől. Ez tovább növeli a jelentőségét ennek a híradásnak.

Az 1989-es év egyik legfontosabb politikai hozománya volt, hogy az Ukrán SZSZK új nyelvtörvényt fogadott el. Ez egyrészt a szovjet időkben háttérbe szorított ukránt tette hivatalos államnyelvvé, másrészt 3. cikkelye lehetőséget nyújtott a nemzetiségi nyelv használatára az államnyelv mellett azokban a közigazgatási egységekben, ahol a kisebbség képviselőinek aránya meghaladta az 50%-ot (Csernicskó I. 2013). Erre a cikkelyre hivatkozott a továbbiakban a magyar nyelv köztérben való megjelenítését célzó mozgalom Beregszászon.

A köztérpolitika szempontjából 1989 kiemelkedő eseménye volt Illyés Gyula mellszobrának átadása október 14-én (URL12).⁶³ A Kőbányai Sörgyár Illyés Gyula Szocialista Brigádjának ajándékaként a város főterén álló mellszobor avatásán a kárpátaljai magyar politikai és kulturális élet szereplői mellett részt vett Szűrös Mátyás, aki akkor a magyar Országgyűlés elnöke volt, valamint a kijevei magyar főkonzul is. A visszaemlékezések tanúsága szerint az alulról szerveződött kezdeményezés nem csupán a szovjetrendszer felbomlásáról, a kontroll lazulásáról árulkodott, hanem a helyi magyar közösség meghatározó szerepéről is, amelyet ebben a demokratizálódási folyamatban betöltött. Szűrös Mátyás (aki pár nappal később, október 13-án kikiáltja a Magyar Köztársaságot) jelenléte kifejezte továbbá az anyaország támogatását a helyi magyar közösség számára is.

Az év során jóformán egymást érték a köztérben zajló megmozdulások, ünnepek, emléktábla- és szoborállítások, amelyeket a *Vörös Zászló* tanúsága szerint szinte kizárólag a magyar közösség emel és rendez. Ahogy Csernicskó István egy 2007-es, vele készített interjúban fogalmaz: „A ’80-as évek végétől a magyarok folyamatosan elkezdtek megszervezni önmagukat. Kezdve az oktatástól egészen a kulturális intézményekig. Vagy például ezt a szimbolikus teret a magyarok nagyon gyorsan kitöltötték Beregszászban. (...) Az összes olyan épület, ami mondjuk állt már 1944 előtt az gyakorlatilag kapott valamilyen emléktáblát. Erre járt Móricz Zsigmond, itt volt Petőfi Sándor, itt nem járt Ady Endre. Szóval bármit.” (Csernicskó István, 2007. október 22.)

Az eseményeket végig társadalmi vita kísérte, amelyben jól körvonalazódott két tábor: az egyik tagjai a demokratikus átalakulás velejárójaként tekintettek a köztérben zajló nacionalizáló folyamatokra, míg a másik csoport ezeket veszélyesnek és/vagy szükségtelennek ítélte meg, és gyakorlatias érveket sorakoztatott fel ellene. A két tábor közti törésvonal nem etnikai alapú: a szovjetrendszerhez hű és a demokratikus átmenetben résztvevők között húzódott.⁶⁴ A következőkben a *Vörös Zászló*

⁶³ A zárójeles URL-ek linkjei a kötet végén, a hivatkozások között találhatók meg.

⁶⁴ Ezt a törésvonalat szemlélteti az az állásfoglalás, amelyben a *Kárpáti Igaz Szóban* megjelent véleményre reagál a KMKSZ: „Való igaz, hogy hivatalos tiltás sohasem létezett a többnyelvű feliratok alkalmazására, de az is igaz, hogy bevezetésükre csak az utóbbi időben került sor azóta, amióta ezt mi, kárpátaljai magyarok követelni kezdtük. (...) Egyébként a területi pártbizottság

hasábjain kibontakozó, az utcaneveket érintő társadalmi vita bemutatásával igyekszem az események mellett ezen két eltérő véleményen lévő csoport érveit és ellenérveit is felsorakoztatni. Az értelmezésben felhasználtam Sebestyén Zsolt 2001-es témával foglalkozó tanulmányát is (Sebestyén Zs. 2001).

A *Vörös Zászló* hasábjain 1990. július 7-én jelent meg a Beregszászi Városi Tanács képviselői KMKSZ-csoportjának nyilatkozata. Ebben arról tájékoztattak, hogy a Városi Tanács bizottságot állított fel azzal a céllal, hogy felülvizsgálják Beregszász város utcaneveit és a műemlékeivel kapcsolatos kérdéseket. A bizottság 1990. július 7-én a *Beregi Hírlap* hasábjain jelentette meg a rendezés elveit, 11 pontba foglalva. A fő témák a város nevének és jelvényeinek visszaállítása, az utcanevek és feliratok rendezése, a város műemlékeinek és a városközpontnak a védelme. Az utcanevekkel foglalkozó 3. és 7. pont javasolta az utcák és terek nevének felülvizsgálatát, valamint – hivatkozva az új nyelvtörvényre – a kétnyelvű és méretazonos feliratok elhelyezését, továbbá „az ukrán mellett a magyar ügyviteli, hivatali nyelvhasználat engedélyezését”.

Dalmay Árpád, a KMKSZ járási szervezetének elnöke a nyilatkozat alatt tételesen megindokolta a javaslatokat (*Vörös Zászló*, 1990. július 7.). Érvelésében igyekszik természetes folyamatként beállítani a változásokat, utalva arra, hogy azokat a szovjetrendszer teszi lehetővé, így a javasolt változtatások teljesen törvényes keretek között mozognak. Egyrészt arra hivatkozik, hogy a névváltoztatás „természetes folyamat”, amely szükséges ahhoz, hogy „az emberek otthon érezzék magukat”. Vonatkozik ez a város utcaneveire is: „1944 őszén valamennyit megváltoztatták, s az esetek túlnyomó többségében, teljesen indokolatlanul, a lakosság véleményének kikérése nélkül. Mi csupán azoknak az utcaneveknek a visszaállítását szorgalmazzuk, amelyek egykor itt élt, városunkhoz és környékéhez kötődött híres emberek nevét viselték (Kazinczy, Bethlen, Zrínyi Ilona, Hunyadi János) vagy pedig ma is elevenen élnek a használatban (Arany János, Rozsokert, Bocskai, Hársfa). Legfeljebb 15-20 név megváltoztatásáról lenne szó, ami ahhoz képest, hogy Beregszásznak 110 utcája van, nem is sok.” Érvelésében tehát kritikával illette az 1945 utáni folyamatokat, és azzal szembeállítva üdvözli az országban zajló demokratikus változásokat. Szövegéből hiányzik a nemzeti tartalom, helyette a helyi tradíciók fontosságát hangsúlyozza. Ez az érvelés elejét igyekszik venni a nacionalizmus vádjainak a terület egységének hangoztatásával. A kicsinyítő értelmű határozószók használata (csupán, alig) mintegy redukálni törekszik a változások jelentőségét. A javaslatcsomag további, a térbeliség és láthatóság szempontjából fontos eleme a kétnyelvű feliratok elhelyezésének kezdeményezése. Dalmay magyarázatában egyértelművé teszi, hogy erre nem praktikus, hanem érzelmi okokból van szükség: „Nem arról van szó, hogy nem értenénk

pozitív döntést hozott a feiratok ügyében is”, de csak a beregszászi járásban (Botlik J. – Dupka Gy. 1991: 229–230).

oroszul vagy ukránul: a lakosság többségét kitevő magyarság iránti megbecsülés s önbecsülésünk jele ez.” Habár a szöveg tág teret ad az értelmezésre, úgy vélem, a két-nyelvű feliratok elhelyezésének ügyét igyekeznek a város és a helyi magyar közösség számára kötelességként megjeleníteni. Előző évi nyilatkozatához képest ekkor már nyíltan megjelenik a nemzetiségi közösségre való utalás, és már szó sincs a szovjet időszak nemzetiségpolitikájára való hivatkozásról.

A vitaindító cikke a következő hónapokban több olvasói levél érkezett, amelyek alapján három fő dimenzió mentén foghatók meg a nézetkülönbségek: a praktikus szempontok (miért fontos ez?), a jogi keretek (van-e jogi alapja az utcanevek megváltoztatásának?) és a társadalmi bázis (kinek fontos mindez?).

A praktikus szempontokat számonkérő levélírók nem tartják sem szükségesnek, sem időszerűnek a helység- és utcanév-változtatást. Ahogy egyikük fogalmaz: ahelyett, hogy elméleti fejtegetésekkel foglalkoznak, inkább a város gyakorlati problémáit oldják meg a városatyák. Vagy ahogy egy másik lakos írja: ha a Bogdan Hmelnyickij utca nevét megváltoztatják, „akkor ezzel egy csapásra jobb állagú lesz?” (Vörös Zászló, 1990. július 26.) A vitához újabb adalékot szolgáltat egy augusztus 25-i hozzászóló, aki kiemeli, mennyi adminisztratív terhet, költséget és kényelmetlenséget ró az utcában lakókra egy-egy ilyen névváltoztatás. Kifogásolja, hogy az ott lakók véleményét nem kéri ki mindezekről előjáróban. A szerkesztőség gyorsan reagálva kijelenti, hogy „E célból alakult meg a járási tanács végrehajtó bizottsága mellett egy 19 tagból álló bizottság, amely az emléktáblák és emlékművek tervezésének és létesítésének, a város, a községek, utcák és terek elnevezésének problémáival foglalkozik”. Rögtön idézik is a Kazinczy utca esetét, ahol 130 lakóból 90 hozzájárult a névváltoztatáshoz (Vörös Zászló, 1990. augusztus 25.). Az ilyen, praktikumra hivatkozó érvelésre a nemzetközi szakirodalomban is találunk példákat. Marosvásárhelyen az 1990-es forradalom áldozatairól elnevezett utcákban lakók hasonló érveléssel tiltakoztak a helyi tanács átnevezésről hozott döntése ellen (Crețan, R. – Matthews, P. W. 2016). De arra is számos példát találunk, hogy egy közösség átnevezési indítványát éppen a helyi üzlettulajdonosok aggályaira (felmerülő költségekre és adminisztratív terhekre) hivatkozva utasítja el a városvezetés (Alderman, D. – Inwood, J. 2013).

A jogi kereteket firtató olvasó véleménye szerint „köztársaságunk területén az ukrán az államnyelv”, így a helységek átnevezését semmi nem indokolja (Vörös Zászló, 1990. július 26.). A másik oldalt képviseli az, aki szerint a kétnyelvű utcanevek feliratozására létezik jogi alap, tehát itt jogok érvényesítéséről van szó, amely kérdésben „a lakosság többségének állásfoglalása lesz a mérvadó” (Vörös Zászló, 1990. augusztus 23.). Ahogy fentebb a Kazinczy utca esetében, ennél az érvelésnél is szembevetendő a részvételi demokrácia érvényesülésének, az egyéni joggyakorlás szabadságának hangoztatása, amely véleményem szerint azt bizonyítja, hogy az átnevezések kérdése beágyazódik a demokratikus átmenet kérdéseibe.

A harmadik vitás pont az átnevezések társadalmi bázisát érinti. Az egyik vélemény a régi utcanevek kérdését generációs problémává minősíti, mondván a fiatalok (értsd: akik 1945 után születtek) már hozzászórtak az új utcanevekhez, ezért ezek megváltoztatása zavart okozna. Vitatja tehát, hogy a többség igényeit elégítenék ki a változtatással. Felveti továbbá, hogy Beregszász mindig is soknemzetiségű volt, így ha a város kiáll a többnyelvűség mellett, akkor mutassuk ki „megbecsülésünket az oroszok, zsidók, a cigányok s a többi nemzetiség képviselői iránt is! Ezek a nemzetiségek talán nem érdemelnek akkora figyelmet, mint a magyarok?” (Vörös Zászló, 1990. július 26.) A generációs törésvonal helyett a helyi/őslakos és a beköltöző/új lakó között véli felfedezni a véleménykülönbség gyökerét az, aki szerint „negyven esztendeje arra várunk, hogy hivatalosan is a régi neveket használhassuk!” A helyi/nem helyi lakos szembeállításával mellett a levélíró nyíltan felvállalja, hogy a helység- és utcaátnevezés inkább a magyarság ügye, akik pedig értetlenkednek, miért szükséges mindez, azoknak azt tanácsolja „hogy olvassák el a magyar történelmet”. Ezzel reagálni kíván a magyarságot más nemzetiségekkel szembeni intoleranciával vádoló megjegyzésre, miközben a korábbi jogi érveket kiegészíti a történeti igazságtétel, a vélt történelmi jogok érzelmekkel átfűtött érvelésével (Vörös Zászló, 1990. augusztus 23.). A fenti idézetek egyúttal rámutatnak a csoportképzés bevezető fejezetben bemutatott dinamikájára is (mi-ők, őslakos-beköltöző).

Mindezek alapján két markáns vélemény rajzolódik ki a város utcáinak átnevezése, tágabban a szimbolikus terek átalakítása kapcsán. Az egyik csoport szükségtelennek, mellébeszélésnek tartja az utcanevek változtatását és a kétnyelvű feliratok elhelyezését, amely a város 1945 után született lakosait csak összezavarja, és mindenkinek bosszúságot okoz. A másik csoport véleménye ezzel szemben, hogy az eddigi állapot, vagyis az egynyelvűség, valamint az ő szempontjukból „új”, kommunista utcanevek idegenek, amelyek erőszakkal megfosztották a várost annak múltjától. Ebből a szempontból az utcanevekről szóló döntés a rend helyreállítását jelenti, üdvözlő a reformok következtében erre lehetőséget nyújtó jogi változásokat, és támogatja a városvezetés ilyen irányú törekvéseit.

A változásokat sürgető tábort erősítette, hogy a Vörös Zászló a vita közben folyamatosan hírt adott arról is, hogy Oroszország- és Ukrajna-szerte egyre több város nyerte vissza régi nevét vagy utcák korábbi elnevezésüket (Vörös Zászló, 1990. augusztus 28., szeptember 11.). Ennek okaként pedig nem a nemzeti újjászületést jelölték meg, hanem igyekeztek úgy feltüntetni, hogy mindezek a változások a rendszer reformjából adódnak, és a korábbi helytelen gyakorlat kiigazítását jelentették (Vörös Zászló, 1990. szeptember 18.).⁶⁵ Erre utal például, amikor azt írják: „a Kazinczy utca nevének visszaállítása a peresztrojka újabb gyümölcse” (Vörös Zászló,

⁶⁵ „ne felejtsük el, hogy ma már jogállamban élünk, a korábbi parancsuralmi módszerek megengedhetetlenek.” (Vörös Zászló, 1990. szeptember 18.)

1990. szeptember 20.). Ugyanilyen „gyümölcs”-nek tekinthető a lehetőség, hogy a kommunista időszak hibáinak nyílt feltárása és közbeszédbe emelése elinduljon. Ebben a keretben értelmezhető, hogy gyűjtést szerveznek a malenkij robotra elhurcoltak emlékműve felállítása céljából (Vörös Zászló, 1990. szeptember 23.). Igen hamar, 1990. november 1-én a beregszászi római katolikus temetőben leleplezik az első ilyen emlékművet, amely ceremónián a csíkszeredai kultúrotthon igazgatója is részt vesz „a romániai magyar testvéreink nevében” (Vörös Zászló, 1990. november 3.). Jól példázza ezen időszak turbulens és nem kiforrott eseményeit, hogy még ebben az évben is megtartják a november 7-i felvonulást, igaz, sokkal szerényebben, mint korábban, ahogy fogalmaznak, „kevés volt a lózung” (Vörös Zászló, 1990. november 10.).

Az előzőekben láttuk, hogy a szimbolikus tér átalakításában az etnikai dimenzió sokáig nem vagy igencsak burkoltan jelent meg. Azonban a kétnyelvűség témájának és a város múltjában fontos személyek köztérben való megjelenítésének ügye első sorban a többséget alkotó magyar közösség érdeke volt. A demokratizálódási folyamatot kihasználva a megalakuló KMKSZ élére állt mindezen kezdeményezéseknek, de az újsághírekben nincs nyoma, hogy a város vezetősége részéről bármilyen ellenállásba ütköztek volna.

Ebben hozott jelentős változást az 1990. november 25-re kiírt népszavazás, amelyen arról kellett dönteni, hogy visszaállítsák-e a város hivatalos nevének Beregszászt. Dalmay Árpád, a KMKSZ képviselőcsoportjának vezetője a Vörös Zászló november 17-i számában először utal arra, hogy a népszavazás etnikai ellentéteket szült. Hozzászólásában leszögezi, hogy „A városi tanács képviselőinek KMKSZ-csoportja nem nemzetiségi, hanem elsősorban történelmi okokból javasolja Beregszász régi nevének visszaállítását! E kérdés felvetése semmiképpen sem szolgálhat az itt élő különböző nemzetiségek konfrontációjához, az ellentétek kiéleződéséhez, még akkor sem, ha egyesek ilyen célra akarják felhasználni és aláírásokat gyűjtenek javaslatunk ellen. Csupán azt szeretnénk elérni, hogy maga a város lakossága döntsön a november 25-i népszavazáson a város hivatalos nevéről, nemzetiségi hovatartozásától függetlenül.” (Vörös Zászló, 1990. november 17.)

A szavazás előtti napon közölte az újság több, a helyi ukrán-orosz közösség tagjai által, mintegy a közösség nevében írt nyílt levél szövegét. Az aláírók ebben kifejezték értetlenségüket a város névváltoztatását illetően. Véleményük szerint „a népszavazás destabilizálhatja a politikai helyzetet járásunkban. Arra szólítjuk fel a város polgárait, hogy mielőtt igennel vagy nemmel szavaznak a város nevének megváltoztatása ügyében, fontolják meg e lépés célszerűségét, vegyék tekintetbe az ukrán, az orosz és a város egyéb nemzetiségeinek véleményét.” (Vörös Zászló, 1990. november 24.) Érvelésük burkoltan arra utal, hogy szerintük a város nevének változtatása a magyar közösség érdeke, amellyel a város más nemzetiségű lakói nem feltétlenül értenek egyet, sőt akár káros is lehet. Levelük ekképpen egyértelműen etnikai dimenzióba sorolja a város elnevezésének kérdését.

1991-ben tovább folyt a városban a magyar vonatkozású szobrok, emléktáblák avatása. Minden ilyen ünnep alkalmat adott a magyar közösségnek, hogy újabb elemekkel foglalja el a köztér egy-egy szeletét, és tartalommal töltsen meg, használja az eddig létrehozott tereket. Ebből a szempontból különösen érdekes, hogy 1991-ben rendszeressé vált a magyar politikusok látogatása Beregszászon: március 2-án Tőkés László, március 15-én az ungvári konzul, június 11-én Katona Tamás külügyi államtitkár, augusztus 15-én Jeszenszky Géza külügyminiszter látogatott a városba. Botlik József és Dupka György 1991-ben megjelent könyvük előszavában így jellemzi az akkori időket: „Magyarország felfedezte Kárpátalját! (...) napjainkban egymás sarkát tapossák (a szó szoros értelmében is) az odalátogató újságírók, hivatalnokok, érdeklődők, turisták. Az elmúlt 2-3 évben szinte alig múlik el nap, hét, hónap politikai szenzáció nélkül. 1989 március idusán Ungvár utcáin rikítottak a márciusi ifjakat idéző kokárdák, az utak mentén természetesen lettek a magyar helységnévtáblák, hungarológiai központ nyílt Ungvárott, Beregszászban Petőfi-, Győry Dezső-emléktáblát, sőt, uram bocsá: Magyarország határain túl Illyés Gyula szobrot avattak, s ezen az avatáson jelen volt és beszédet mondott a magyar parlament akkori elnöke, Szűrös Mátyas is.” (Botlik J. – Dupka Gy. 1991: 8.)

Ezek az események már egyértelműen Beregszász újonnan formálódó/újjaéléődő magyar szimbolikus tereiben zajlanak: a megemlékezések koreográfiája szerint megkoszorúzzák a Petőfi-emléktáblát, az Illyés-mellszobrot és Kazinczy Ferenc emléktábláját.

1991. március 15-én avatták fel Petőfi szobrát, amely a Vérke túlsó partján, a római katolikus templom közelében, az Arany Páva étterem előtti területen kapott helyet (17. ábra), így utolsó fontos elemével kiegészül a városközpont magyar vonatkozású szimbolikus tere.

Az építési költségek fedezésére gyűjtést szerveztek, a szobrászművész honoráriumát a Soros Alapítvány állta, mondhatjuk tehát, hogy a szobor minden szempontból



17. ábra: A Petőfi-szobor avatása az Arany Páva előtt 1991. március 15-én

Forrás: Beregi Hírlap, 1991. március 19. Sajtófénykép, 2010

a város magyar közösségének ügye és az anyanemzethez való tartozás egyfajta megjelenítése is volt egyben. Az avatás ünnepélyes hangulatát így eleveníti fel Bundovics Judit: „Micsoda fennkölt, a meghatottságtól elszorult torokkal átélt pillanatok. Az együvértartozás, az idekötődés magasztos semmi mással nem pótolható érzése (...) amikor beregszásziak ezrei mondták gondolatban: »Ő a mienk, s mi is magyarok vagyunk, akárcsak a költő, aki itt, ebben a városban járt.«” (Bundovics J. 1991: 146.) Petőfi alakja beregszászi kontextusban a magyarsághoz tartozás határokon átvelő szimbóluma, amely a szobor formájában testet ölt. Az alkotás annak a Petőfinak állít emléket, aki fizikai valójában egyszer járt a városban. De megidézi azt a kort is, amikor Beregszász még Magyarország része volt. Az anyanemzethez való tartozást erősíti, hogy a szobor magyarországi gyűjtésből és támogatással valósult meg, avatásán és a hozzá kötődő ünnepeken használatba vették, tehát rítus kapcsolódik hozzá. Mindez nyomatékosítja a helyi magyarság térfoglalását az adott földrajzi térben, a hely magyar etnikai tartalommal való megtöltését. Olyan etnikus tér teremtését, kialakítását jelenti, amely az ünnepek terének biztosítása révén alkalmas az anyanemzethez való tartozás kifejezésére mind szimbolikus, mind gyakorlati értelemben. A nemzethez, a szülőföldhöz való tartozás szempontjából mindez párhuzamba állítható a második világháború után kitelepített német közösségek emlékműállítási gyakorlataival. Ahogyan Ilyés Zoltán kutatásában fogalmaz, az olyan emlékeztető jelek, mint a tájházak, az emléktáblák állításával a közösség célja, hogy „az emlékeztetőt motiváló szimbolikával felruházott helyeket teremtsenek, ahol még megélhető az óhaza közösségisége, ahol találkozhatnak, szimbolikus síkon megjeleníthetik az összetartozást” (Ilyés Z. 2008: 63).

Ugyan még 1991-ben is koszorúztak május 4-én, szeptemberben a városi képviselő-testület, mintegy a Szovjetunióval való elodázhatatlan szakítás szimbolikus gesztusaként, a város főterén található Lenin-szobor eltávolításáról döntött.⁶⁶ Pár nappal később, október 4-én Dankánics Volodimir villanszerelő egy vasrúddal megrongálta Petőfi szobrát. Azt vallotta, hogy a „Lenin szobor lebontása feletti felháborodásában” követte el tettét. Az ekkor már *Beregi Hírlap* néven megjelenő korábbi *Vörös Zászló* igyekezett megnyugtatni a kedélyeket: „a szobor lebontásáról az ebben egyedül illetékes városi tanács döntött! A Lenin szobrot kulturált, civilizált módon, felesleges tüntetések, tömeggyűlések nélkül sértetlenül emelték le talapzatáról és azt a kommunális lakásgazdálkodási termelési főosztály őrzi. Vandálizmus tehát nem történt. Éppen ezért Dankánics Volodimir efféle magyarázkodása teljesen elfogadhatatlan.” Az ügy kapcsán a városi tanács ülésezett, és „egyöntetűen elítélték Dankánics Volodimir vandál tettét. (...) kihangsúlyozták, hogy a szoborrongálómögött nem áll semmilyen politikai erő. Fontosnak tartják, hogy Petőfi Sándor

⁶⁶ A folyamat lejátszódott Ungvártól Munkácson át az érintett kárpátaljai településeken. Csappon állt legtovább: ott még népszavazást is kiírtak a szobor sorsáról (Fedinec Cs. 2008).

emlékművének megrongálását senki ne használja fel nemzetiségi viszály szítására.” (Beregi Hírlap, 1991. október 10.)

Mindezen folyamat eredményeként a szobrok és emléktáblák mellett az utcák átnevezése is gyorsan haladt ebben az időszakban. Minden, a kommunista időszakra jellemző, etnikailag semleges utcanévet eltöröltek, és célul tűzték ki, hogy olyan híres emberekről nevezzenek el utcákat, akik valamilyen módon kapcsolatban álltak Beregszásszal. A lakosság is javasolhatott neveket, és a döntést minden egyes utca esetében külön szavazással hozták meg. Összesen 61 utca neve változott (Sebestyén Zs. 2001).

2.6. KÖZTÉRNEVEK ÉS SZIMBOLIKUS TÉR A 21. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN BEREGSZÁSZON

A város 2010-es térképének névanyagát elemezve megállapítható, hogy Beregszász utcanéveinek 57%-a személynévi eredetű volt. Emellett 10%-a földrajzi név, 33%-a pedig az egyéb kategóriába sorolt elnevezés. Az utcanéveket etnikai kötődésük szerint vizsgálva kiegyensúlyozottnak nevezhető kép tárul elénk: a nevek 42%-a etnikailag semleges, 24%-a az ukrán-orosz, 34%-a a magyar kultúrkörhöz köthető.⁶⁷ A 2001-es népszámlálásból ismert anyanyelvi adatok alapján (lásd 2. táblázat) ez körülbelül tükrözi a magyar és ukrán etnikai viszonyokat.

Fontos kiemelni, hogy az 1990-ben lefektetett elveknek megfelelően a helyi kötődésű személyek szép számban jelennek meg az utcanévek között; 81 személynévből 24 valamilyen módon kötődött Beregszászhoz, közülük kettő a kárpátaljai ruszin/ukrán közösséghez tartozik: Duhnovics író, míg Huca-Venelin történész, szlavista volt. Az eddigi változásokat a 18. ábra (lásd Melléklet 182. o.) szemlélteti.

Ha eltekintünk az arányoktól, és az utcanévek városon belüli térbeli pozícióit vizsgáljuk,⁶⁸ megállapíthatjuk, hogy a város négy legforgalmasabb útja közül három ukrán jelentéstartalmú név: a fő ki- és bevezető út a Sevcsenkó és a Hmelnickij. A magyar etnikai kötődésű nevek a központban és attól délre sűrűsödnek, vagyis a város legrégebbi, központi, magas presztízsű utcaiban jelentős a magyarság láthatósága. Ennek mintegy ellenpontja az északon, Ardó felé a negyvenes években nyitott utcák inkább ukrán jellege. A semleges nevek továbbra is a városszélen jellemzők.

⁶⁷ A 2023-as átdolgozáskor nem rajzoltam újra a térképet. A fő dimenzió a magyar és nem magyar etnikai jelentéstartalmú nevek elválasztása. Az ukrán emlékezetpolitikában bekövetkezett, 2015-től induló fordulatról, amely egyszerre kezdte el száműzni a szovjet/orosz vonatkozású neveket és építeni az ukrán panteont, az utószóban adok áttekintést.

⁶⁸ Beregszász város térképe (2005). M. a. nélkül. http://www.bereg.net.ua/varos/hun/map_city.html

A járókelőben azonban a város ennél „magyarabb” benyomást keltett a 2010-es években: a kétnyelvű utcanévtáblák mellett a középületeken, iskolákon is kétnyelvű feliratokat láthattunk. Sok helyen mindkét ország zászlaját kitűzték, a reklámok magyar színházi előadást is ajánlottak, sok üzletben magyar nyelvű rádióadók szóltak. A magyarság, bár csupán a lakosok felét adta, a szimbolikus teret egyértelműen uralta a 2010-es években. Ebben az előbb felsoroltak mellett jelentős szerepet játszott, hogy Beregszász közterein járva lépten-nyomon magyar vonatkozású emléktáblákba ütközünk. Fontos megjegyezni, hogy ugyanakkor sok esetben találkozhattunk hiányos vagy magyarul helytelenül megírt, valamint ukrán egynyelvű feliratokkal (Hires-László K. 2015).

A Szovjetunió felbomlása és a kelet-európai szocialista rezsimek összeomlása idején, a demokratikus átmenet folyamatában a korábban háttérbe szorított nacionalista, nemzeti tartalmak erősödtek fel. Rogers Brubaker a Szovjetunió felbomlásának okait vizsgálva megállapította, hogy annak vesztét az a kezdetektől a rendszerbe kódolt ellentmondás okozta, amely egyszerre valószínűsítette meg az etnoterritoriális federalizmus és a személyi elvű nemzetiség önellentmondással terhelt rendszerét. Ez a konstrukció eredményezte, hogy „a nacionalizmus elnyomása együtt járt a nemzeti mivolt és a nemzetiség – mint alapvető kognitív és társadalmi forma – elismerésével és megszilárdításával. Később a glasznoszty alatt ezek a már széleskörűen intézményesült formák nyomban politikai jelentőséget kaptak”, végső soron „ezek a formák jelölték ki (...) azt a kognitív keretet, amelyben az anyagi és eszmei érdekek dinamikája meghatározta a cselekvést. Ezáltal hathatósan hozzájárultak a Szovjetunió felbomlásához, s azt követően pedig az új nacionalista politikák kialakulásához.” (Brubaker, R. 2006: 26.)

Amint az előzőekben láthattuk, Beregszász rendszerváltó eseményei is a nemzeti és a nemzetközi történésekbe ágyazva, azokra reflektálva mentek végbe. Azonban, összehasonlítva más posztsovjett példákkal (Galbreath, D. J. 2005), az eset érdekessége véleményem szerint abban áll, hogy Beregszászon mindezen folyamatok mozgatója nem az államalkotó helyi ukrán közösség, hanem a lakosság helyi többségét alkotó, országos tekintetben egyébként kisebbségi magyarság. Éppen ebből a sajátos helyzetből fakad, hogy a magyar nemzeti tartalmak köztérben való megjelenítése során a helyi magyar elit érvelésében a peresztrojka és glasznoszty, a demokratikus döntéshozatal, a „többség dönt” jelszavaira épít. Ezekhez társulnak a helyi hagyomány, a történelmi jog, a múlt, a lokálpatriotizmus elemei, miközben egészen 1990-ig tudatosan kerültek a nemzeti-etnikai vonatkozások említését.

A magyar nemzeti tartalmak köztérben való megjelenítésében minden bizonnyal fontos szerepet játszott az, hogy a helyi magyar közösség aktivitását a demokratizálódó Magyarország mind politikai, mind anyagi eszközökkel támogatta.

Beregszász esetében további sajátosság, hogy a magyar többségű városban a kisebbségi jogok érvényesítése nem hosszas harc és alkuk árán mehetett végbe. Nem

jogok szerzése és a hatalom törvényi kötelezettségeinek helyreállítása került a középpontba, hanem a jogok visszaállítása, amelyben a helyi hatalom nem csupán partner, hanem sokszor kezdeményező is volt. A magyar közösség által indukált szimbolikus térfoglalási eljárások tehát beágyazódtak a szovjetrendszer lebontásának folyamatába, és ebből a nézőpontból tekintve a magyar közösség a demokratizálódási folyamatok helyi motorjának is tekinthető.

3. SZIMBOLIKUS TEREK ÉS TÉRHASZNÁLAT NAGYVÁRADON

„Nagyszeben és Brassó után most már huzamosabb idő óta Kolozsvár városi tanácsa is azzal foglalkozik, hogy a város magyar utcaneveit, melyek idevaló nagyságok, országos emberek vonatkozásait és emlékeit örökíti meg, román utcanevekkel cseréljék fel. (...) a románok bizakodnak, hogy van a román historiában elég név, mellyel pótolni lehet a magyar neveket.”⁶⁹

Nagyvárad magyar nyelvű helytörténeti irodalma gazdagnak mondható. Amíg Beregszász esetében a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán lévő kutatóközpontokban folynak a nyelvészeti és történeti kutatások, addig Nagyváradon a civil szervezetek játszanak aktív szerepet a város múltját feltáró helytörténeti kutatómunkában. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság jelenteti meg a *Partiumi füzetek* sorozatot, de fenntart egy honlapot is (<http://biharkutatas.hu>), emellett a társaság vezetője, Dukrét Géza és a helytörténettel foglalkozó Péter I. Zoltán több helytörténeti kötet szerzői, társszerzői (Péter I. Z. 2005, 2011; Dukrét G. – Péter I. Z. 1998). A Bihar Megyei és Nagyvárad Civil Szervezetek Szövetsége keretében elsősorban Fleisz János tevékenysége ismert, aki a város történetének különböző korszakait dolgozza fel monográfiáiban (Fleisz, 2000, 2005). A nyomtatott irodalom mellett tematikus várostörténeti blogok közölnek helytörténeti vonatkozású információkat, érdekességeket.⁷⁰ A felsőoktatási műhelyek közül a helyi magyar kulturális élet egyik bázisának számító, magyar tanítási nyelvű Partiumi Keresztény Egyetem gondozásában jelentek meg helytörténeti vonatkozású munkák (Balla T. – Lakatos A. [szerk.] 2014). Az Állami Egyetem kiadványaiban (*Eurolimes, Analele Universităţii din Oradea, Seria Geografie*) lehet fellelni vonatkozó írásokat angol nyelven. A román nyelvű szakirodalom feltárását – nyelvi kompetencia hiányában – nem végeztem el, de számos várostörténeti publikációból vagy kimondottan az emléktáblákkal foglalkozó kötetből lehet tájékozódni (Borcea, L. – Gorun, G. 1995).

A nagyváradai fejezet célja annak vizsgálata, hogy hogyan alakul a köztérpolitika egy olyan városban, ahol az etnikai arányok kiegyensúlyozatlanok. A térképi köz-

⁶⁹ *Nagyvárad*, 1919. július 22.

⁷⁰ <http://egyvaradiblogjanagyvaradrol.blogspot.hu/>; <https://egyvaradiblog.wordpress.com/>, románul: <http://www.oradeainimagini.ro>; <http://www.oradeamea.com>

térnevek elemzése⁷¹ alapján bemutatom a köztérátnevezések alakulását a 19. század második felétől a 21. század elejéig. Emellett a fejezetben részletesebben ismertetek egy köztérnevekkel kapcsolatos jelenkori konfliktust.

3.1. NAGYVÁRAD KÖZTÉRNEVEI AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA IDŐSZAKÁBAN

Az első elemzett térkép 1859-ből való, tehát néhány évvel az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulása és a város robbanásszerű fejlődése előtti képet tükrözi.⁷² Ezen térkép tanúsága szerint a nagyváradi utcanevek ekkor természetes, motivált nevek voltak, vagyis az utcák jellegzetességükről nyerték elnevezésüket. Az utcánév utalhatott egy ott található épületre (Zárda), szakmára (Mészáros), műhelyre (Kádár), az utca jellegzetességére (Rövid, Hosszú). Az elnevezés elsődleges funkciója tehát az információadás, a térbeli tájékozódás biztosítása volt. A 19. ábra (lásd Melléklet 183. o.) mutatja, hogy Nagyváradon az 1859-ben térképezett 160 utcából 128 természetes, motivált névvel rendelkezett. Mindössze három, személyről elnevezett utca volt a városban, amely személyek mind kötődtek a város helyi történelméhez (St. Ladislaus, Ghyllányi és Dudek).

A vizsgálatba vont második térkép 1902-ben készült.⁷³ Ekkor élte virágkorát Nagyvárad: kiterjedt magán-, egyházi és középület-építések zajlottak, miközben jelentősen nőtt a város területe is, 60 új utcával bővült. Ez a térkép már tükrözi az ideológiai névadás térnyerését, amely egyrészt kifejeződik abban, hogy a motivált és etnikailag semleges köztérnevek mellett/helyett megjelentek a motiválatlan nevek (uralkodók, politikusok nevei). Másrészt megfigyelhető a magyar vonatkozású utcanevek térnyerése, amelyek aránya 20%-ra nőtt. A köztér magyar nemzeti tartalommal való feltöltődése kétféleképpen ment végbe. Egyrészt a korábban semleges utcanevek nyertek magyar vonatkozású elnevezést (Megyeház→Tisza Kálmán, Nagy Országút→Rákóczi), másrészt az újonnan nyíló utcák magyar etnikai konnotációval rendelkező nevet kaptak (például Beöthy, Deák, Rédey, Rulikovszky). Ezen nevek között a magyar történelem kiemelkedő alakjai mellett a helyi közösség elismert tagjai is helyet kaptak: „A városnak 45 utcája van történetünk nagy alakjairól elnevezve, vagy oly egyénekről, a kiknek emlékét a város, a

⁷¹ A térképi névanyag adatbázisba rendezését és a térképet Tátrai Patrik készítette. A munka a SefoNe EU FP6 projekt keretében készült. Eredményeit egy társszerzős (Erőss Á. – Tátrai P. 2010; Erőss Á. – Kocsis K. – Tátrai P. 2010) és több egyszerű szerzős (Erőss Á. 2014, 2017) cikkben, valamint számos hazai és nemzetközi konferencián publikáltuk.

⁷² Halácsy Sándor (1859): Nagy Várad városa belső területének térképe. Bécs.

⁷³ Nagy-Várad város új házszám és utcaelnevezésének térképe. (1902) M=1:10 000.

közző körül szerzett érdemeik elismerése végett, meg akarta örökíteni.” (Vende A. 1901). A 20. ábrán (lásd Melléklet 183. o.) egy román etnikai vonatkozású név szerepel: ez a Pavel görögkatolikus püspökről elnevezett utca, aki 1879-től 1902-ben bekövetkezett haláláig szolgált a nagyváradai görögkatolikus püspökség fejeként, tehát helyi szereplőnek tekinthető.

Az etnikai jelentéssel rendelkező köztereket a város központi részein találjuk: mind a politikai (Széchenyi tér, ma Parcul Traian; Ezredévi emléktér, ma Piața Libertății), mind a kereskedelmi és rekreációs (Schlauch tér, ma: Petőfi tér; Bémer tér, ma: Piața Regele Ferdinand) funkcióval rendelkező fontosabb terek magyar vonatkozású nevet kaptak. Ugyanakkor a városba ki- és bevezető főutak nevei továbbra is megőrizték motivált jellegüket: azokról a városokról nyerték nevüket, ahová vezettek (Kolozsvár, Debrecen). Összességében megállapítható, hogy a millennium idején Nagyváradon az etnikailag semleges nevek alkották a többséget (62%), ugyanakkor a központi terek elnevezése a magyar nemzeti panteon alakjairól már az ideológiai névadás előretörését jelzi.

3.2. SZIMBOLIKUS TÉRFOGLALÁS ÉS KÖZTÉRNEVEK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI IDŐSZAKBAN NAGYVÁRADON

Az első világháborút lezáró békeszerződések eredményeként Nagyvárad a Román Királyság része lett. Az Erdély mellett Bukovinát, Besszarábiát és Dobrudzsát is magában foglaló, politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi vonatkozásaiban is rendkívül heterogén államalakulat kormányzása a kezdetektől komoly kihívást jelentett (Balogh L. 2001). Ugyan nemzetközi szerződésekben elkötelezte magát a kisebbségi jogok tiszteletben tartása mellett, a gyakorlatban a Román Királyság erősen antiszemita és a nemzetiségeket, így a magyarokat diszkrimináló politikát folytatott a két világháború között (Fischer-Galați, S. 1998). A hatalomváltást követően elsődleges célkitűzés volt az új területeken a szimbolikus térfoglalás metaforikus és konkrét értelemben egyaránt. Ez egyrészt a korábbi uralom jeleinek eltüntetését, másrészt az új román királyi uralom jelképeinek térfoglalását jelentette. A konkrét gyakorlatok közé olyan, a kisebbségi közösségeket közvetlenül érintő rendelkezéseket sorolhatunk, mint a nemzetiségi iskolák és a kisebbségi közösségekhez kötődő egyházak ellen indított, működésüket szisztematikusan ellehetetlenítő intézkedések, de a kulturális élet szűkítése és a nyelvhasználat korlátozása is ide tartozik (Fischer-Galați, S. 1998; Livezeanu, I. 1995). Erdély és a regáti részek közti különbségek különösen a városokban tűntek ki, amelyek döntően magyar vagy német többségűek voltak mind nyelvükben, mind hagyományaikban, kultúrájukban, miközben a román értelmiség számban csekély és esetenként maga is elmagyarosodott volt. Ez a szűk elit jellemzően román kulturális vagy vallási

intézményekhez kötődött, így társadalmi ismertségük korlátozott maradt (Livezeanu, I. 1995).

Az alfejezetben az utcanevek változásának elemzése mellett kitérek a szimbolikus térfogalás olyan eszközeire is, mint a szoborállítás és a városépítészet, mivel Nagyvárad esetében mindkettő látványosan formálta a közteret. A hatalomátvételt követő szimbolikus térfogalás hétköznapi életet érintő vonatkozásainak feltáráshoz a *Nagyvárad* című napilap 1919–1920-as lapszámaait vizsgáltam.⁷⁴ Nagyváradra 1919. november 24-én vonult be Gheorghe Madarescu tábornok vezetésével a román királyi hadsereg. A rezsimváltás egyik első lépéseként a közigazgatást és ügyintézészt román egynyelvűvé tették (Fleisz J. 2005). 1919. december 28-án Moşoiu tábornok, a város helyőrség parancsnoka elrendelte a hivatalos és üzletfeliratok lecserélését az a kitételrel, hogy a román felirat alatt a magyar feleakkora betűvel megmaradhatott.⁷⁵ Ugyanezen rendelet 4. pontja úgy szól, hogy „Azonnal megváltoztatandók az utcák elnevezései és feliratai a magyarból, ahogy most vannak románra”. Az utcanevek megváltoztatására kiküldött bizottság alakult, amelynek határozata alapján 50 utca átnevezését terjesztette be a prefektusnak csaknem két hónapnyi tárgyalást követően.⁷⁶

A *Nagyvárad* újságban 1920. február 21-én megjelent 50 utcanév listáját (21. ábra) átnézve látható, hogy egy-két esetben a magyar személy neve megmaradhatott, de román írásmóddal (Deák Ferenc→Francisc Deák, Rimanóczy Kálmán→Coloman Rimanóczy). Azonban túlnyomó többségében a magyar történelmi-politikai személyiségekről elnevezett utcanevek román személyneveknek adták át helyüket (Kosuth→Avram Iancu, Damjanich→Simeon Barnutiu, Lázár Vilmos→Marasti, Szacs vay→Cuza Voda). A köztérátnevezés első hulláma egyaránt jelentette a régi hatalom szimbólumainak száműzését a város központi tereiből (úgy mint Szent László, Kosuth, Szacs vay) és az új hatalom térfogalását, amely az uralkodói pár, politikusok és történelmi személyiségek neveit jelentette.

⁷⁴ Az 1919–1920. évfolyam lapszámaiban a szimbolikus térfogalás egyes eljárásairól (utcanevek, feliratok változásairól, az ünnepekkel, naptárral, időzónaváltással kapcsolatos) tájékoztató cikkeket, híreket kerestem, fotóztam.

⁷⁵ Egy 1920. február 12-i újsághírből tudjuk, hogy az átállás nem ment zökkenőmentesen: „Tekintettel az anyagiánra, és hogy sok cégtábla helytelen románsággal lett lefordítva, ezennel utoljára hosszabbítjuk meg a cégtáblák kicserélésének határidejét február 15-éig, mely időn túl a rendelet ellen vétők (...) megbüntettetnek.” (*Nagyvárad*, 1920. február 12.)

⁷⁶ A bizottság által elfogadott listát a prefektus a jóváhagyása után kihirdette, és tájékoztatták a lakosságot, hogy „Az elnevezett utcák és terek névtábláinak kicserélése rövidesen megtörténik s attól kezdve kötelező lesz az elnevezett utcáknál az új neveket használni.” (*Nagyvárad*, 1920. február 21.)

A nanosized metal nanoparticle is

Az ötven új utcánév a következők:
 Áulieh Lajoz — strada Chinez.
 Báthori — Horia.
 Batthányi — Matei Corvinul.
 Beöthy Ödön — Gozsdu.
 Bém — Axente Severu.
 Bémer-ster — Piata Regina Maria.
 Bertsey György — Titu Maiorescu.
 Damjanich — Simeon Barnutlu.
 Deák Ferenc — Francisc Deák.
 Ezredévi Emléktér — Promen. Emlé-

Jakab Mihály — strada Prefekturii.
Kapucinus — Saguna.
Kolozsvári (vasuti vonalig) — Calea

Kossuth Lajos — strada Avram Iancu.
Lahner György — strada Oituz.
Lázár Vilmos — Marasti.

Rákóczi-ut — Regele Ferdinand.
Rákóczi-utca Episcopiei.
Rullkovszky — Calea Dorobantilor.

Szaesvay — Cuza Voda.
Széchényi-tér — Parcul Traian.
Szent László-tér — Plata Unirei.

Teleki — Alexandri.
Tisza Kálmán — Stefan cel Mare.

a Nagyvárad ujság 1920. februar 21-i
lapszámában

⁷⁷ A zászlóhasználat szerepéről lásd Pa

falvi-Czirják Á. 2015.

közteret ünnepi díszbe öltöztetik. Ennek célja a nemzet és az adott rezsim erejének demonstrálása a külvilág és az ország lakosai felé (Hobsbawm, E. J. 2015).

Az egyik ilyen ünnep volt január 24-e, a két havasalföldi fejedelemség egyesülésének évfordulója. Az 1920. január 22-i újság hirdetőműben közli az ünnep közeledtét, majd másnap, január 23-án a prefektúra értesíti az olvasókat, hogy „a régi fejedelemségek egyesülésének évfordulója alkalmából január 24-re, a mai napra, a munkaszünetre vonatkozó intézkedések egy későbbi rendelkezés következtében az ó-naptár szerinti január 24-re (február 6-ra) vonatkoznak” (*Nagyvárad*, 1920. január 23.). A hírből nem derül ki, hogy ki hibázott a munkaszüneti nap helytelen meghirdetésével, de ez az új, a keleti keresztény naptárrendszert követő hatalom által központilag elrendelt ünnepnap időpontja körüli zavar talán megfelelően érzékelteti, hogy helyi szinten milyen praktikus problémák merültek fel az új hatalom be rendezkedésekor. Az ünnepség előtti napokban újból figyelmeztették a lakosságot a zászlók elkészíttetésére és kifüggesztésére (*Nagyvárad*, 1920. január 31.), míg február 6-án minden templomban reggel 9-kor Te deumot kellett mondani, az ortodox templomban pedig minden előjáróság és iskola köteles volt képviseltetni magát. A tanulóknak nemzeti színű kis kokárdát kellett tűzniük a mellkasukra, 11 órától pedig arra kijelölt pedagógusok minden iskolában előadást tartottak január 24-e jelentőségéről (*Nagyvárad*, 1920. február 4.).

Beregszásztól eltérően Nagyváradon rendelkezésre állt utcaszintű térkép, így el lehetett végezni az utcanevek minősítését. Az 1926-os térképen⁷⁸ szereplő utcanevek vizsgálata azt mutatja (22. ábra – lásd Melléklet 184. o.), hogy 1920 és 1926 között jóval több mint 50 utcanév változtattak meg. Az 1926-os térképen szereplő 239 utcából mindössze 4 őrizte meg 1902-es nevét, miközben 176, az utcanevek 73%-a került átnevezésre. Ebből román nyelvű, túlnyomó többségében román történelmi személyekről 122 utca (51%) kapta új nevét (például Mezei Mihály→General Moşoiu; Rákóczi→Regele Ferdinand). A román történelmi alakok nevei (például Horea, Cloşca, Avram Iancu), politikusok (Kogălniceanu, Iuliu Maniu) mellett a modern román nemzet-tudat kialakításában fontos, a közös eredetmítoszhoz kapcsolódó alakok (Traian) is megőrzésre kerültek az utcanevekben. 49 (21%) esetben a magyar név egyszerű románra fordítása történt (például Sólyom→Şoimilor, Zárda→Mănăstiri).⁷⁹ Mindössze 4 magyar köztérnév maradt érintetlen (Petőfi, Nogall, Rimanóczy, Baross Gábor).

Ebből az időszakból egy 1931-es címtár⁸⁰ névanyagát is elemeztük. A városban ebben az időszakban a vártól délre található Csillagvárosban (Cantemir negyed)

⁷⁸ Harta Oraşului Oradea/Nagyvárad város térképe. Vidor, 1926. Kb. 1: 9090

⁷⁹ Megjegyzem, hogy Rusu, M. (2019) Nagyszeben esetét vizsgáló cikkében az ilyen eseteket, tehát amikor a korábbi német nevet románra fordították, nem tekinti átnevezésnek.

⁸⁰ Pop, Vasile (1931): Micul ghid al oraşului Oradea. Nagyvárad város útmutató, irányadó címtára. Oradea, 1931.

nyíltak új utcák. A 14 új utcából 7 román nevet kapott (költők, írók és az első világháború nyertes román csatahelyszínei), 4 semleges jelentésű. A további három utcanév közül egy a várost évtizedeken át vezető Rimler Károly polgármester nevét viselte. A fennmaradó két utcanév, Matei Corvin és Paul Chinez, avagy Mátyás király és Kinizsi Pál a magyar és a román történetírásban, hagyományokban is szereplő alak.⁸¹

A köztérnévváltozások térbeliségét illetően elmondható, a város központi fekvésű köztereinek nevét mind megváltoztatták. Azzal, hogy Szent László teret átneveztek és a városalapító király ott álló szobrát is eltávolították, mintegy szimbolikusan is jelezték a hatalomváltást. A Szent László tér új neve, a Piața Unirii, vagyis az Egyesülés tere pedig (Erdély Romániával való, a trianoni békediktátumban megpecsételt uniójára utal) az új hatalom saját olvasatát tükrözte az eseményekről. A Körös túlsó partján a Bémer tér és az onnan induló Rákóczi út a királyi párról nyerte új nevét (vagyis Piața Regina Maria és Regele Ferdinand lett az új nevük). A Széchenyi teret Traian térre, végül a város kedvelt sétaterét, az Ezredévi Emléketeret Promenada Eminescura keresztelték át. Így a város központja nem csupán egy új országhoz, hanem az új uralkodóhoz való kötődését, a dinasztiához való hűségét is hivatott jelképezni. A városközpont mellett az összes jelentősebb főút is az új hatalmat szimbolizálta (Nagyvásártér→Piața Mihai Viteazul, Kolozsvári út→Victoriei, Sztaroveszky→Episcop Radu, Mezei Mihály→General Moșoiu), vagy román nyelvű átírása vált hivatalossá (Aradi út→Calea Aradului). A 22. ábra (lásd Melléklet 184. o.) szemlélteti, hogy a város belső területein szinte kizárólag román etnikai jelentésű neveket találunk, míg a magyar és semleges nevek a perifériákra szorultak.⁸²

Brenda S. A. Yeoh a gyarmati időkben vizsgálva Szingapúr utcanéveit megállapította, hogy a hivatalos, a hatóságok által adott utcanévvel párhuzamosan létezett egy olyan alternatív utcanévrendszer, amelyet a helyi többnemzetiségű lakosság használt, leginkább praktikus okokból (üzletek, piacok beazonosíthatósága miatt) (Yeoh, B. 1992). Sófalvi Krisztina néhány erdélyi város újságjainak apróhirdetéseiben megjelenő utcanéveket vizsgáló tanulmánya megállapította, hogy ugyan rendszerint a román utcanéveket tüntetik fel első helyen, de a magyar zárójelben írva mellékerül. Értékelése szerint a magyar név használata mutatja, hogy a gyakorlatban magyar nyelvű városokban a magyar nyelvű feliratok megjelenítése szükséges és elfogadott volt a két világháború időszakában. Ezt üzleti szempontokkal magyarázza:

⁸¹ A Hunyady-család mellett Kinizsi, de Dózsa György is olyan történelmi szereplő, akiket mind a román, mind a magyar történetírás és nacionalista diskurzus igyekszik kisajátítani. Közismert példa Hunyadi Mátyás kolozsvári szülőházának esete, amelyen egy román és egy magyar nyelvű emléktábla található, eltérő szöveggel: magyar és román királyként feltüntetve Mátyást (Feischmidt M. 2003).

⁸² Mihai Rusu Nagyszeben köztérneveinek elemzése kapcsán hasonló következtetésre jutott, lásd Rusu, M. 2019.

vagyis a magyar és a magyar nyelvű zsidó vásárlók eléréséhez továbbra is szükséges volt a magyar utcanévek használata (Sófalvi K. 2008). A *Nagyvárad* újság apróhirdetéseit áttekintve azt láthatjuk, hogy feltételezhetően hasonló okokból a magyar utcanévek a két világháború közti időben is használatban maradtak, és nyomtatásban is megjelentek (23. ábra).

Az utcák átnevezése mellett a szimbolikus térfoglalás kiterjedt a szobor- és emlékműállításokra és -eltávolításokra is. A város kiemelkedő közterein négy emléktáblát és összesen kilenc szobrot emeltek a királyi család tagjainak és a román kultúra elismert képviselőinek. 1920-ban mellszobrot avattak Ferdinánd királynak, 1921-ben szobrot Mária királynénak a róla elnevezett téren. 1924-ben készült el Ferdinánd egész alakos szobra és a trónörökös Károly herceg mellszobra. 1927-ben avatták a városban tevékenykedő Iosif Vulcan szobrát, míg 1934-ben Delavrancea, Eminescu és Traian Moşoiu szobrait (Fleisz J. 2005). Ezek a szoborállítások nem csupán megjelenésükkel hirdették az új hatalom térhódítását: Ferdinánd 1924-es szobra az addig a főtéren álló Szent László-szobor, míg Mária királyné szobra a színház előtt álló Szigligeti Ede-szobor helyére került, vagyis mindkét esetben nem csupán



23. ábra: Román és magyar utcanévek párhuzamos használata a *Nagyvárad* újság apróhirdetéseiben.

Az 1920. július 2. (balra), 1924. március 24. számában (középen) és az 1931-es címtárban (jobbra)

a szimbólumok dekonstrukciója, hanem az új hatalom jelképének térfoglalása, az új szimbólumok konstrukciója is megtörtént (lásd Harrison 1995, 2000 az 1.2-es alfejezetekben). Az 1930-as években további magyar nyelvű és vonatkozású köztéri szobor (1937: Szacs vay, Szigligeti) és emléktábla (például Nagysándor József) került eltávolításra a köztérből (Fleisz J. 2005).

Az építészetnek rendszerint fontos szerep jut a hatalom tájképében, különösen a városi terekben – legyen szó egyes épületekről (Harvey, D. 1979), városnegyedek építéséről vagy lerombolásáról/rehabilitációjáról (Van der Wusten, H. 2000; Wage-naar, M. 2000; Till, K. 1999; Kezer, Z. 2009) vagy akár építészeti stílusokról (Atkin-son, D. – Cosgrove, D. 1998; Painter, B. W. 2005), amelyek alkalmasak a hatalmi ideológia mindennapi környezetben való megjelenítésére. Sokszor gyakorlati funk-cióval rendelkeznek, ezért nem pusztán a városkép elemeivé válnak, hanem be-épülnek a teret használók napi élethelyzeteibe, helyet kapnak mentális térképükön, elfogadottságuktól vagy művészi értéküktől függetlenül (Monteyne, D. 2011). Ez a reprezentatív erő magyarázza, hogy az egyesített, de sok szempontból rendkívül heterogén Román Királyságban az építészetnek kiemelt szerep jutott a megnöveke-dett országterület feletti hatalom megjelenítése és az integritás növelése céljából. Ez egyrészt megnyilvánult a hatalmat megtestesítő köz- és vallási épületek emelésében, másrészt ezek stílusában, amely a 20. század első éveiben kanonizált román nemzeti stílus exportját jelentette az újonnan szerzett területekre. A Ion Mincu nevével fém-jelzett román nemzeti stílus a 20. század elején kristályosodott ki és vált követendő iskolává Románia szerte. Ez, az 1848-at követő román nemzetdefiníció elemeiből építkezve, ötvözi Moldva és Havasalföld középkori templom- és népi építészeti ha-gyományait a román identitás másik építőkövének számító bizánci ortodox elemek-kel, amelyek a vallási épületek mellett a polgári és középítkezés irányadó stílusának is számítottak.⁸³

Erdély városépítészete azonban 1920 után is az első világháború előtti viszonyo-kat tükrözte: a városok központi tereit a lakosság többségét adó magyar és német lakosok nyugati keresztény templomai, a középkorban vagy – például Nagyvárad esetében – a századfordulón emelt eklektikus, historizáló vagy szecessziós épületek foglalták el. Amíg az építészeti stílusok az előző hatalmat, az Osztrák–Magyar Mo-narchiát idézték,⁸⁴ addig a nyugati keresztény templomok dominanciája – leképezve az etnikai, nyelvi és vallási viszonyokat – a románság kisebbségi helyzetét tükrözték. Tekintve, hogy az 1848 után kialakult modern román nemzettudat elsődleges építő

⁸³ Lásd részletesen: Spânu, S. 2014; Ioan, A. 1999; Iuga, L. 2015. A stílus elnevezése nem egy-séges (Ioan, A. 1999), a magyar nyelvű szakirodalomban mint neoróman vagy Brâncoveanu-stí-lus szerepel (lásd Péter I. Z. 2005). Jelen munkában mindhárom nevet egyenrangúan használom.

⁸⁴ Erre a legjobb példa a Fellner és Helmer építésziroda által jegyzett színházépületek sokasá-ga, amelyek Csernovictól Bécsig minden jelentős városban felépültek, így Nagyváradon is.

eleme az ortodox egyház és a vallás lett (Verdery, K. 1995), ezért az első világháborút követően az ortodox templomok váltak bevett szimbólummá annak kifejezésére, hogy Erdély immár a keleti keresztény Romániához tartozik (Iuga, L. 2015). Mi sem mutatja jobban a templomépítések ideológiai beágyazottságát, minthogy függetlenül a városban élő ortodoxok számától, szinte az összes fontos erdélyi nagyvárosban új ortodox templomokat emeltek a két világháború között (Kolozsvár, Temesvár, Marosvásárhely). Az építkezés során két szempontot tartottak szem előtt: a központi fekvést és a láthatóságot, míg kivitelezés tekintetében az erdélyi építészeti hagyományoktól idegen román nemzeti stílus és a monumentális méretek voltak jellemzőek (Iuga, L. 2015).

Amíg Kolozsváron az ortodox templom periférikus helyen állt 1918 előtt, addig Nagyváradon a város fő terén, a Szent László téren emelt Holdas templom a 18. század vége óta szolgálta az ortodox közösséget. Ez az eklektikus stílusban épült templom azt jelölte, hogy a városban régóta megtelepedett román közösség él (vö. Barina G. 2001), azonban nem volt alkalmas az új hatalom reprezentálására. Ezt a célt sokkal inkább szolgálhatta volna az a két ortodox templom és egy kápolna, amely a két világháború között épült, bár ezek közül az egyik a városközponttól távol, Hegyalján, a másik a kórház udvarán kapott helyet, míg a kápolna a temetőben. A város a Traian téren adott át egy telket 1937-ben, hogy azon ortodox katedrális épüljön, de az építkezés nem indult meg. Ugyanebben az évben elkezdték építeni a hegyaljai, őrssi, biharpüspöki és 1938-tól a szőlősi ortodox templomokat, de befejezni csak az utóbbi kettőt sikerült (Fleisz J. 2005).⁸⁵

A Nagyvárad újság 1919–1920-as, a hatalomátvétel időszakáról tudósító lapszámainak, valamint a fellelt két térkép névanyagának elemzése alapján ebben az alfejezetben áttekintettem a Román Királyság szimbolikus térfogalásának jellegzetességeit. A feliratok, a zászlók és az új ünnepek megjelenése mellett a köztérnevek is tükrözték a hatalomváltást. A román etnikai vonatkozású köztérnevek kerültek többségbe (az összes utcánév 51%-át alkották), miközben körülbelül 20 magyar vonatkozású utcánév maradt. Ezek egy része az 1902-es térképen is szerepelt (Petőfi, Nogall), de megjelentek új nevek is (Rimler), valamint olyanok, amelyek a helyi túlnyomórészt magyar nyelvű zsidó közösségre utaltak (például Fuchs, Grosz).⁸⁶ A ma-

⁸⁵ A román nemzeti építészeti stílust Nagyváradon két görögkatolikus egyházi épület fémjelzi: az egyik a Traian, korábban Széchenyi téren álló görögkatolikus szeminárium épülete, amelyet még 1913-ban kezdtek építeni, eklektikus stílusban. Az épületet végül 1928-ban fejezték be, de 1925–1928 között a neoromán stílusnak megfelelően átépítették a korábbi részeit is. A másik a Szent László téren található, Beöthy Ödön (Iuliu Maniu) utcában álló görögkatolikus gimnázium épülete.

⁸⁶ Ez amiatt is érdekes, mert Károly trónra lépésétől fokozatosan jobbra tolódott, fasizálódott Románia, és Nagyváradon 1927-ben halálos áldozatokat követelő zsidóellenes utcai megmozdulás is lezajlott (Moisa, G. 2013).

gyar nevek esetén döntő részben helyi jelentőségű személyek neve maradt látható köztérben (Bozóky, Bulyoki, Nogall, Rimanóczy, Rimler Károly). Mindezen lépések dacára az erdélyi városok a két világháború közti időszakban – Irina Livezeanu értékelése szerint – megőrizték magyar és/vagy német jellegüket (Livezeanu, I. 1995).⁸⁷

3.3. KÖZTÉRNEVEK A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS UTÁN NAGYVÁRADON (1940–1945)

A második bécsi döntést követő négyéves magyar uralom a köztérnevek revízióját is elhozta. Ennek a folyamatnak a bemutatásához egy 1942-es térképről gyűjtöttük össze a köztérneveket.⁸⁸ Ennek tanúsága szerint ekkor Nagyváradon 610 elnevezett utca volt. Az új utcák a belvárostól délre (Őssi, Eminescu, Cantemir, Iorga), északra (a vasútállomás környéke) és északnyugatra nyíltak.

A 610 értékelhető utcának csaknem a felét, 297-et átnevezték. Ezek közül 21% kapta vissza az 1902-es térképen szereplő nevét, miközben mindössze 18-nak, az utcák 3%-ának neve maradt az 1931-es állapothoz képest változatlan. Ezek (a Volga kivételével) mind személynevek: találunk köztük a városhoz kötődő alakokat (Rimler Károly, Nogall, Pavel püspök), de többségük az egyetemes nyugati kultúra kiemelkedő alakjai (Michelangelo, Marconi, Pascal stb.). Az átnevezések legnagyobb hányada, 28%-a azonban az 1931-es név teljes revízióját jelentette. Ezek között, Beregrészhez hasonlóan, találunk példát az ideológiai névadásra (Horthy, Gömbös, Ciano), a román etnikai konnotációjú személynév magyar személynévre cserélésére (Miron Costin→Kocsán János, Brancovici→Balogh Mihály), amíg a semleges nevek esetében gyakran a román név magyarra fordítása történt meg (Fabricelor→Gyár, Câmpului→Mező). A restitúció részeként (vagyis amikor az utca korábbi nevét kapja vissza) sok esetben újra a Trianon előtti, századfordulós nevek váltak hivatalossá (Closca utca→Híd utca, Vasile Cârlova utca→Gyimes, Grigorescu→Mészáros, Regele Ferdinand→Rákóczi). Az is előfordult azonban, hogy az első világháború előtti időpontban semleges jelentésű utcanévek magyar személynévre változtak (Színház utca→Teatrului→Kazinczy), vagy a román időszakban adott személynévet magyar személynévre váltotta (Bazár utca→Prințul Mircea→Madách, Pereces→Laurian→Wes-selényi). Ha a köztérneveket etnikai jelentésük szerint értékeljük, megállapíthatjuk, hogy a magyar vonatkozásúak uralták Nagyvárad utcáit (52%), és mindössze három

⁸⁷ Értékelését egy 1926-os kolozsvári újságcikkkel illusztrálja, amely keserűen jegyzi meg, hogy a boltokban, a korzón sétálva még mindig magyar szót hallani, miközben a románok romanizálása várat magára (Livezeanu, I. 1995).

⁸⁸ Nagyvárad thj. város térképe M 1: 134000.

román vonatkozású név maradt a hatalomváltást követően: Iosif Vulcan, Emanuil Gojdu és Pavel püspök, akik tevékenységük révén mind kötődtek Nagyváradhoz.

A változások térbeliségét a 24. ábra (lásd Melléklet 185. o.) mutatja.

Az utcanévek elemzése alapján megállapítható, hogy az utcák általában az 1902-es állapotnak megfelelő nevüket nyerték vissza. Ha a város négy központi kerületét (Újváros, Olaszi, Váralja, Velence) vesszük szemügyre, akkor az 1902-ben is meglévő 130 utca esetében 87 változatlanul visszakapta akkori nevét (66%), míg 37 (28%) esetében a korábbi semleges név személynévre változott (szinte kizárólag magyar személynévre, például Hold→Petneházy Dávid, Nyárfa→Lorántffy). Emellett öt utcát is találunk, amelyek 1902-es névadóját 1942-ben nem helyezték vissza köztérre (Rhédey), vagy az 1902-es Teleky utcát 1942-ben Teleki Pálra módosították. Az újonnan nyíló utcák esetén tematikus utcanévadás figyelhető meg, utcanévbokrok keletkeztek, vagyis az egymás közelében lévő utcák nevei valamilyen elv szerint összekapcsolhatók (gyümölcsök, keresztnevek).

A szimbolikus térfoglalás szempontjából kiemelendő a földrajzi nevek ideológiai célú használata: ebben az esetben a trianoni országhatáron kívülre került és a bécsi döntések után is ott maradt településekről neveznek el utcákat (például Déva, Lippa, Temesvár), így mintegy szimbolikusan azt is megjelenítve a városi térben. A másik esetben – hasonlóan a két világháború közti román gyakorlathoz – a magyar történelem fontos csatáinak helyszíneiről neveznek el utcákat (például Mohács, Rigómező).

3.4. KÖZTÉRNEVEK A KOMMUNIZMUS ÉVTIZEDEIBEN NAGYVÁRADON (1945–1990)

A második világháborút követően Romániában is végbement a kommunista hatalomátvétel, amely együtt járt a királyságra emlékeztető köztérnevek eltávolításával (Light, D. – Nicolae, I. – Suditu, B. 2002) és az új kommunista ideológiához illeszthető nevek térhódításával, szovjetizálásával (Benedek, J. – Bartos-Elekes, Zs. 2009). Az ötvenes évek végén elindult egyfajta távolodás a Szovjetuniótól (1958-ban a szovjet csapatokat is kivonták Romániából), amely Nicolae Ceaușescu (1965–1989) hatalomra kerülésével folytatódott. Ceaușescu nacionalizmusa váltotta fel a nemzetközi proletárforradalom eszméit. A két időszak eltérő köztérnév-politikát folytatott, ezért a helyi viszonyok tárgyalása előtt érdemes kitekinteni az általános folyamatokra.

A kommunista hatalom kiépülésének kezdeti szakaszában a köztér ideológiai tartalommal való megtöltése prioritásnak számított. Tekintve, hogy a keleti blokk országaiban a kommunista pártok mérsékelt támogatói bázissal rendelkeztek, a városkép szocialista jellegűvé formálása, az új ideológia jelszavainak (szabadság, haladás, internacionalizmus) és példaképeinek (például Sztahanov) városi térben való

megjelenítése fontos szerepet kapott a kíváncsú szocialista mentalitás formálásában (Verdery, K. 1999). Az új ideológia nemcsak új hősöket emelt a köztudatba a nemzetközi (Rosa Luxemburg) és a helyi munkásmozgalomból (Dobrogeanu-Gherea), hanem átértékelte a korábbi időszak történelmi figuráit, eseményeit is. Romániában az osztályharcos ideológia az 1948-as forradalom és egyéb népfelkelések alakjait beemelte a köztérbe (Brătianu, Take Ionescu), miközben a monarchiához kapcsolódó neveket eltörölte (például Ferdinánd király). Az utcanevek között új dátumok (például augusztus 23.), az internacionalizmus és személyi kultusz folyományaként a keleti blokk kommunista vezetőinek nevei (Sztálin, Zsdanov, Rákosi) továbbá ideológiai, absztrakt nevek (Haladás) jelentek meg. Bukarest 1950-es évekbeli utcanev-politikájával foglalkozó tanulmányukban Duncan Light és szerzőtársai arra a következtetésre jutottak, hogy az egyházhoz kötődő nevekkal szemben – a keleti blokk többi országához képest – kevésbé támadóan lépett fel a romániai kommunista ideológia: Bukarestben az 1950-es években 50 utca szentek vagy püspökök nevét viselte (Light, D. – Nicolae, I. – Suditu, B. 2002). Nagyváradon a két világháború között két szentről és négy püspökről elnevezett utca is létezett, amelyek közül a Szent György/Sf. Gheorge és két püspökről elnevezett utca is túlélte a változásokat. Ez a mérsékelt antiklerikalizmus magyarázhatja, hogy Nagyváradon, ahol egészen az 1970-es évek közepéig nyugati keresztény felekezetek adták a lakosság többségét, Luther és Kálvin utcákat is láthatunk az 1957-es térképen.

Mivel Nagyvárad a második bécsi döntést követően Magyarország része lett, az 1945 utáni időszakban a köztérnevek revíziója nem csupán román királyi, hanem a négyévnyi magyar időszak utcaneveinek felülvizsgálatát is jelentette. Az 1957-es térkép⁸⁹ névanyagának elemzése azt mutatja, hogy az utcanevek 51%-a visszakapta az 1931-ben hivatalos nevét. A korábbi uralkodókra utaló nevek teljesen eltűntek a közterekből, miközben sok, korábban semleges utcanev kapott személynevet vagy ideológiai nevet. A változatlanul maradtak között találunk olyan ideológiailag és etnikailag semleges neveket (Michelangelo, Benjamin Franklin), amelyek az 1942-es térképen is szerepeltek. Ellenben az ugyanezen időszaktól származó, politikai konnotációval bíró személy- (Horthy, Mussolini) és köznevek (Vitéz, Levente) teljesen eltűntek a köztérből. Ha a megváltoztatott utcaneveket etnikai jelentéstartalom szerint értékeljük, akkor azt láthatjuk, hogy az 1931-es állapothoz képest összesen 55 utcanev (17%) változott magyar személynévre, miközben néggyel kevesebb, 51 köztérnév kapott új román nevet. Mindkét esetben találunk köztük jócskán ideológiai motivációjú elnevezéseket (Kun Béla, Breiner Béla, Donca Simo, General Holban), de az 55 magyar név között szerepel Kosuth, Petőfi, II. Rákóczi Ferenc mellett Batthyány Lajos és Eötvös József is. A ma-

⁸⁹ Străzile orașului Oradea (1957). Editura exclusivă a Sfatului Popular al orașului Oradea. Oradea.

gyar nevek további sajátossága, hogy közülük 21 az 1942-es térképen is szerepelt. Továbbá ez volt az egyetlen időszak, amikor Ady Endréről nem egy utca, hanem egy tér, ráadásul az impozáns Széchenyi tér (Traian) került elnevezésre.⁹⁰ További érdekesség, hogy Ady mellett Hunyadi negyed néven létezett egy-egy pár utcából álló városrész Nagyvárad déli és északi periferiáján.

Esetenként arra is volt példa, hogy ha változott egy magyar vonatkozású utca neve, az új név is magyar személyt örökölt meg (Perényi püspök → Ágoston Péter, Mohács → Kiss József). Mindez arra utalhat, hogy a kommunista hatalomátvétel után az osztályharcos, monarchia-ellenes és antifasiszta ideológiai tartalmak városképben való megjelenítése volt a fő szempont a köztérnévpolitikában, amely mellett az etnikumok térbeli reprezentációja elfogadott volt. Így a magyar közösséghez köthető, de a kommunista ideológiába illeszkedő, ennek megfelelő kötődésű nevek helyet kaptak a városképben, vagy megtarthatták akár 1942-ben szerzett pozíciójukat is, így az 1848-as forradalom politikusai (Kossuth, Bem), az aradi vértanúk (Nagysándor József, Aulich Lajos) mellett a jakobinus mozgalom alakjait (Martinovics Ignác) is megtaláljuk az utcaneveket böngészve. Számos esetben az 1942-es térképen semleges utcanevet magyar vonatkozású név váltotta (Seregély → Semmelweis, Kadarika → Irinyi János). Következésképpen a Nagyvárad lakosságának az 1950-es években 60%-át adó magyarság történelméhez és kultúrájához köthető köztérnevek aránya magasabb volt a két világháború közti időszakkal összevetve (25. ábra – lásd Melléklet 186. o.).

Összefoglalóan megállapítható, hogy szemben a két világháború és a második bécsi döntés utáni időszak gyökeres revíziójával, az előző rezsimhez és a rivális etnikumhoz kötődő nevek lehetőleg teljes eltörlésére törekvő köztérpolitikával, az ötvenes évek nagyváradai utcaneveinek elemzése azt mutatja, hogy az osztályharcos, kommunista ideológiának való megfelelés elsőbbséget élvezett a köztérnévpolitikában. Ennek következtében a magyar kötődésű utcanevek a Román Királyság időszakához képest sokkal nagyobb arányban voltak jelen a városban. További kutatást igényelne annak feltárása, hogy mindennek háttérében milyen érvek, helyi politikák húzódtak meg, és mennyiben tekinthető ez egyedi jelenségnek az ötvenes évek Romániájában.⁹¹

Ugyanakkor egyértelműen az államhatalom-váltást szimbolizálja, hogy az 1942-es térképen szereplő Budapest tér neve 1957-ben Bukarest térre változott. A kommunista ideológia antifasiszta jellege (is) magyarázhatja, hogy utcát neveztek el a

⁹⁰ Itt áll a Müllerraj, ahol ma az Ady-múzeum működik.

⁹¹ Kilyén B. (2012) feltételezése szerint ez a fajta gesztuspolitika Sztálin nyomására alakult ki a szovjet csatlós államokban. Mihai Rusu 2019-es, Nagyszebenről foglalkozó tanulmányában is azt találta, hogy a német nevek egy részét azért változtatták meg (például száz helyi notabilitást német munkásmozgalmi hősré), mert ideológiailag nem illeszkedett (Rusu, M. 2019).

városból deportált zsidók emlékére (Martirilor și Evreilor Deportati) – a korábbi Vámház, ma Sucevei utcát. Az utca, amely az 1944-ben felállított nagyobbik nagyváradi gettó területén található, az 1942-es térképen Szeptember 6-a volt, vagyis a magyar hadsereg bécsi döntés utáni Nagyváradra való bevonulásának állított emléket. Valószínűsíthető, hogy ezen névváltoztatás esetén az etnikai helyett itt is inkább ideológiai motiváció húzódohatott, hiszen az ötvenes években, ahogy Magyarországon, úgy a román történetírásban is fasisztának minősítették a Horthy-korszakot (Sárándi T. 2006).

Ceaușescu diktatúrájának kiépülésével eltűntek a bolsevik és szovjet hősök a közterekből, és helyüket román nemzeti alakok vették át. A 25. és 26. ábrát (lásd Melléklet 186–187. o.) összevetve szembevető a két időpont közti állapotok különbsége: egyrészt nőtt a városi utcák száma részben a hatvanas évektől meginduló nagy lakótelep-építések (Rogerius, Nufărul), részben Váradszőlős és Bihar-püspöki Nagyváradhoz csatolása következtében. Ezek az új utcák túlnyomórészt motiválatlan, mesterséges nevet kaptak (tárgyakról, növényekről). A változás másik dimenziója a térképen jelölt utcák színeinek változása: az 1957-es térképhez képest az 1980-ban kiadott térképen jelentősen megfogyatkozott a zöld, vagyis a magyarokat jelző szín, miközben a román konnotációjú nevek aránya megnőtt, legalábbis a város belső, lakótelepekkel kevésbé teletűzdelt területein. Igaz ugyan, hogy az utcanevek 68%-a etnikai jelentését tekintve semleges volt 1980-ban, de ez főként a lakótelepeken található nagyszámú semleges névnek tudható be. Az összes utcanév 30%-a kötődött a románsághoz, miközben mindössze 15 magyar vonatkozású utcanévet találhatunk, de ezeknek a harmada is inkább ideológiai okokkal magyarázható (például Breiner Béla, Budai Nagy Antal). Mások ugyan magyar nemzetiségűek, de írók, költők, zeneszerzők, tehát nem hordoznak számottevő politikai jelentést (például Jókai, Madách vagy Liszt).

A nevek területiségét vizsgálva megállapítható, hogy a főutak és terek leginkább a kommunista ideológiának megfelelő neveket kaptak (például Augusztus 23., Leontin Sălăjan). Az 1957-es térképen a magyar nevek meglehetősen egyenletesen oszlanak el a város belső kerületeiben: legnagyobb számban Őssi és Olaszi (21-21 utca), valamint Újváros, Csillagváros és Hegyalja (12-12) rendelkezett magyar utcanevekkel. Az összes utcanév arányában a magyar nevek aránya Csillagváros (26%), Hegyalja (22%) és Őssi (22%) kerületekben volt a legmagasabb.

3.5. KÖZTÉRNEVEK 1990 UTÁN NAGYVÁRADON

A rendszerváltás ismét új kereteket teremtett a köztérnév-politika számára. A szocializmus internacionalizmust hirdető, az etnikai konfliktusokat a politikai diskurzusoktól távol tartó ideológiája után a demokratikus átmenet a nemzeti-etnikai

kérdések, a nacionalizmus újbóli megjelenésével és a nemzetfogalom újradefiniálásával járt. A Brubaker által felállított hármas modell szerint a nacionalista politikák a magukat a nemzetfogalmak mentén is újradefiniáló mindenkori román, illetve erdélyi és magyarországi magyar politikai elitek közti viszonyrendszerben értelmezendők (Brubaker, R. 2006). A román és magyar etnikum közti etnicizált hatalmi küzdelem a szimbólumok nyelvén is zajlik, és szimbolikus politikákban, konfliktusokban ölt testet (Zahorán Cs. 2016; Dragoman, D. 2011). Ezen szimbolikus politikáknak a célja az etnikai dominancia kifejezése a valós fizikai térben, olyan szimbólumok révén, amelyek alkalmasak az etnikai tartalom azonosítására, így a hatalom térben való megjelenítésére. A magyar–román viszonylatban ezen szimbolikus politikáknak és térfoglalási eljárásoknak gazdag tárháza és gyakorlata alakult ki: a zászlóhasználat, a köztérnevek, a helységnévtáblák feliratai, a templomépítések vagy akár egy-egy új építkezés megvalósulása mind alkalmas arra, hogy dominanciát fejezzen ki, ezért hatalmi kérdéssé válik (Dragoman, D. 2011; Zahorán Cs. 2016, Feischmidt M. 2003; Patakfalvi-Czirják Á. 2015; György V. I. 2011; Brubaker et al. 2006).

Kettley 2003-as tanulmányában felhívja a figyelmet a makroszintek mellett a lokalitás különbségteremtő erejére az interetnikus (hatalmi) viszonyokban. Ahogyan Kettley rámutat, a nyelvtörvény kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezéseinek alkalmazásakor a helyi román és magyar politikai elitek közti alkufolyamatok során dől el az adott jogszabály gyakorlatba ültetése, amely így jelentős változatos-ságot mutat Erdély-szerte (Kettley, C. 2003). A helyi sajátosságok szerepét figyelembe véve, Brubaker hármas modelljét Zahorán Csaba kibővíti, beemelve a helyi magyar és román pártpolitikai elitet a szimbolikus politikák alakítói közé (Zahorán Cs. 2016).

A Nagyvárad 1990 utáni köztérpolitikáját vizsgáló 3.5.1-es alfejezetben az utcanevek elemzését követően egy konkrét konfliktusra fókuszálva felvillantom az utcanevek körül kibontakozó sokdimenziós etnicizált hatalmi küzdelmet, majd a helyi szereplők közti kompromisszumok menetét, amely mégis megteremti a magyar kisebbség térbeli reprezentációját.

A rendszerváltás utáni időszakból egy 2006-ban kiadott térkép névanyagát elemeztük.⁹² Ezen 739 utcát tüntettek fel Nagyváradon. Az utcanevek 57%-a etnikailag semleges. Ugyanakkor ha az etnikai konnotációval rendelkező nevekre szűkítjük az elemzést, akkor a román vonatkozású nevek túlsúlya egyértelmű: 90% román és mindössze 10% magyar, míg a város lakosainak 67,8%-a vallotta magát románnak és 23%-a magyarnak 2011-ben.

Ugyan már az 1980-as térkép is egy revideált, a szovjet és kommunista tartalmaktól megtisztított állapotról tanúskodott, 1990 után tovább folyt a köztérnevek

⁹² Oradea/Nagyvárad/Groswerdein (2006), Stiefel South East Europe 2005. 1:15 000.

revíziója. Az 1980-as állapothoz képest a 2007-es térképen összesen 98 köztér neve különbözik. A közterek jellemzően a két világháború közt érvényben lévő román nevüket kapták vissza (Miron Costin, Ion Mincu, Caragiale). Arra is látunk példát, hogy egyes személyek újra megjelennek a toponímiában, azonban egy másik utcának váltak a névadóivá (Moşoiu→Avram Iancu utca). Avram Iancu az 1848-49-es magyar szabadságharc idején császárhű felkelés vezetője volt. A szocializmus évtizedeiben a város egyik legforgalmasabb utcájának, a Körös menti egykori Kossuth, ma Függelenség/Independenței utcának volt a névadója. A rendszerváltást követően a nép szabadságáért küzdő hős szerepét átértékelték, és a kevésbé központi fekvésű, de jelentős Moşoiu utca névadója lett, miközben a Nagyváradot az első világháborúban elfoglaló Moşoiu tábornok az erre merőleges, elegáns házakkal övezett egykori Kapucinus utca névadójává vált. A hasonló változások hátterében a szakirodalom szerint általában az adott személy nemzeti narratívában történő átértékelése húzódik: a köztérnév földrajzi pozíciója, a városszövetben elfoglalt helye egyben indikátora az adott történelmi alak, szereplő aktuális státusának a nemzeti diskurzusban (Light, D. – Nicolae, I. – Suditu, B. 2002; Alderman, D. 2003; Azaryahu, M. 1996b). A 4. táblázatban néhány példán keresztül szemléltetem az utcanév változásait a 20. század során.

Ugyan találunk még példát a román nevek hasonló cseréjére (Brătianu és Eminescu esete), sokkal jellemzőbb folyamatnak tűnik a magyar vonatkozású nevek kiszorulása a köztérből. Számuk csökkenése egyrészt magyarázható azzal, hogy – dacára a Ceauşescu-éra tisztogatásának – még mindig akadtak olyanok, amelyeket ideológiai tartalmuk miatt száműzhettek (Breiner Béla, Vass Zoltán). Másrészt azonban az 1990 után névváltozáson átesett, korábban magyar névvel rendelkező utcák töredéke kapta vissza eredeti nevét vagy szerzett új magyar vonatkozású nevet. Harmadrészt a magyar nevek reprezentációját tovább csökkenti térbeli pozíciójuk, amely esetenként tovább romlott 1990 után. Ezt példázza a Rimanóczy utca. A sétalóvá alakított Rákóczi, mai Republicii utcáról nyíló egyik utca névadója 1908 és 1958 között Rimanóczy Kálmán volt. Ekkor az utcát Aurel Lazarról nevezték el, Rimanóczy pedig lekerült az utcanév listájáról. A 2005-ös térkép tanúsága szerint az Aurel Lazar utca új neve a vele párhuzamosan futó Iosif Vulcanra változott, vagyis a két utcanév helyet cserélt, így Vulcan nagyváradi lakása immár a róla elnevezett utcában található. Rimanóczy Kálmánról mindeközben egy körös-túlparti, periférikus fekvésű, kertes házas övezetbeli utcát neveztek el.

A 2005-ös állapot szerint összesen 32 magyar vonatkozású utcanév volt Nagyváradon. Ezek közül azonban mindössze 11 jelölt olyan utcát, amely 1902-ben is létezett, és csak három olyan magyar utcát találunk, amely megőrizte 1902-es nevét: Arany János, Jókai Mór és Szigligeti Ede. A 2006-os magyar utcanéveket az 1942-es állapotra vetítve a következő magyar utcák neve egyezik a két időszakban: Munkácsy Mihály, Arany János, Jókai Mór, Juhász Gyula és Madách Imre. A többi

4. táblázat. Néhány nagyváradai utcanév története a vizsgált időszakban

2006	1980	1957	1942	1931	1902	1859
Piața Tineretului	Piața Tineretului	Szacsvay Imre tér	Szent István tér	Piața Veneția	Templom tér	Templom tér
Mareșal A. Averescu	1 Mai	23 August	Velence part	Mareșal A. Averescu	Velence part	
Sf. Apostol Andrei	Progresului	Török Ignác	Török Ignác	Wilson	Füzes	Fácán
Menumorut	Karl Marx	Karl Marx	Mikszáth Kálmán	General Holban	Széles	Széles
Ștefan Cel Mare	Proletarilor	Proletarilor	Árpád vezér	Iuliu Maniu	Debreceni	Országút
Piața Regele Ferdinand	Piața Republicii	Piața Stalin	Bémer tér	Piața Regina Maria	Bémer tér	<i>név nélkül</i>
Calea Republicii	Calea Republicii	Calea Republicei	Horthy Miklós	Regele Ferdinand	Rákóczi	Országút
Piața 1 Decembrie	Park 23 August	Piața 1 Mai	Benito Mussolini	Piața Mihai Viteazul	Nagyvásár tér	Nagyvásár tér
Piața Unirii	Piața Victoriei	Piața R. Malinowski	Szent László tér	Piața Unirii	Szent László tér	Szent László tér
Primăriei	Leontin Sălăjan	Vișinski	Teleki Pál	Alexandri	Teleky	Nagy német
Școalelor	Școalelor	Școalelor	Iskola	Școalei	Iskola	Iskola
Bălcescu	Bălcescu	Bălcescu	Rét	Bălcescu	Rét	Rét
Episcop Mihai Pavel	Severinului	Elena Pavel	Pável	Episcopul Pavel	Pável	Közép

Megjelent: Erőss Á. – Tátrai P. – Kocsis K. 2010

magyar vonatkozású köztérnév között van olyan eset, ahol a személynevek megmaradtak, de más utcát jelölnek: így például Ady Endréről ma az egykori lakhelyének otthont adó, a központban található utcát keresztelték el (korábbi Szent János/Vlahuta/Breiner Béla).

Az utcanévek térbeliségének elemzését segíti a 27. ábra (lásd Melléklet 188. o.), amelyről leolvasható, hogy a román utcanévek egyértelműen uralják a belvárost, különösen a Csillagvárost (Cantemir), a Szent László/Unirii tér és a Vár környékét, valamint a város fő artériái közül a Magheru és a Decebal sugárút környékét. A legtöbb magyar utcanévet a város magyarok által nagyobb arányban lakott részein találtuk: Olasziban (9), Újváros nyugati részén (7) és Hegyalján (7). Csúpn két fontosabb tér vagy út viselt magyar vonatkozású nevet (Petőfi park, Dózsa György/Gheorghe Doja út – utóbbit azonban a román köztudat románként tartja számon). Megfigyelhető, hogy a magyar nevek közül hiányoznak a magyar történelemhez kapcsolódó, a magyar nemzetet szimbolizáló alakok, események,

helyettük a politikai implikációval kevésbé rendelkező művészek adják a magyar vonatkozású utcaneveket (például Liszt Ferenc, Madách Imre). Mellettük helytörténeti jelentőségű magyar személyiségek jelennek meg a köztuterekben névadóként (például Bunyitay Vince, Tabéry Géza).

3.5.1. Köztérnév-politika Nagyváradon: „utcanévharc” és helyi kompromisszum

A nemzetiesítő államok rendszerint törekednek a köztér monopolizálására etnikai-kulturális értelemben. Ennek eszköze lehet a másik etnikai csoporthoz vagy a város múltjához tartozó emlékezetnek a kisajátítása, ahogy ez Wroclaw/Breslau/Boroszló, Lemberg/Lviv/Lwow (Lagzi G. 2016; Baroch Cs. – Berki M. 2022) vagy Kolozsvár (Benedek, J. – Bartos-Elekes, Zs. 2009) példája mutatja. Ebben a kontextusban a kisebbségek azon törekvését, hogy a térben láthatók legyenek, gyakran fenyegetésnek, de rendszerint az állam szuverenitását megkérdőjelező akciónak tekintik. Ahogyan Dragoş Dragoman megjegyzi: „a románok és erdélyi magyarok közti etnikai küzdelem szimbolikussá és nem tárgyasulttá vált. A megkülönböztetés és a hatalom mechanizmusait használja, hogy kifejezze a térbeli dominanciát olyan jelölőkkel, mint zászlók, útjelzések, utcanevek, templomok és szobrok.” (Dragoman, D. 2011: 121.) Következésképpen a köztér és a köztérpolitika etnicizálódik, amely folyamat nyomon követhető Nagyvárad esetében (Hofman, M. 2008).

Ahogy az előzőekben láttuk, a magyar népesség lakosságon belüli arányához viszonyítva a köztérnevek tekintetében alulreprezentált mind azok számát, mind látthatóságát illetően. Hasonló helyzetben van több erdélyi település, ez szolgáltatja az alapját annak a 2007 óta kisebb-nagyobb intenzitással fellángoló küzdelemnek, amelyet „utcanévharc”-ként aposztrofált a magyar nyelvű sajtó (URL3, URL10). A nagyváradi események utcai akciókban legintenzívebb szakasza 2007 őszére tehető. Ekkor az Erdélyi Magyar Ifjak (EMI) nevű szervezet sürgette az önkormányzatot a kétnyelvű utcanévtáblák kihelyezésére (Gergely G. 2007). Ennek alapját a nemzetiségi nyelvek használatát szabályozó törvény egy rendelkezése képezte, amely lehetővé teszi a nemzetiségi nyelv használatát, ha adott településen az adott közösség aránya eléri a népesség 20%-át (Veress E. 2006).

Erre hivatkozva kezdeményezték a városi tanácsnál a román–magyar kétnyelvű utcanévtáblák elhelyezését. A román többségű városházi képviselők ennek gyakorlati megvalósítását úgy képzelték, hogy az utcanevek román egynyelvű feliratozása mellett a köztér jellegére utaló szót tüntetik fel magyarul (utca, tér, út, tehát például „Strada Ion Mincu utca”). A magyarság képviselőtét a városi tanácsban ellátó RMDSZ hajlott volna az egyezsége, de a radikálisabb EMI kitarott amellett, hogy a – megfogalmazásuk szerint – „eredeti” magyar utcaneveket szeretné megjeleníteni a román név alatt elhelyezett, külön utcanévtáblán. Értelmezésük szerint az eredeti



28. ábra: Utcanévharc-akció: a hivatalos utcanév alatt stencillel az utca egykori magyar neve (balra), valamint egy példa a megrongált gerillautcanévre

Fotó: Kocsis Károly, 2007

azokat a magyar utcaneveket jelenti, amelyek a magyar időszakban voltak hivatalosak.⁹³ Az EMI 2007 őszén köztéri akcióba kezdett, amelynek keretében magánházakra és magántulajdonban lévő üzletekre a tulajdonos beleegyezésével, stencillek segítségével magyar utcaneveket festettek fel (URL1). A helyi illetékesek gerillaakciónak minősítették az eseteket, a feliratokat megrongálták (átfestéssel, karcolással) vagy eltávolították (28. ábra) (URL2).

A helyzet kezelésére a város vezetősége ígéretet tett. Ennek egyik lépése gyanánt 2010-ben megjelent egy hivatalos jegyzék, amely a város akkori utcaneveinek magyar nyelvű fordítását tartalmazta. Azonban ez csak olaj volt a tűzre: a fordítás ugyanis sok esetben magyartalan tükörfordítást eredményezett (Strada Gala Galaction – Galacticon Gála utca Strada vagy Gheorghe Doja – Gheorghe Doja utca).⁹⁴

2010-ben újból, ezúttal szponzor által finanszírozott utcanévtáblákat helyeztek el, amelyek ugyanúgy eltávolításra kerültek (URL2). Az utcanevek körüli vetélkedés azóta is zajlik: 2015-ben az Erdélyi Magyar Néppárt Bihar megyei szervezete közigazgatási panaszt tett Nagyvárad város önkormányzata ellen, és ezzel bírósági

⁹³ Amint láttuk a korábbiakban, a város magyar periódusában is jelentős átnevezések zajlottak, ezért az, hogy mit tekintenek ebből a szempontból „eredeti”-nek (1859-es állapot?, 1902-es állapot?), önmagában ellentmondásokkal terhelt. Lásd erről bővebben a Bartos-Elekes Zsomborral készült interjút (Sipos Z. 2010).

⁹⁴ Balázs-Pál E. 2010; Pap I. 2012

útra terelte az utcanévtáblák ügyét.⁹⁵ Azonban időről időre, kiterjedt médiafigyelem kíséretében megjelennek politikusok, aktivisták, hogy elhelyezzenek magyar nyelvű utcanévtáblát a hivatalos alatt (URL5), átmatricázzák a Sebes-Köröst jelző táblát (URL8) vagy a villamosmegállók neveit (URL9).

A kétnyelvű utcanévtáblák és egyéb köztéri feliratok körüli politikai küzdelemben leegyszerűsítve három szereplő vesz részt: a román többségű városi tanács, az RMDSZ képviselői, akik a vizsgált időszakban végig képviseltették magukat a városi tanácsban, valamint az Erdélyi Magyar Néppárt politikusai. A román többségű városvezetés azt az álláspontot képviseli, hogy a város eleget tesz a vonatkozó törvényi kötelezettségeinek. Érvelésükben hivatkoznak az utcanév-változtatás anyagi vonzatára, mondván a kétnyelvű utcanévtáblák előállításának költségeihez nem rendelkezik a város elég pénzügyi forrással.

Alderman és Inwood (2013) a georgiai Statesboro esetében mutatta be, hogy a városi tanács milyen adminisztratív és anyagi akadályokat emel a helyi afroamerikai közösség kezdeményezése elé, hogy Martin Luther Kingről nevezzenek el utcát. A kiszemelt utca fehér üzlettulajdonosai egyöntetűen arra hivatkoztak, hogy az utcanév-változtatás súlyos anyagi terhet jelentene számukra. Majd a városi tanács elfogadott egy határozatot, amelynek értelmében az adott utca üzlettulajdonosainak legalább 75%-ának bele kell egyeznie a változtatásba, emellett elrendelte, hogy az utcanév-változtatásért petíciót kezdeményezők állják az utcanévtábla-csere költségeinek felét. A szerzők kiemelik, hogy ugyan ezáltal az utcaátnevezés ügyét pénzügyi-adminisztratív kérdéssé degradálták, valójában mindez rámutat a mélyben húzódó feszültségre a rasszhatárokat védeni igyekvő fehér elit és az őket támogató politikai vezetés, valamint a város afroamerikai lakosai között. Az ügymeneten az sem változtatott érdemben, hogy a fekete közösség képviselővel rendelkezett a városi tanácsban.

Összevetésként: a vizsgált időszakban a nagyváradi városi tanácsban is helyet foglaltak magyar képviselők, akik leginkább középutasnak tekinthető, kompromisszumra törekvő politikát folytattak. Nyilatkozataikban kiálltak a kétnyelvűség fontossága mellett, azonban igyekeztek pragmatikusan érvelni és olyan köztes megoldásokkal előállni, mint amilyen a 2010-es tükörfordítások esete volt (Pap I. 2012). A harmadik pólust az Erdélyi Magyar Ifjak és az Erdélyi Magyar Néppárt képviseli, akik nemcsak radikálisabb célokat tűznek ki, de gyakran karolnak fel vagy vesznek részt utcai akciókban is. Érvelésükben, amely hangsúlyosan épít a nemzeti érzelmekre, a magyar közösséget ért jogsérelemre hivatkozva követelik a kétnyelvű feliratok kihelyezését.

Az utcanévtáblák ügyében kialakuló diskurzus elemzése nem témája jelen dolgozatnak, így ezen a ponton csak annyit jegyeznek meg, hogy az utcanévek körü-

⁹⁵ Lásd: URL7. Nagyvárad esete nem egyedi: Marosvásárhelyen hasonló küzdelem bontakozott ki a városi vezetés és egy civil szerveződés között, lásd Simon V. 2014.

li, Nagyváradon kibontakozó vita úgy is felfogható, mint amely helyi szinten újratermeli az országos és a két ország viszonyában meglévő etnicizált konfliktusokat. A két ország európai uniós integrációja révén az európai értékrendre vagy az európai intézményrendszerekre való hivatkozás mellett a mindkét ország által ratifikált nemzetközi szerződések is beépültek az érvrendszerekbe (Pogonyi, Sz. 2017; Csergő, Zs. – Regelmann, A-D. 2017; Waterbury, M. A. 2017).

Jelen dolgozat a helyi szintre fókuszál, amelybe egy magyar politikussal 2013-ban készített interjú ad betekintést.⁹⁶ Imre visszaemlékezése szerint az 1990-es évek elején „óriási csatározások folytak az önkormányzaton belül”. Arról számolt be, hogy a román társadalom nem volt annyira elzárkózó a magyar elnevezésekkel szemben, „kivéve Szent László, attól kiütést kaptak”, mivel a román többség számára elfogadhatatlan volt, hogy a város főterét Szent Lászlóról nevezzék el. Ennek magyarázata lehet, hogy a város alapítója erősen kötődik a magyar nemzet történelméhez, ezáltal a román többség gyanakvással tekint rá mint olyan karakterre, aki alkalmas lehet a magyar kisebbség nacionalista érzelmeinek felszítására.⁹⁷ Ezzel szemben Ady Endre személye elsősorban mint a városban tevékenykedő újságíró és költő jelenik meg, aki így a helyi örökség részévé válik: „Ady Endre, ugye jöhet Ady, hogyné, mert itt élt, itt szerelmeskedett, itt volt nagy költő, semmi gond, de Szent László? Az nem!”

A 2007-es események és a sorozatos fiaskók után a városi tanács végül háttéralkut kötött. Megállapodtak, hogy az újonnan nyíló utcákat az etnikai arányoknak megfelelően fogják elnevezni, vagyis az utcanévek körülbelül 25%-a a magyar közöshöz, kultúrához, 75%-a a románsághoz kötődő név lesz, semleges nevek nélkül. Mindez a gyakorlatban úgy zajlik, hogy a magyar képviselők – civil szervezetek és helytörténészek bevonásával – összeállítanak egy neveket és életrajzokat tartalmazó listát. Ebből a képviselők kiválasztják azokat, akiket elfogadhatónak tartanak. A listán szereplő nevek azonban eleve korlátozottak: „Az, hogy politikusok után nevezünk utcákat nem prioritás, [fontosabb] azoknak az embereknek a nevét megőrizni, akik valamit is tettek ugye vagy ezért a régióért, vagy ezért a városért.” (Imre.)

Az alku a magyar közösség számára két szempontból is előnyös. Egyrészt a magyar nemzethez kötődő politikusok, államférfiak nevei biztos elvetésre kerülnének, még akkor is, ha be tudnák bizonyítani, hogy valami közük volt Nagyváradhoz.⁹⁸ Másrészt a magyar közösség több helyi vonatkozású vagy a városhoz is kötődő jeles

⁹⁶ A politikus (középkorú, férfi) neve mellőzését kérte. Továbbiakban: Imre.

⁹⁷ Lásd erről Dragoman, D. (2011), aki egyéb esetekre utalva mutat rá, hogy a román többségi narratívában a magyar nemzeti tartalmak köztérben való megjelenítése a Romániával szembeni szolidaritást kérdőjelezi meg, miközben az erdélyi magyarok anyaországához való hűségét is kifejezi.

⁹⁸ „Voltak olyanok, mint II. Rákóczi Ferenc, (...) kötődnek a városhoz, ha tetszik, ha nem tetszik, mi építettük fel ezt a várost. És nem tudom elmondani azt, hogy Bethlen Gábornak nem volt semmi köze Váradhoz.” (Imre.)

közeleti szereplőt tud felsorakoztatni. A románság sokkal rövidebb helyi történelemmel rendelkezik, ezért „Nehezen tudnak [javasolni], főleg az utolsó 40 évből, ... inkább 20, tudnak ilyen személyiségeket keresni” (Imre). Ugyanakkor, az alku betartására nincs biztosíték: „akármilyen folyamaton meg lehet torpedózni. (...) amikor a testület elé bekerül, a kedves kollégák még elé tesznek 70-et és az arány nem 25 a 75%-hoz, ami esetleg azt mondom, ez a mai valóság, el kell fogadnom, nincs mit tennem vele. Nem, hanem 90 a 10%-hoz... jó esetben.” (Imre.)

Az alku földrajzi értékelésénél a területi szempontot is figyelembe kell venni. A város újonnan nyíló utcái értelemszerűen a külvárosokban vagy a város szélén találhatók, amely terek szimbolikus értéke sokkal kisebb, mint a belvárosi vagy a városba ki- és bevezető utcáké. A háttéralku tehát a korábbiaknál nagyobb láthatóságot biztosít a nagyváradai magyar közösségnek, azonban a város kevésbé forgalmas, alapvetően lakófunkcióval bír, szimbolikusan kevésbé értékes külső tereiben.

Emellett a kompromisszum nem kérdőjelezi meg az utcanevekkel kapcsolatos helyi politikát: az új utcanévtáblák továbbra is egynyelvűek, csak a korábbiakhoz képest több köztük a magyar vonatkozású elnevezés. Az alku továbbá változatlanul hagyja a normatív kereteket, és fenntartja azt a többség-kisebbség viszonyrendszert, amelyben a köztér etnikai alapú konfliktusok alanyává és tárgyává válik.

A 3. fejezetben áttekintettem az utóbbi 150 év utcanévváltozásait Nagyváradon, amely megerősítette, hogy minden politikai rendszerváltás együtt járt a közterek átnevezésével. Elmondható, hogy minden rezsím igyekezett monopolizálni a város szimbolikus tere feletti hatalmát és kiszorítani a „másik” etnikumot. A köztér etnicizálása alól a 19. század közepi és talán az 1957-es állapot jelent kivételt. Míg az első esetben még a nemzetépítés(ek)e)t megelőző állapot köszön vissza, addig a második esetben a kommunizmus etnicitást legitimáló ideológiája szolgálhat magyarázat-képpen.

4. DISZKUSSZIÓ: SZIMBOLIKUS POLITIKÁK ÉS SZIMBOLIKUS TEREK TERMELÉSE

„Jellegzetes mozgásuk és gyülekezőhelyeik elárulták, hogy hiányzik nekik a saját terük; a saját padjuk a tengerparton vagy a ház előtt, ahol elücsöröghetnének, a járókelőket bámulva; (...) a saját korzójuk, ahol végigsétálhatnának és találkozhatnának az „övéikkel”; a saját kocsmájuk, ahova beülhetnének a megszkott italukra. Az európai városokban az otthon hagyott térbeli koordinátákat keresték, a testükre szabott teret.”

Dubravka Ugrešić⁹⁹

A korábbi fejezetekben áttekintettem, hogy a 19. század végétől a sorozatos rezsimváltások hogyan formálták át Beregszász és Nagyvárad szimbolikus tereit, emellett milyen szerepet játszott a térbeliség és az etnikai csoportok közti hatalmi viszony ezen szimbolikus politikák használatában. A két terepről származó anyag és a terepmunka tapasztalatai módot adnak további elemzésekre. Jelen fejezetben arra vállalkozom, hogy mindezen információkat értékelve ne csak összegezzem, hanem rendszerbe foglaljam eddigi kutatásaimat. Három fő témát fogok érinteni: (1) a szimbolikus politikák és térfoglalási eljárások hatása a városi térre, (2) a szimbolikus terek percepciója és alternatív terek termelése, (3) a helyi örökség szerepe multikulturális terekben.

4.1. A SZIMBOLIKUS POLITIKÁK ÉS TÉRFOGLALÁSI ELJÁRÁSOK HATÁSA A VÁROSI TÉRRE

Amint a kötet 1.2-es, szakirodalmi előzményekkel foglalkozó fejezetében bemutatam, munkámban a kultúra és a tér posztmodern felfogását tartom irányadónak. Ez alapján úgy vélem, hogy a szimbolikus politikák és eljárások a trialektikus tér mindhárom (alább: I. érzékelt tér, II. elgondolt tér, III. megélt tér) vonatkozásában működnek, alakítják azt.

A két vizsgálati terepen végzett kutatásaim alapján a fizikai, érzékelt tér (I.) átalakításával járó szimbolikus politikai eljárásokat két csoportba sorolom. Az egyikbe

⁹⁹ Dubravka Ugrešić (2008): *A fájdalom minisztériuma*. Budapest, L'Harmattan. pp. 20–21.

azok tartoznak, amelyek hozzáadnak a meglévő városképhez, vagyis (1) építő jellegű beavatkozások, valamilyen új elemet, épületet, szobrot adnak a városi térhez. Ezen belül megkülönböztetem a várostervezés (I.1.a) és az új épületek emelését és ezek stílusát (I.1.b).

Az építő jellegű beavatkozások (I.1.) egyik alkategóriája a *várostervezés* (I.1.a). A várostervezést vizsgálta Oren Yiftachel Izrael belsőbb területén épített 28, központilag tervezett város esetén. Kutatásában megállapította, hogy ezek pozicionálása, térszervezése jelentősen hozzájárult szegregált terek létrejöttéhez, ez pedig megerősítette és fenntartotta a meglévő társadalmi különbségeket és a polarizációt (Yiftachel, O. 2000). Law-Yone és Kallus szintén Izrael területén végzett kutatásai alapján érvel amellett, hogy az állam egyes, település- és várostervezéssel kapcsolatos politikái nemcsak létrehozzák, hanem fenn is tartják a lakóhelyi etnikai szegregációt (Law-Yone, H. – Kallus, R. 2001). Mind Beregszász, mind Nagyvárad esetén kitértem egy-két városszövet átalakítására. Ilyen volt a város méretéhez képest kiterjedt lakótelepek építése a peremterületen vagy helyenként a belsőbb részeken. Ezek a lakótelepek, amelyek a szocialista ideológia lenyomatát hagyták a városképen szerte a posztszocialista országokban (Czepczyński, M. – Soováli-Sepping, H. 2016), amint láttuk, elsősorban az orosz/szovjet/ukrán, valamint a román népesség elhelyezését szolgálták a városokban. Így – a városkép megváltoztatásán túl – felgyorsították a városok etnikai szerkezetének átalakulását is.

Az építő jellegű beavatkozások másik esete az *új épületek emelése* (I.1.b), amely nemcsak fizikai tömege révén hat, hanem az épületek stílusa is fontos szimbolikus üzenetet hordoz. Az építkezések közül a Romániában zajló ortodox templomépítést emelem ki. Amint a 3.2. fejezetben bemutattam, a Román Királyságban tudatos törekvés volt a neo brâncovenesc stílusú ortodox templomok építése, amelynek egyértelmű célja a főhatóság jelzése és az újonnan meghódított területek legalább külsőségekben megtestesülő minimális uniformizálása (Ioan, A. 1999). Amíg Erdély-szerte a korábban épített ortodox templomok tipikusan a korabeli nyugati templomépítés stílusához igazodtak (Barna G. 2001), addig 1919 után az új, főként az akkor a városokban élő ortodox román lakosság számához mérten túlzóan nagy templomok nemcsak méretükkel, hanem stílusukkal is többnyire az új hatalom szimbolikus terfoglalásának elemévé váltak (Iuga, L. 2015). A kommunizmus évtizedeit követően, 1990 után újabb lendületet vett az ortodox templomok építése (Ioan, A. 2001).¹⁰⁰ A neo brâncovenesc stílusú templomok mellett lakó- és középületeket is emeltek ebben a stílusban a két világháború között. Ezek a lakónegyedek alapvetően köztisztviselőknak készültek, akik az újonnan a királysághoz csatolt városokban kaptak

¹⁰⁰ Az állam által dotált ortodox templomok építése mind szakmai, mind politikai körökben erősen kritizált, lásd bővebben Ioan, A. (2001). A magyar nyelvű sajtóban hagymakupolás honfoglalásként emlegetik az építkezéseket.

új szolgálati helyet és modern lakásokat (Spânu, S. 2014). Ugyan a célközönség más, de az ezen lakónegyedek mögötti ideológia párhuzamba állítható az 1945 után emelt lakótelepekkel.

A szimbolikus politikák a város fizikai terére hathatnak destruktívan is. Ilyen beavatkozásoknak tekintem a *rombolás/elkendőzés/elhanyagolás* eseteit (I.2.). A kötet mindkét korábbi fejezete beszámolt olyan városszövet-átalakításról, amikor egy egész korábbi lakónegyedet, városrészt romboltak le vagy alakítottak át. Egy-egy épület elbontása vagy felújításánakelhanyagolása, állagromlása is értelmezhető úgy, mint egyfajta beavatkozás a meglévő városképbe. Erre példa a nagyváradi vár esete, amelynek óriási tömbjét évtizedekig elhanyagolták, és egy közelébe épített lakótömbbel, valamint egy ortodox templommal vizuálisan is elszigetelték a belvárostól (Erőss, Á. – Tátrai, P. 2010). De említhetjük mindkét város esetében a zsidó épített örökség hanyattatott sorsát (Julean, D-I. 2012).¹⁰¹ Az ilyen értelemben vett rombolás vagy elkendőzés elvesz valamit a város régi képéből: a helyhez kapcsolódó emlékeket megfosztja tárgyuktól, vagyis törést okoz a várost használók helykötődésében, üres foltot képez a mentális térképükön, és hatással van a városlakók megélt terére. Idővel az új lakónegyedek, épületek és templomok is beépülnek a mentális térképekbe, azonban az ezekkel kapcsolatos attitűdök negatívak maradhatnak, különösen akkor, ha az új épületek nem illeszkednek a korábbi városszövetbe, a vélt helyi hagyományokhoz vagy építészeti stílushoz (Monteyne, D. 2011). Mindazonáltal, egyetértve Yiftachellel, nem feltétlen húzódik meg az elhanyagolás, rombolás mögött célirányos destruktív politika (Yiftachel, O. 2000), az ilyen esetek, a motivációk sokoldalú feltárása mindenképp további kutatásokat igényelne.

Az új épületek, építészeti stílusok, lakónegyedek egyben szimbólumokká is válnak. Ha autoriter döntés révén kerülnek be a városképbe (lásd a román zászlók és nemzeti ünnepek esete a 3.2-es fejezetben), könnyen a hatalom beavatkozásával azonosíthatják őket. Vagyis nem csupán materiális és térbeli valójukban, hanem az általuk hordozott vagy nekik tulajdonított jelentések és reprezentációk révén is a határképzés eszközeivé, szimbólumaivá válnak az „ismerős”-„idegen”, „mi”-„ők” viszonyrendszerben (vö. Barth F. 1996 az 1.2.1. fejezetben).

A hatalom reprezentációja az (II) *elgondolt térben* is megvalósul. Példáim is megerősítették a szakirodalom (például Brubaker et al. 2006; Barna G. 2000; Dragoman, D. 2011; Gagyi J. 2010) vonatkozó állításait: mindkét terepen ennek a folyamatnak a jellegzetessége, hogy a városok szimbolikus terének kisajátítása alapvetően az etnikai-nemzeti törésvonalak mentén zajlik, célja pedig a saját etnikum láthatóságának növelése és/vagy a másik etnikum láthatóságának korlátozása. A kommunista időszak köztérpolitikája csak annyiban tért el, hogy – a népek barátsága jegyében – láthatóságot biztosított a területén élő, a hatalom által elismert nemzetiségek azon

¹⁰¹ Beregszászon egy betonszarkofágot húztak a nagyzsínagóga elé, lásd 2.4. fejezet és URL 11.

alakjainak, akik beilleszthetők voltak a munkásmozgalmi panteonba. Ugyanakkor ezzel legitimálta is az etnicitást mint a köztérpolitika egyik keretét többnemzetiségű terekben, ezzel pedig – ahogyan Beregszász esetében láthattuk – témát szolgáltatott a rendszer felbomlását kísérő köztérbirtoklásért folyó küzdelmeknek.

Az 1.2.1. alfejezetben bemutatott Harrison-féle *szimbolikus politizálás eljárásai* közül hármat megfigyelhetünk a terepeken: az új rezsim eltávolítja a régi emlékeit (eltávolítás), helyette elhelyezi a sajátját (teremtés), ahogy ezt Nagyváradon a Szent László-szobor I. Ferdinánd király szobrára vagy Beregszászon az Országzászlóval díszített Hősök emlékművének szovjet hősi emlékműre való cserélésével történt. Az egyes történelmi alakok életművéből más és más vonatkozások felnagyításával pedig az átértelmezésre láthattunk példákat.

A szimbolikus tér kisajátításáért folyó küzdelem több eszközét is megvizsgáltam (szobor, emlékmű, emléktábla), de a városi toponímia változásával foglalkoztam a legtöbbet.

A köztérnevek és kimondottan a kommemoratív nevek ereje a hétköznapi gyakorlatokba való ágyazottságukban rejlik. Amint azt mindkét város esetében láthattuk, a köztérnevek rendkívül érzékeny indikátorai a politikai változásoknak, hiszen nem csupán az államhatalmi, hanem az adott rendszeren belüli ideológiai finomhangolásokat is visszajelzik. Az utcanévek változásának elemzéséből a következőket állapíthattuk meg. (1) Az egyes *rezsim*ek különböző módon használták fel az utcanéveket; a normatív szabályozási keret eltérő láthatóságot tett lehetővé a kisebbségek számára. Például a csehszlovák időszakban az aktuális törvényi keretek Beregszász esetében háromnyelvű utcanévtáblák kihelyezését tették lehetővé (csehszlovák, ruszin és magyar). (2) Ugyanakkor a *helyi többség-kisebbség közti hierarchiaviszony* alapvetően befolyásolta mind a köztérneveket, mind ezek megjelenítését. Beregszász két világháború közti időszakában láthattuk, hogy a helyi városi vezetés milyen kreatív módokon igyekezett lassítani vagy elejét venni a csehszlovák állam személyiségeiről történő utcanévadásnak (2.2. fejezet). Nagyvárad esetében pedig megfigyelhettük, hogy az 1990 utáni köztérátnevezéseket alapvetően meghatározta a nacionalizmusok feléléde (3.5.1. alfejezet). Ahogyan Kettley a Romániában élő magyar kisebbség rendszerváltás utáni helyzetét elemző írásában megállapítja, a magyar és a román politikai elit vezetői közötti mindenkori viszony dinamikája adja meg a hangnemet az etnikai diskurzusnak és az interetnikus viszonyoknak, emellett meghatározta a kisebbségek védelmének jogi kereteit biztosító szabályozást is. Értékelése szerint a rendszerváltás egyik anomáliája, hogy az etnikai viták kritikus akadályt képeznek a liberális demokrácia kialakítása felé. A nyelvhasználat kapcsán megállapítja, hogy ugyan a normatív keret biztosított a kisebbségi nyelv használatához, annak végrehajtása sokszor a helyi elit közötti kooperáció függvénye (Kettley, C. 2003). Az utcanévek és két nyelvű utcanévtáblák témájában fent bemutatott elemzések is hasonló dinamikák és erővi-

szonyok meglétére hívták fel a figyelmet, rámutatva a helyi hatalmi viszonyok és lokális kompromisszumok szerepére.

A hatalom szimbolikus politikai eljárásai nyomán kialakuló szimbolikus tér a (III) *megélt térben* is jelen van. Egyrészt olyan közvetettnek nevezhető módokon, mint az előzőekben bemutatott városszövet-átalakítások, egy-egy új épület a megszokott mentális térképet módosító beékelődése vagy az új utcanevek fogadtatása, a hétköznapi gyakorlatokba való beépülése révén. Másrészt azonban a szimbolikus politikai eljárások direkt hatást is gyakorolnak a szimbolikus térre. Ilyen eset, amikor a nemzeti ünnepek során a hatalom előírásokat fogalmaz meg a térhasználatra vonatkozóan. A 3.2-es fejezetben, Nagyvárad esetében láttuk, hogy a román városvezetés 1919-ben előírta a lakosoknak az új, a köztérben kötelezően megünneplendő nemzeti ünnep forgatókönyvét. Részletesen elmagyarázták a román nemzeti lobogó helyes használatát, és kötelezővé tették a magánházak fellobogózását is. Az ortodox naptár szerinti ünnepi rend és időszámítás bevezetése is ilyen felülről érkező beavatkozás a térrel kapcsolatos napi gyakorlatokba, létrehozva egy új ünnepi tér- és szimbólumhasználatot. Hasonló példa a zászlóórség felállítása Beregszászon az országszászlóval díszített Hősök emlékművénél (lásd 2.3. fejezet).

Mindezek megerősítik, hogy a hatalom a szimbolikus teret átalakító politikák, eljárások és rítusok révén beavatkozik a lakosok városról kialakított mentális térképébe, és alakítja a térhasználatot. A vizsgált városokban a közteret érintő döntések gyakran a versengő etnikai viszonyokba ágyazódnak, ezért etnicizálódhatnak. Ahogy Beregszászban a Hősök emlékműve mutatja, bizonyos városfejlesztési döntéseknél a szimbolikus politizálás céljait is mérlegelhetik, és fordítva: az emlékmű építése alkalmat biztosított a város főterének modernizálására.

Felmerül a kérdés, hogy mi a két város lakóinak percepciója a köztérrel ebben az átpolitizált és gyakori hatalmváltáson áteső térben. Számítanak-e az utcanevek, amelyekkel a hatalmi elitek képviselői évtizedek óta intenzíven foglalkoznak, és amely ügy gyakran tematizálja a közbeszédet, sőt – a nemzetiségi nyelvhasználat vagy az emlékművek gondozása kapcsán – a nemzetállamok közti konfliktusok tárgyát is képezi? Vajon mindezen szimbolikus politikákra és a városok szimbolikus terének gyakori változására hogyan reagálnak a városlakók?

4.2. A SZIMBOLIKUS TEREK PERCEPCIÓJA ÉS A HELYI TÁRSADALOM REAKCIÓI

A két terepen végzett kutatásaim alapján a helyi társadalom reakcióit, melyeket a köztérrel és a térhasználattal kapcsolatos szimbolikus politikai akciókra adott, három csoportba sorolom: (1) alternatív városszöveg (city text) kialakulása, (2) szimbolikus politikák és (3) alternatív terek termelése, létrehozása.

4.2.1. *Az alternatív városszöveg (city text)*

Részben azzal a céllal, hogy az etnikai-nyelvi dimenzió mentén létező *alternatív városszöveget*¹⁰² feltérképezzük, kérdőíves kutatást végeztünk Nagyváradon (ennek körülményeit lásd az 1.2-es fejezetben). Egyéb szempontok mellett, tekintettel a közternevek gyakori változására és az utcanévtáblák körüli konfliktusra, szerettük volna megtudni, hogy az egyetemisták mely tereket használják, és azokat milyen néven említik.

A kérdőív első kérdésében arra voltunk kíváncsiak, hogy a válaszadók szerint mi Nagyvárad központja.¹⁰³ Amint a 29. ábra mutatja, csupán az összes említés 36%-a volt hivatalos utcanév, míg 27% valamilyen nem hivatalos névvel hivatkozott a közterre (ez tipikusan a magyar és a román közösség által a hétköznapiakban használt köztérnév, például Szent László tér vagy a Corso). További 20% pedig valamilyen épületet (például Sas-palota) vagy szobrot (Eminescu) nevezett meg a város központjaként. Vagyis összességében a megkérdezett magyar és román egyetemi hallgatók, akik között voltak nagyváradiak és a városba a tanulmányaik miatt beköltözők, 57%-a inkább a köztér hétköznapi, közbeszédben használt nevét vagy jelentőségteles tereptárgyak, azaz landmarkok nevét használja.

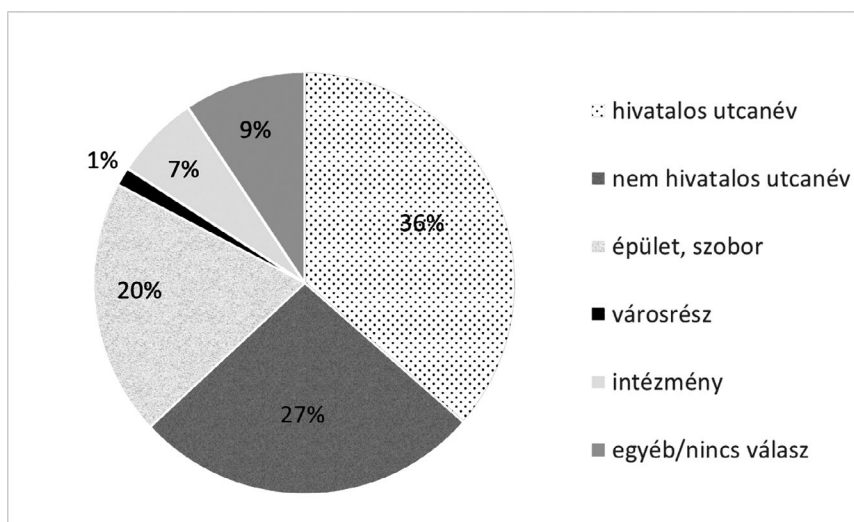
A második kérdés azt firtatta, hogy mely tereket használják gyakran. Itt arra kértük a válaszadókat, hogy nevezzék meg azokat a helyeket, ahová találkozóikat szervezik.¹⁰⁴ Az 5. táblázatban látható összesített eredmények (n=214) azt mutatták, hogy a város legnépszerűbb találkozóhelye a December 1. park, ezt a Nufarul-lakótelepen lévő Lotus bevásárlóközpont követi. Majd a Szent László/Piața Unirii téren, a város reprezentatív főterén található Vitéz Mihály-szobor¹⁰⁵ és Fekete Sas-palota kapta a legtöbb említést.

¹⁰² Természetesen az etnikai-nyelvi csak egy aspektus. Emellett számtalan egyéb aspektust és ezek egymásra hatását (generációs, társadalmi nem stb.) lehetne vizsgálni.

¹⁰³ A pontos kérdés így hangzott: Véleményed szerint melyik közterület Nagyvárad központja? Valamint: După pârera Ta care spațiu public (de ex. piață, stradă) este centrul Oradiei? Egy válaszlehetőség volt.

¹⁰⁴ A pontos kérdés így hangzott: Nevezd meg azokat a köztereket (utca, tér, egyéb) ahová leggyakrabban találkozót beszélsz meg ismerőseiddel! (Max. 5 válasz lehetséges) / Enumeră acele spații publice (stradă, piață, altele) unde obișnuiești să stabilești întâlniri cu prietenii tăi.

¹⁰⁵ A nagyváradi városi tanács 2019-ben döntött Vitéz Mihály szobrának áthelyezéséről a szintén a Szent László téren álló ortodox templom elé. A szobor helyén – hasonlóan a két világháború közti időkhöz – I. Ferdinánd királynak állítottak szobrot (Fried N. L. 2019).



29. ábra: A „Véleményed szerint melyik közterület Nagyvárád központja?” kérdésre adott válaszokban említett helyek/terek kategóriáinak megoszlása

Forrás: kérdőíves felmérés (2010). Saját szerkesztés

5. táblázat. A legkedveltebb találkozóhelyek Nagyvárádon a felmérés alapján

említés sorrendje	köztér megnevezése	magyar	román	összesen
1	December 1. park	35	39	74
2	Lotus	18	42	60
3	Vitéz Mihály-szobor/Statuia Mihai Viteazu	5	29	35
4	Sas-palota/Vulturul Negru	13	28	28
összesen		71	138	197
összes említés		281	371	652

Forrás: kérdőív (2010)

Érdekes azonban az adatokat etnikai és helyi-nem helyi lakos bontásban is megvizsgálni.

Amint a 6. táblázat mutatja, a megkérdezett magyar egyetemisták esetében a Vitéz Mihály-szobor helyett a Fő utca és a Partiumi Keresztény Egyetem épülete szerepel a leggyakrabban használt találkozóhelyként. Utóbbit szinte kizárólag a nem váradiak jelölték meg. Ha csak a román fiatalok válaszait nézzük, akkor láthatjuk, hogy a külvárosban található Lotus bevásárlóközpont a legnépszerűbb, amelyet kevéssel lemaradva követ a December 1. park, a Vitéz Mihály-szobor és a Fekete Sas-palota. Ugyan a kérdőív nem tekinthető reprezentatívnak a nagyváradi fiatalokra, mégis utal a magyar és a román fiatalok térhasználatában lévő különb-

ségre. Azonban ennél is fontosabbnak tartom, hogy kirajzolódik a váradi és a nem váradi fiatalok közti különbség, különösen a megkérdezett magyar fiatalok csoportjain belül.

6. táblázat. 2010-ben készült kérdőíves felmérés 2. kérdésére (legkedveltebb találkozóhelyek) adott válaszok megoszlása a válaszadók nemzetisége és születési helye szerint

említés sorrendje	köztér megnevezése	magyar		
		nem váradi	váradi	összesen
1	December 1. park	13	22	35
2	Lotus	4	14	18
3	Sas-palota	6	7	13
4	Fő utca	3	9	12
5	Partiumi Keresztény Egyetem	11	1	12

említés sorrendje	köztér megnevezése	román		
		nem váradi	váradi	összesen
1	Lotus	23	19	42
2	December 1. park	23	16	39
3	Statuia Mihai Viteazu	12	17	29
4	Vulturul Negru	15	13	28

Ezt támasztja alá a 7. táblázat, amelyből nemcsak az derül ki, hogy a város sétálóutcájának, hivatalos nevén a Calea Republicii-nek milyen elnevezései léteznek, hanem arról is tájékoztat, hogy jellemzően kik melyik nevet használják. A táblázat alapján megfigyelhetjük a nem váradi és a váradi válaszadók szóhasználati közti különbséget: az utca hivatalos nevét (Republicii) vagy a funkciójára utaló nevet (Sétáló/Corso) inkább a nem váradiak használják. Feltételezhető, hogy a nem váradiak az utca hivatalos, utcanévtáblán megjelentetett nevét ismerik, és vagy azt, vagy az utca funkciójára, jellegzetességére utaló, egyértelműsítő kifejezést alkalmazzák.

7. táblázat. Néhány köztér nevének említése román és magyar egyetemisták által

köztér megnevezése	összes említés		magyar		román	
			nem váradi	váradi	nem váradi	váradi
Sétáló	9	2	9	2		
Fő utca	3	9	3	9		
Republicii	10	5	1		9	5
Corso	2				2	
összesen	24	16	13	11	11	5

Forrás: kérdőív, 2010.

Ugyan kirajzolódik az etnikai különbség a válaszadásnál, de sokkal érdekesebbnek vélem a váradi-nem váradi egyetemisták, mindenekelőtt a magyarok közti különbséget. A váradiak döntő többsége (11-ből 9 fő) Fő utca néven említi a Republicii utcát, miközben a nem váradiak túlnyomó többsége Sétálóként hivatkozik rá (13-ból 9). A Fő utca elnevezés az általam vizsgált térképek egyikén sem jelenik meg, tehát sokkal inkább az utca központi szerepére, jelentőségére utal. Egyúttal arról is tanúskodik, hogy a helyi magyar lakosság használ olyan köztérneveket, amelyek nemcsak nem hivatalosak,¹⁰⁶ hanem eltérnek attól is, ahogyan a nem váradi magyarok hivatkoznak az utcára, vagyis léteznek olyan magyar utcanevek, amelyeket a „tősgyökeres” váradi magyarok ismernek és használnak inkább.

A kérdőív adatai mellett félig strukturált interjúkból nyert információk is megerősítették, hogy a magyar válaszadók körében a hivatalos román köztérnevek használata szituációfüggő: jellemzően hivatalos-adminisztratív helyzetekben említik, vagy amikor románokkal beszélgetnek. A köznyelvi (Sétáló) vagy a kimondottan a váradi magyar közösségben használt nevek (Fő utca) mellett előfordul, hogy a köztérnek az Osztrák–Magyar Monarchia korában hivatalos, vagyis a város magyar múltjához kötődő nevét említik (Zöldfa, Beöthy Ödön). Megállapítható, hogy a hétköznapi nyelvhasználatban a régi (az Osztrák–Magyar Monarchia korabeli vagy az azt megelőző periódusbeli) neveket a magyar közösség életben tartja.¹⁰⁷ Ezáltal a magyar köztérnevek használata felfogható a magyar etnikumhoz kapcsolódó kódnak, amely ezen köztérnevek használójának etnikai hovatartozásáról árulkodik. Hasonló jelenséget figyelt meg Plugor Réka Kolozsvár esetében, ahol magyar beszélgetőpartnerei számára a hagyományos magyar utcanevek használata nemcsak a múlt iránti tisztelet miatt fontos, hanem sok esetben a magyar identitás kifejezésére is szolgál (Plugor R. 2006).

Hangsúlyozom, hogy mivel a magyar utcanevek a dolgozat készítése idején nem jelentek meg utcanévtáblákon, vagyis vizuálisan hiányoztak a köztérből és a hivatalos dokumentumokból, túlélésüket a szóbeli hagyomány és a generációk közti átöröklés tette lehetővé a magyar közösségben. Vagyis a város egykori magyar utcaneveiből álló virtuális háló olyan alternatív városszöveget (city text) alkot, amely összetartó erőként, identitást kifejező és a csoportkohéziót növelő tényezőként

¹⁰⁶ Az 1859-es térképen az utca neve Nagy és Országút (akkor a két szakasznak külön neve volt), az 1902-es térképen jelenik meg a Rákóczy út elnevezés, de a kérdőívben ezt nem említették. Az utca neve a két világháború között Boulevardul Regele Ferdinand, majd ismét Rákóczy lett. Az 1957-es és 1980-as térképen is mai nevén (Calea Republicii) szerepel.

¹⁰⁷ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a magyarok között is leggyakoribb találkozóhelyként emlegetett December 1. Park Monarchia korabeli vagy azelőtti (Vásártér) neve egyáltalán nem jelent meg a válaszok között. További kutatásokat igényelne, hogy milyen generációs vagy egyéb tényezők befolyásolják a régi utcanevek fennmaradását és használatát. Ennek sajátosságaira utalt Bartos-Elekes Zsombor egy vele készített interjújában (Sipos Z. 2010).

(Barth F. 1996), egyúttal a város román társadalmától való elhatárolódás kifejezőjeként jelenik meg.

Emilia Palonen 2008-as, Budapest közttereinek 1990 utáni átalakulásával foglalkozó tanulmányában az utcanevekre és szobrokra vonatkoztatott szűk definíciója szerint az alternatív városszöveg vagy city text reprezentációs rendszerként és a politikai identifikáció tárgyaként funkcionál. Mint megemlékezések összessége, olyan reprezentáció, amelynek célja, hogy bizonyos identifikációs elemek felhasználásával egyfajta világképet/világglátást, belső kohéziót (vagy annak illúzióját) hozza létre. Ebben a folyamatban bizonyos szempontokat kiemel, másokat pedig elhalkít vagy kizár (Palonen, E. 2008).

Ugyan a városszövegek sokfélék, a dolgozat terepéhez közelebbi, erdélyi kontextusban hasonló jelenségre Barna Gábor narratív hagyományként utal, amely az identitásalkotás és -fenntartás forrásává válik a magyar közösség számára. Kolozsvár kapcsán érzékletesen ragadja meg a névhasználatban megtestesülő két etnikus világ létezését: „a román névhasználat mellett látenszen él a magyar is. Emögött a nevesített világ mögött azonban egy másik tájtörténet, másik történelem, másik történelemszemlélet, másfajta identitás húzódik meg.” (Barna G. 2000: 696.) A két etnikus világ azonban legfeljebb érintkezik, sok esetben inkább kizárói egymásnak.

Ahogy a Fő utca/Sétáló utca esete mutatta, a magyar utcanevek ismerete és használata nemcsak a román, de a „tősgyökeres” váradi magyar és nem váradi magyar között is határvonalat képez. Azok a válaszadók, akik kollégistaként élnek Nagyváradon, és jellemzően a Székelyföldről vagy a Partium egyéb részeiből érkeztek tanulni a városba, beszámoltak a kezdeti nehézségekről, amelyekkel akkor szembesültek, amikor váradi magyaroktól kértek útbaigazítást. Mivel a hagyományos utcanevek nem jelennek meg a mai köztérben és a hivatalos dokumentumokban,¹⁰⁸ időbe telt ezeknek az elsajátítása. Vagyis az, hogy valaki magyar anyanyelvű és identitású, még nem jelenti feltétlenül azt, hogy a város rejtett, nem hivatalos magyar szövege hozzáférhető vagy „olvasható” lesz számára. Következésképpen, a város helyi, váradi magyarok által használt utcanevei olyan finom indikátorokként, identifikációs elemekként is felfoghatók, amelyek az ezt ismerőket megkülönböztetik a magyarságon belül, és a lokális váradi magyar közösség tagjaként teszik azonosíthatóvá.¹⁰⁹

Terepi tapasztalataim alapján ez az alternatív városszöveg, városkép két formában van jelen. Az örökséggel foglalkozó szakirodalomban bevett csoportosítást (vagyis tárgyi és szellemi kulturális örökség) alkalmazva megkülönböztetem a *szellemi* (in-

¹⁰⁸ Kiadásra kerültek összefoglaló kötetek, amelyek közlik ezeket a neveket, lásd: Nagy J. B. 2009.

¹⁰⁹ Természetesen számításba kell venni, hogy a köztérnévhasználatot erősen befolyásolják generációs különbségek. Erre mutat rá Crețan, R. és Matthews, P. W. (2016) Marosvásárhely példáján.

tangible) és a *tárgyiasult (tangible) városszöveget*. Az előbbi a fent bemutatott, szájhangományban létező és élő köztéereveket jelenti, míg utóbbi ennek fizikailag is létező formájára utal, amikor az utcanév fizikailag is megtestesül, elérhetővé, olvashatóvá, a köztérben láthatóvá válik az utcanévtáblákon. Rodney Harrison hangsúlyozza, hogy ugyan hagyományos értelemben tárgyakat vagy helyeket lehet örökségnek tekinteni, de a szokások és eljárások, amelyeket generációról generációra adunk át, épp olyan örökségként értelmezhetők. Ezek a tradíciók arról tájékoztatnak, hogy kik vagyunk mi mint közösség, és segítenek egy kollektív identitás megfogalmazásában, továbbá a kollektív emlékezet kialakításában (Harrison, R. 2010). Ebben az értelemben Nagyváradon az áthagyományozódó magyar utcanevek ezt a generációkon átívelő kontinuitást és identitásformáló erőt testesítik meg. Ennek sajátossága, hogy ismerete nem csupán etnikai identifikációt jelez, hanem lokalitásból gyökerező és a lokalitáshoz kötött, amely – amint a kérdőív eredményéből láttuk – felülírhatja az etnikai határokat is, tekintve, hogy egy városba érkező magyar nyelvet beszélő előtt ugyanúgy ismeretlenek, mint a helyi románok számára.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a helyi magyarok által használt utcanevek a közösség szellemi örökségét képezik, akkor az utcanévtáblák, de tágabb értelemben a városban található magyar nyelvű feliratok (apróhirdetések, éttermi menük) úgy is felfoghatók, mint ennek az örökségnek a megtestesülése, a láthatóvá válása vagy éppen láthatatlansága. Ebben az értelmezési keretben a kétnyelvű utcanévtáblák ügye a szimbolikus politizálás játszmáit elemző kutatások mellett elhelyezhető az örökséghez kapcsolódó diskurzus keretein belül is. A 4.3-as alfejezetben visszatérek a helyi örökség témájához.

4.2.2. Szimbolikus politikák

A szimbolikus tér felülről zajló átalakítására az előzőekben bemutatott alternatív városszöveg mellett *szimbolikus politikák* formájában is érkezhetsz reakció. Ezek egyrészt vonatkozhatnak a normatív szabályozásra, vagyis az utcanevek megjelenítésének vagy a szobrok, emlékművek állításának, a térhasználatnak a szabályaira. Ekkor a küzdelem a *normatív térben* zajlik a meglévő törvényi keretek betartatásáról vagy azok alakításáról. Erre példa a Nagyváradon bemutatott háttéralku, de ugyanezre utaltak Beregszász esetében a csehszlovák időszak levéltári forrásaiban ismertetett hosszas, új utcák elnevezésével kapcsolatos egyeztetések. Ahogy Nagyvárad esetén sincs egységes álláspont az RMDSZ és egyéb magyar politikai erők és civil szerveződések között, úgy Beregszász esetében az országzászlóval egyesített Hősök emlékműve felállítása körüli hosszas huzavona kapcsán láthattuk, hogy a szimbolikus célzatú beruházások sem feltétlenül egyesítik az azonos etnikai közösség tagjait. Sőt, az említett országzászlós emlékmű és a rendszerváltás idején zajló kiterjedt utca-

név-változtatások világítottak rá, hogy anyagi érdekek és megfontolások ugyanúgy befolyásolják a szimbolikus célú beruházások vagy változtatások kivitelezését. Az ezekhez kapcsolódó vita, ahogy a *Vörös Zászló* vagy a *Beregi Hírlap*ba beküldött olvasói levelek mutatták, a társadalmi nyilvánosság valamilyen terében is zajlik.

Azonban az alulról, a kisebbségek irányából induló szimbolikus politikai kezdeményezések megvalósulhatnak a város *észlelt és megélt terében* is. Említhetjük erre példaként a Nagyváradon az EMI által szervezett utcai akciót (lásd 3.5.1 alfejezet). Ezek a megmozdulások olyan szimbolikus politikai aktusnak is felfoghatók, amelyek egyrészt a harmadik, a Soja által ellenállás tereként meghatározott közegben zajlanak, másrészt viszont fizikai nyomot hagynak az objektív város kézzelfogható terében, tiltakozásként a város második, elgondolt terében megtestesülő, a tiltakozók szempontjából jogsértő hatalmi eljárásokra.

4.2.3. *Alternatív terek*

Amint a 2. és a 3. fejezetben bemutatam, a köztér feletti küzdelem strukturálja a várost szimbolikusán értékes és kevésbé értékes részekre. A város központi terei vagy azok a terek, ahol valamilyen jelentős emlékmű vagy műemlék áll, szimbolikusán értékesnek számítanak. Ezeket a mindenkori hatalom igyekezett a saját képére formálni. A külvárosi terek azonban alapvetően kívül esnek a szimbolikus politikák hatókörén, vagyis szimbolikusán kevésbé értékesek. Ugyanakkor a 3.5.1-es alfejezetben, Nagyvárad esetén bemutatott köztérnévku keretében éppen a külvárosi terek garantálják a kisebbség számára a láthatóságot, vagyis az ő szempontjukból relatív felértékelődnek.

Mind Beregszász, mind Nagyvárad esete illusztrálja, hogy a köztér feletti küzdelem hozzájárul a tér termeléshez. A kisebbségi csoport köztérben való láthatóságát (például kétnyelvű utcanévtáblák) vagy a köztérhez való hozzáférését a hatalom normatív módokon szabályozza. Az utcanévtáblák eseténél maradva, habár a jogszabályi előírások lehetővé tennék a kétnyelvű táblák kihelyezését, gyakran anyagi okokra hivatkozva mégis halogatják ezt.¹¹⁰

A vizsgálati terepeimen végzett kutatás alapján úgy vélem, hogy a köztérben való láthatóságért folyó etnicizált versengésre a kisebbségi csoport egyes tagjai reagál-

¹¹⁰ Gyakran hangoztatott érv, hogy az utcanévtáblák és a lakók személyi okmányainak cseréje költséges (ezt olvashattuk a Beregszász rendszerváltás kori köztérnévváltozásait bemutató fejezetben, de említi Crețan, R. – Matthews, P. W. 2016 is). További anyagi érv, hogy egy új köztérnév az ottani üzlettulajdonosoknak okozna plusz terhet, vagy csökkentené forgalmukat (Alderman, D. – Inwood, J. 2013). Ugyanakkor a köztérnév is sok esetben áruvá válik (kommodifikáció) (Light, D. – Young, C. 2014; Gyuris F. 2014; Boros L. 2017).

hatnak úgy is, hogy mintegy kivonulva a vitatott köztérből *alternatív tereket* teremtenek. Ennek hátterében két eltérő motivációt vélek felfedezni: egyrészt annak belátását, hogy a köztérben adott időszakban és adottságok mellett nincs esély vagy túl sok küzdelem árán lenne elérhető az etnikai csoport láthatósága, ezért a közösség maga teremt etnikus tereket, helyeket, ahol az etnikai-kulturális hovatartozás megélhető. Másrészt az alternatív helyszínek kialakítását motiválhatja az egyének/csoportok azon vágya, hogy az etnicizált, a köztérben való láthatóságért vívott küzdelem kívül kerüljenek.

A jelen dolgozatban *alternatív terek* alatt olyan, konkrét, fizikai valójukban létező helyeket értek, amelyek különféle módokon kínálnak menedéket az átpolitizált és etnicizált köztértől. Alkalmat és teret adnak az egyén számára arra, hogy megélhesse a csoporthoz tartozás érzését, anélkül, hogy retorzióktól kellene tartania. Értelmezésben ezek a helyek felfoghatók egyfajta safe space-ként, azaz biztonságos térként. A kifejezés az LGBTQ közösség térhasználatával kapcsolatban jelent meg a tudományos szakirodalomban. A safe space vagy biztonságos tér alapvetően egy olyan tér, ahol a valamilyen szempontból marginalizált csoportok tagjai biztonságban érezhetik magukat a kívülről jövő fenyegetésektől, és a csoporton belül sem kell attól tartaniuk (Skeggs et al. 2009; Held, N. 2015).

Kutatásomban az alternatív terek két nagy csoportját különítem el. Az egyiket (1) *etnikus tereknek* nevezem, amelyen belül két alcsoportot figyeltem meg: az intézményi tereket (1a) és a szórakozóhelyeket (1b). *Intézményi térnek* (1a) nevezem azokat a tereket, amelyek a magyar közösség által létrehozott és fenntartott intézményhálózat részei. Ide tartozik Nagyváradon például a Partiumi Keresztény Egyetem (PKE), Beregszászon a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Ezen helyeken a feliratok kétnyelvűek, kihasználva a vonatkozó normatív keretek nyújtotta lehetőséget (vagyis a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó jogszabályokat). Emellett azonban a folyosókon elhelyezett apróhirdetések szövege (például magyar nyelvű könyvek cseréje), a programok témája (például irodalmi estek vagy koncertek magyar fellépőkkel) vagy a tantermek nevei (Beregszászon a tanterem felújítását finanszírozó város, testvértelepülés a névadó) együttesen magyar nyelvű és vonatkozású teret teremtenek. Ezt tovább fokozza a PKE belső udvarán vagy a beregszászi főiskola belső tereiben elhelyezett magyar egynyelvű emléktáblák, plakátok, mellszobrok sokasága (30. ábra – lásd Melléklet 189. o.). Ezek között találhatjuk az 1848–49-es és az 1956-os forradalom emléktábláit. A magyar nemzeti ünnepek idején (március 15., október 23.) ezeknél az emléktábláknál, az intézmény falain belül zajlanak a megemlékezések. Vagyis ezek a belső terek emlékhelyként is funkcionálnak.

Az etnikus biztonságos tér (safe space) másik formáját az olyan *szórakozóhelyek* (1b), klubok jelentik, amelyek célközönsége kimondottan a magyarság. Nagyváradon ilyen volt a Bánya (későbbi nevén Gekko). 2010-ben a hely akkori vezetőjével és alapítójával, Jankovszky Dáviddal készített interjúból kiderült, hogy a Bánya mind

külső, mind belső kialakításakor egyértelműen a budapesti romkocsmák jelentették a példát. A kívülről szinte észrevétlen klubot nem reklámozták, szájhagyomány útján kezdett terjedni a híre. A budapesti romkocsmák belső arculatához hasonló terek kialakítása mellett a magyar nyelvű zenék és a számtalan anyaországi és kárpát-medencei magyar programajánló, ösztöndíjfelhívás is hozzájárult a hely magyar hangulatának kialakításához (31. ábra – lásd Melléklet 189. o.). A klub helyválasztásával is igyekeztek közelebb kerülni a célközönséghez: a magyar tanítási nyelvű PKE campusától gyalog alig ötpercnyi távolságban nyitottak meg. 2013-ban az akkor már Gekko néven futó klub üzletvezetője megerősítette, hogy kimondott céljuk az volt, hogy a város magyar fiataljainak, legyenek váradiak vagy a PKE-n tanuló székelyek, biztosítsanak szórakozási lehetőséget, ahol használhatják a magyar nyelvet, magyar zenéket is hallgathatnak, és *otthonosan* érezhetik magukat.¹¹¹

Terepi tapasztalataim alapján az alternatív terek másik formája viszont inkább felül és/vagy kívül kíván helyezkedni az átetnicizált köztérben és tudatosan (2) *kozmpolita helyként* pozicionálja magát. A terepi megfigyeléseim és a hely (Moszkva Kávézó) egyik alapítójával, Mostis Gergővel készült interjú idején, 2013-ban ennek egyik jele a tudatos háromnyelvűség volt: odafigyeltek arra, hogy minden megjelenjen románul és magyarul, valamint csaknem minden esetben angolul is (32. ábra – lásd Melléklet 190. o.). Mostis Gergő szerint alapítótársaival a kezdetekkor azt tűzték ki célul, hogy a helyi fiataloknak, értelmiségieknek és művészeknek hozzanak létre törzshelyet. A kiválasztott helyszín, vagyis a Sonnenfeld-palota mind a városban belüli pozíciója,¹¹² mind a története¹¹³ miatt ideális választás volt a megálmodott kulturális térnek. Az alapítók szándéka szerint a Moszkva ugyanis Nagyvárad kozmpolita örökségéhez kívánt visszanyúlni, amelyet a századfordulós aranykor pezsgő irodalmi, színházi, kávéházi élettel rendelkező Váráddal azonosítottak. A 2013-as interjú idején a Moszkva heti rendszerességgel szervezett irodalmi estet, ahol a résztvevők saját költeményeik mellett magyar és román szerzők műveit olvasták fel, eredeti nyelven. Heti több alkalommal nívós klubkoncerteket tartottak romániai és magyarországi, valamint nemzetközi fellépőkkel.

A Sonnenfeld-palota (amelynek a Gekko-hoz hasonlóan semmilyen kívülről látható cégére nem volt a 2013-as terepmunka idején) kiválasztását a központi fekvése és a kulturális intézményekhez való közelsége mellett további szempont is indokolta. Ahogy Mostis Gergő fogalmazott: „a Moszkva hangulatának 50%-a az épület és 50%-a hangulat, ami abból fakad, hogy generációról-generációra rengeteg váradi-

¹¹¹ A zene, az identitás és a helyteremtés kapcsolatáról lásd Váradi M. M. – Erőss Á. 2013.

¹¹² A Moszkva a színház, a filharmónia, az Ady Líceum és az egykor legendás EMKE kávézó (a holnaposok törzshelye) közelében található.

¹¹³ A Sonnenfeld-palota egy egykoron itt élt, tehetős zsidó család bérpalotája volt. A Moszkva Kávézó azóta átköltözött a szomszédos épületbe (Víg E. 2023)

nak kapcsolódik hozzá emléke.” Ugyanis a szocializmus évtizedeiben ebben az épületben működött a Tempó Klub: „A váradiak tudatában, fejében, emlékében ez él. Mindenkinek az édesanyja meg az édesapja ott táncolt, akár ott ismerkedett meg. Tehát egy olyan újjáélesztett kulturális tér lett, ami mindenki számára jelentett valamit.” Emellett a hely belső megjelenésének kialakításakor is törekedtek az otthonosság érzésének megidézésére, egyúttal a palota múltjának, örökségének felhasználására: „Nem steril a környezet, az emberek emlékeivel van kidekorálva, az emberek élményeivel. (...) Azok a talált tárgyak képezik a dekor részét, amivel gyerekkorunkban játszottunk, amilyen lemezeket hallgattunk, amilyen plüssállataink voltak és ezek egy trendi, egy mai installációs kiállításban ott szerepelnek. Tehát sokkal személyesebb, sokkal-sokkal személyesebb egy romkocsmá, vagy egy ilyen fajta kocsmá kialakítás, sokkal intimebb abban az értelemben, hogy nem egy elidegenítő poszter van a falon, hanem bármelyikünk gyermekkorából egy indián regény.” (Mostis Gergő, 2013.)

A Moszkva Kávézó értelmezhető úgy is, mint egyfajta kísérlet egy alternatív, biztonságos tér teremtésére, amely magát az egymást sokszor kizáró vagy egymással konfliktusban lévő etnikus világokon kívül kívánja elhelyezni, és tudatosan a város kozmopolita imázsára épít. Ezt erősíti az angol nyelv beemelése is, amely segítheti a kommunikációt a kávézóba látogató, egymás nyelvét tökéletesen nem beszélő magyarok, románok vagy a külföldi diákok körében. Amíg a Gekko alapítóinak és üzemeltetőinek szándéka az volt, hogy a magyar fiataloknak teremtsenek helyet, addig a Moszkva a város kulturális és művészeti életét alakító és a kultúra iránt érdeklődők számára kívánt törzshely lenni, beszélt nyelvtől vagy etnikai hovatartozástól függetlenül.

Kiemelten fontosnak tartom az interjúrészt azon mondatait, amely a helyi örökség, valamint a helyhez kötődő emlékek és érzelmek helyteremtő szerepére mutat rá. Amint a szakirodalmi előzményekben utaltam rá, környezetpszichológiai kutatások sora foglalkozik az érzelmek helykötődésben és identitásépítésben játszott szerepével (lásd Proshansky, H. – Fabian, A. K. – Kaminoff, R. 1983; Düll A. 2014). De terekhez kapcsolódó élmények, benyomások, emlékek az érzelemföldrajznak (emotional geography, lásd Smith, M. – Cameron, L. – Davidson, J. – Bondi, L. [eds.] 2007; Sági, M. 2022) vagy a turizmusföldrajznak is témái (Michalkó, G. – Irimiás, A. – Timothy, D. 2015). A helyhez kapcsolódó tárgyi (tangible) emlékek (mint a plüssállatok, lemezek) mellett a palota atmoszférája, az épületnek és lakóinak története, valamint a generációk tevékenységekben testet öltő emlékei (intangible) mind segítenek a helyidentitás, a helykötődés kialakításában (Ehrkamp, P. 2005), a tér jelentésbeli helyé formálásában (Augé, M. 2004). Mindazontáltal a kutatás ezen, az emlékekkel és örökséggel kapcsolatos vonatkozásai ráirányították figyelmemet a helyi örökség vizsgálatára. A diszkusszió további részében a helyi örökség témáját és ennek beregészési és nagyváradi értelmezését vázolom fel.

4.3. A HELYI ÖRÖKSÉG: POLITIKÁK ÉS ÉRTELMEZÉSEK

A terepmunka lezárása idején (2014) Nagyvárad magyar nyelvű sajtójában a város épített és kulturális örökségével foglalkozó hírek jellemzően beágyazódtak abba az etnikai rivalizálási narratívába, amely igyekszik felcímkezni és kisajátítani bizonyos épületeket, alkotásokat vagy személyeket, és amely a „ki volt itt hamarabb” kérdés körül forog (bővebben lásd Feischmidt M. 2003). Amint a 2.5. fejezetben láttuk, Beregszászon a helyi örökségre való hivatkozás a rendszerváltás idején jelent meg a sajtóhírekben, és a magyar nemzeti történelem és kultúra alakjainak köztérbe való „becsempészéséhez” szolgáltatta a hivatkozási alapot. Ilyen volt a Petőfi-emléktábla, amely annak állított emléket, hogy Petőfi egy éjszakát megszállt a városban. Annak ellenére, hogy Beregszászal összevetve Nagyvárad sokkal jelentősebb szerepet játszik a magyar nemzeti történelemben, visszafogottabb a magyar nemzeti múltra való hivatkozás: a szobrok és emléktáblák, valamint a kommemoratív utcanevek inkább olyan magyaroknak állítanak emléket, akik a város helyi magyar múltjának voltak kiemelkedő alakjai, míg a nemzeti panteon jelentős szereplői hiányoznak a köztérből. Ez az aszimmetria kíváncsvá tett: mi a helyi örökség értelmezése és szerepe a vizsgált terepeken, és mindez hogyan hat a szimbolikus térre?

Az örökség felfogható úgy is, mint „az a változatos mód, ahogyan a múlt materiális és immateriális emlékeit a jelenkori társadalmak mint társadalmi, politikai és gazdasági erőforrások használják fel” (Graham, B. – Ashworth, G. J. – Turnbridge, J. E. 2000: 7). Az örökség a „jelenben formálódik és reflektál a múlttal kapcsolatos örökölt vagy aktuális aggodalmakra” (Harrison, R. 2013a: 14). Ugyanakkor hidat képez a jövő felé is, amennyiben a múlt megemlékezésre kiválogatott vagy elhallgattatott elemei alakítják a jövő társadalmát is (Harrison, R. 2013b). Ugyan tágan értelmezve bármi lehet örökség, amit valaki szeretne a következő generációra hagyományozni (Howard, P. 2003), a gyakorlatban az, hogy mi válik kulturális örökséggé, a hatalmi és politikai viszonyokba ágyazott (Harvey, D. C. 2010), és függ az aktuális identitás-politikáktól (Graham, B. – Howard, P. 2008).

Az örökség legitimál. Legitimálja egyrészt a csoport létét: az örökségként elismert kulturális elemek (például a nyelv, a szokások) a befogadás és kizárás narratíváinak építőelemeivé válnak, amelyek mintegy elhatárolják a közösséget, és meghatározzák azokat a jellegzetességeket, amelyek mentén adott csoport eltér másoktól, és különlegesnek vagy egyedinek tekinthető. Másrészt az örökség a jelenben is érvényessé teszi azokat az értékeket, amelyeket az egyének és a csoportok időtlennek képzelnek. A múlt hagyományainak jelenbeli ápolása pedig nem csupán fenntartja az érzékelt vagy elképzelt értékeket, hanem azokat időtlennek és töretlennek láttatja (Graham, B. 2002).

Emellett az örökség az adott csoportot a helyhez is köti, és fordítva: a helyhez kötöttség, a hely reprezentációja a csoport önmeghatározásának is eleme. Az örökség

formába öntése és helyhez kötése azonban azért különösen nehéz, mert a tartalmának, elemeinek összeállításával egyben arról is döntünk, mit tekintünk érdemesnek a megőrzésre, és melyik narratívát, a hely vagy az örökség melyik reprezentációját jelenítjük meg és hogyan (Graham, B. 2002). Rodney Harrison megkülönbözteti a hivatalos és a nem hivatalos örökséget. Amíg a hivatalos örökség „az állam által engedélyezett és valamilyen jogszabály vagy írásos dokumentumban rögzített szakmai gyakorlatok összessége” (Harrison, R. 2013a: 14), addig a nem hivatalos örökség az, ami az egyén és a közösség számára fontos, de nem ismeri el és nem védi azt semmilyen jogi keret vagy szabályozás. Ilyenek az „ismétlődő, rögzült, néha ritualizált gyakorlatok összessége, amelyek összekapcsolják a jelenbeli közösségek értékeit, hiedelmait és emlékeit a múltéval” (Harrison, R. 2013a: 18). Fontos hangsúlyozni, hogy az örökség nem statikus, hanem egy folyamat, így a nem hivatalos örökségből is lehet hivatalos és fordítva.

Az örökség fogalmának születését összekapcsolják a modern nemzetállam és a nacionalizmus kialakulásával is, amikor a közös eredetmítosz és hagyományok kanonizálásával a hatalom redukálta a minket körülvevő világ sokféleségét, és létrehozott egy olyan diszkurzív keretet, amellyel saját jelenbeli autoritását is bizonyítja (Graham, B. – Ashworth, G. J. – Tunbridge, J. E. 2000). Az örökség legitimálja a csoport létét adott helyen, ezért többnemzetiségű terekben alkalmas lenne a többfajta, az adott helyen párhuzamosan létező, a térhez és helyekhez kapcsolódó jelentések bemutatására. Ugyanakkor a múlt megjelenítése egyben a múltbeli traumákat és az ezekkel kapcsolatos, gyakran ellentétes narratívákat is felszínre hozza, ezáltal az örökség az etnikumok közti rivalizálás témájává válhat. Ebben a kontextusban rendszerint a hegemon pozícióban lévő csoport egydimenziós nacionalizmusa jut érvényre az örökségpolitikában (Ashworth, G. J. 1998), miközben a kisebbségek örökségét a nemzetállamok fenyegetésként érzékelhetik (Harrison, R. 2010).

Ugyanakkor a globális városversenyben a multikulturális örökség előnynek számít: a sokszínűség egyben az egyediség garanciája is (Pap Á. 2014). Következésképpen a helyi örökség reneszánszát éli: a helyi márkaépítés vagy az örökségturizmus fejlesztésében a globális társadalmi folyamatok mellett az anyagi-üzleti megfontolások is szerepet játszanak. Elméletileg a közép- és kelet-európai multietnikus városok ennek az örökségreneszánsznak és az örökségturizmus fellendülésének haszonélvezői lehetnének. A gyakorlatban azonban az érintett városok egyszerre szembesülnek a szocialista múlt és a nemzet határai újradefiniálásának kettős kihívásával. Ezért jellemzően a posztoszocialista városokban a (nemzeti) identitás és a városimázs újradefiniálása az emlékezés és felejtés dinamikájában valósul meg, és a városok ikonográfiájának újrastrukturálásában is megnyilvánul (Nadkarni, M. 2003; Palonen, E. 2008; Kovács, Z. 2009; Salukvadze, J. – Golubchikov, O. 2016).

A nemzeti határok újradefiniálása különösen nehéz, mert történelmi okokból (az államhatárok változása, kitelepítések, etnikai tisztogatások) a helyi örökség bizonyos

elemei esetenként egy olyan népesség mementójaként állnak a városi térben, amely mára vagy teljesen eltűnt (lásd Lviv és Wrocław példáját, Lagzi G. 2016), vagy csak kisebbséget alkot. Ezeknek a városoknak bizonyos terei és szimbólumai másként olvashatók a jelenlegi többség számára, hiszen azokat egy másik nép, másik nyelv, másik kultúra alkotta. Ezt a kettőséget Gagyi József Marosvásárhely kapcsán így írja le: „Marosvásárhely egyszerre, ugyanazokban a terekben egy magyar kisváros – és egy vegyes lakosságú, román-magyar nagyváros.” (Gagyi J. 2010: 22.) Más megfogalmazásban a közép-kelet-európai városképek „...a hegemoniák és hiedelmek, a remények és szükségletek, a traumák és emlékek élő tájaként” írhatók le (Czepczyński, M. – Soováli-Sepping, H. 2016: 14). Következésképpen, habár a közép- és kelet-európai városok sajátos és értékes multietnikus örökséggel rendelkeznek, ennek turisztikai célú újrahasznosítása és/vagy áruvá tétele során jellemzően a múlt (újra)értékelésének és a többszörös identitásrétegek (újra)definálásának kihívásával szembesülnek (Kubiszyn, M. 2021; Katajala, K. 2016; Lagzi G. 2016; Rusu, M. 2019). Mindez a versengés ráadásul olyan városi terekben zajlik, ahol az etnikai-kulturális-nyelvi szimbólumok láthatóságáért többség-kisebbség rivalizálás folyik (Bartos-Elekes Zs. 2016). Ahogy az előző fejezetekben bemutattam, az etnicitás beszívárog a társadalmi, gazdasági és politikai életbe, és a köztérpolitika és a közterek etnicizálódásához vezet (Dragoman, D. 2011). Következésképpen a közép- és kelet-európai városokban az örökségesítés kettős tehertől szenved: nem csupán a helyi örökség vitatott az (etnikai) többség és a kisebbség/ek között, hanem maga a városi tér és az abban való láthatóság is (etnicizált) vita tárgya. Vagyis nemcsak a „milyen örökséget hogyan jelenítsünk meg”, hanem a „hol” kérdése is egy etnicizált kisebbség-többség alkufolyamatban dől el.

Az örökség és a városi tér formálásában résztvevők különböző hatalmi pozíciókban vannak (Murzyn, M. A. 2008). Esetünkben a (nemzetiesítő) nemzetállamok, az anyaországok, a kisebbség, a helyi elitek, civilek, de az örökségvédelem terén tevékenykedő nemzetek feletti szervezetek vagy a helyi vállalkozók, a turisztikai szereplők ugyanúgy alakítói a folyamatoknak.

A helyi örökségért folyó küzdelem úgy is felfogható, mint „arra való kísérlet, hogy egy bizonyos, várossal kapcsolatos diskurzus hegemoniáját megteremtsék, hogy irányítsák a turisták és helyiek »tekintetét«, hogy felértékeljenek egy adott a városról kialakított perspektívát” (Bounds, M. 2004: 130). Az alkufolyamatot Gagyi József így írja le: „mindegyik csoport ajánlatot tesz a másiknak, a saját múltjából próbál olyan, közösnek szánt örökségelemeket konstruálni, amelyeket a többiek vagy elfogadnak, vagy nem. A székelőföldi városok esetében az örökségkonstruálás inkább verseny (...) mint lokalitást építő kompromisszum.” (Gagyi J. 2010: 25.) Ehhez hozzájárulhat az is, hogy multietnikus városokban a kisebbség térbeli koncentrációja, azaz láthatósága nagyobb, így a többség fenyegetésként érezheti azt (Bollens, S. A. 2014). Ugyanakkor viszont a védelemre érdemes örökség, legyen szó épületről vagy

egyéb értékről, rendszerint a városközpontban térben is koncentrálódik. A két vizsgálati terepen ráadásul ezek a központi fekvésű emlékek jobban, de legalábbis hosszabb ideje kötődnek a ma ott élő kisebbség, a vizsgált terepeken a magyar közösség múltjához. A versengő interetnikus viszonyrendszerben ezért az, hogy mit tekint a város megőrzésre méltónak és azt hogyan interpretálja, az etnikai csoportok közti versengés egyik témájává válhat, amelyet felhasználhatnak az etnikai alapú határképzés eszközeként is.

Ugyanakkor az örökség(turizmus) sikeres eszköz lehet az etnikai megosztottság enyhítésében (Ashworth, G. J. 2005), a kisebbségi közösségek és az alulról jövő kezdeményezések megerősítésében (Carabelli et al. 2019) és a nem hivatalos örökség megőrzésében és védelmében (Harrison, R. 2013b). A fenntartható örökséggazdálkodás hangsúlyozza az örökség társadalmi értékét, amely „magában foglalja a történelmi környezet jelentőségét a kortárs közösségek számára, beleértve az emberek identitás-, hovatartozás- és helyérzetét, valamint az emlékezet és a szellemi asszociációk formáit” (Jones, S. 2017: 21).

Belgrád és Riga városimázsának alakításában hangsúlyozzák a kultúrák, a civilizációk és a társadalmi rendszerek sokféleségét, amelyek mind nyomot hagytak ezeken a városokon (Joksimović et al. 2014), ezzel utat nyitva számos kulturális örökségi interpretációnak (Rozite, M. – Klepers, A. 2012). A városok „ősi” gyökereinek vagy multikulturalizmusának feltárása mögött gyakran anyagi érdekek is húzódnak, hiszen felmérve, leltárba véve, felcímkezve árucikké tehető és tőkévé transzformálható (Narvselius, E. 2015).

A kulturális örökség effajta újjáéledése/újjáélesztése megfigyelhető az erdélyi szász településeken. Az óváros felújítását követően Szászsebesen (Sebes) a polgármester döntése nyomán olyan utcanévtáblák kerültek ki a közterekre, amelyek a hivatalos, román nyelvű utcanév alatt az egykori szász neveket is megjelenítik. Liviu Mugurel Sârbu alapítványi elnök maga kezdeményezte az alternatív táblák kihelyezését: „Idestova tizenhárom éve ott állnak a táblák, és senkit nem zavartak. Annak idején én döntöttem a kifüggesztésükről, elvégre, ha multikulturális településnek tartjuk Szászsebest, akkor nem illik szőnyeg alá söpörni a történelmet.” (Szucher E. 2013.) Amint az idézett interjú alátámasztja, a régi utcanévek mint a város történelmi múltjának vizuális bizonyítékai úgy is értelmezhetők, mint kereskedelmi forgalomba hozható örökség (Puczkó, L. – Rátz, T. – Smith, M. 2007).

Tordán, miután a város elnyert egy, a történelmi városnegyed felújítására kiírt pályázatot, a helyi RMDSZ kezdeményezésére a román mellett angolul és magyarul is kifüggesztették az utcanéveket. A magyar nyelvű táblán az utca egykori magyar nevét jelenítik meg (például Szénapiac, Kastély). A riport szerint a döntés meghozatalakor Tudor Ștefănie polgármester azt is szem előtt tartotta, hogy a városba látogató külföldi vendégek többsége Magyarországról érkezik (Szucher E. 2013). Vagyis a háromnyelvű utcanévtáblák kihelyezését alapvetően a turisztikai élmény fokozása

révén elérhető nagyobb bevétel motiválta, mintsem a helyi magyar közösség köztérben való láthatóságának növelése. Mégis, Tordán ezáltal láthatóvá váltak az egykori magyar köztérnevek, tehát – igaz, kommercializálva, de – láthatóvá vált a magyar nyelv.

A fent említett erdélyi példák lassan Nagyváradra is begyűrűznek: a korábbi, alapvetően a kisebbségi nyelvhasználat normatív szabályozottságára apelláló, a jog felől közelítő érvelés mellett az utóbbi időben kezd megjelenni a turisztikai potenciál- (és bevétel)növelés mint érv. Erre mutat, hogy nemrégiben a kétnyelvű utcanévek mellett kampányoló nagyváradai magyar politikus már a törvényi keretek mellett a szász városok példájára is hivatkozott.¹¹⁴

Nagyváradon az utcanévek ügyét időről időre megvitatták a városi tanácsban, de bármilyen megoldás távolinak tűnt. A 3.5.1. alfejezetben ismertetett utcai akciók mellett a fejlemények a bíróságokon vagy zárt ajtók mögött zajlottak. 2017-ben az Országos Diszkriminációellenes Tanács (NCCD) a nagyváradai városi tanács ellen döntött, és elrendelte a kétnyelvű utcanévtáblák kihelyezését a városban. Bár a városi tanács elfogadta az NCCD döntését, azt a pénzügyi források hiányára hivatkozva nem hajtotta végre (Kőrössi A. 2017). Ennek következtében a marosvásárhelyi CEMO beperelte a nagyváradai városi tanácsot a kétnyelvű utcanévtáblák kihelyezésének elmulasztása miatt, de a pert 2018-ban elvesztették (URL14).

Az elmúlt pár évben Nagyvárad épített és kulturális öröksége, valamint az ilyen irányú turisztikai fejlesztések megjelentek a városfejlesztési dokumentumokban is. Mind a 2015–2020-ra szóló Városfejlesztési stratégia, mind a 2030-as Masterplan prioritásként és Nagyvárad fejlődésének kulcsterületként kezeli az épített örökség felújítását, valamint a város multikulturális és történelmi turizmusának fejlesztését. Ezen dokumentumok szerint a város fejlődési potenciáljának egyik kulcsát épp multikulturális jellege, gazdag épített és kulturális öröksége jelentheti – ezeket mint értéket és erőforrást kívánják használni a közeljövőben (Țoca, C. V. – Pocola, B. M. 2015: 92–94; Borma, A. 2016).

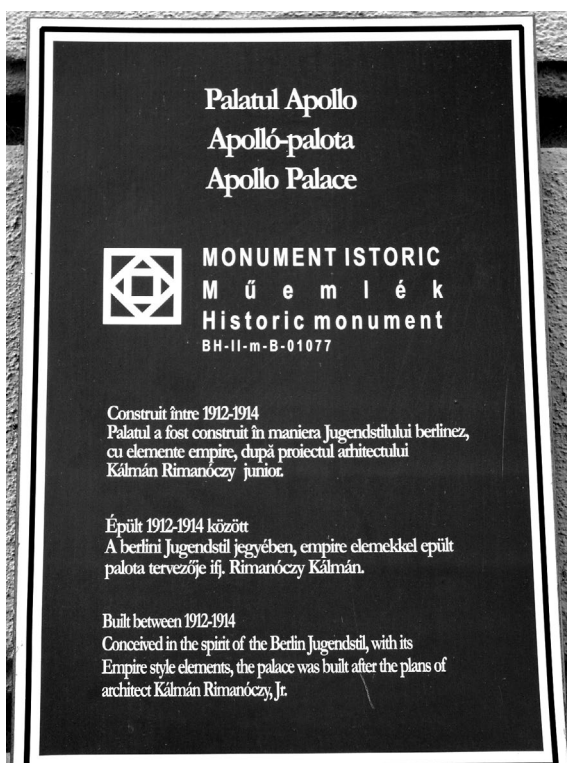
A város épített és történelmi öröksége, valamint multikulturalizmusa mint piaci tényező tehát felértékelődni látszik. Immár nem elkendőzendő, hanem fejlesztendő és tökévé transzformálható értéként jelenik meg. Azáltal, hogy a város vezetése hivatalos politikává tette az örökségmenedzsmentet és a turizmus fejlesztését, a város magyar emlékei is átértelmezésre kerültek. Ennek egyik jeleként értékelhetjük a

¹¹⁴ „Nagyvárad mintegy 850 utcájának alig 4%-a visel magyar elnevezést, miközben a város negyede mai napig magyar nemzetiségű. Három hazai törvény is (a 2007. évi 282 számú törvény a kisebbségi és regionális nyelvek kartája elfogadásáról szóló, az 1995. évi 33-as számú a kisebbségvédelmi keretegyezmény átvételéről szóló és a román-magyar alapszerződés) lehetővé tenné a városban a történelmi utcanévek kihelyezését, sőt, számos hazai példa is létezik a Szászföld esetében (Beszterce, Szeben, Szászsebes), ahol a történelmi utcanéveket az önkormányzat kihelyeztette.” (URL5)

többszövegű feliratok megjelenését a felújított műemléképületek egy részén (33. ábra).

Ezek a táblák röviden tájékoztatnak az épület pár jellemzőjéről. A magyar nyelv megjelenik rajtuk, azonban értékelésüknél mindenképp érdemes tekintetbe venni, hogy ezeknek a tábláknak a célközönsége mégiscsak a városba látogató turista. Hofman arra is felhívja a figyelmet, hogy a háromnyelvű feliratoknak olyan olvasata is lehet, amely szerint ezek inkább degradálják a magyar közösség tagjait, hiszen egyenlőségjelet tesznek az idelátogató turisták és az itt őshonos magyar népesség közé (Hofman, M. 2008).¹¹⁵

Elgondolkodtató Szingapúr példája ebből a szempontból. A gyarmati státusz felszámolása után az ott élő rendkívül változatos etnikai, nyelvi és vallási csoportok igyekeztek helyzetüket újrapozicionálni. Ez többek között abban is nyilvánult, hogy a város különböző pontjain, meglehetősen összevisszaságban templomokat és egyéb, az adott közösség kultúráját reprezentáló épületeket emeltek. Ebben az esetben az örökség egyfajta ideológiai eszközzé vált, amelynek célja, hogy létrehozzon olyan tereket, ahol a különböző etnikumok, kultúrák kulturális öröksége megjelenhet. Az így megvalósuló reprezentáció biztosíthatja azt a minimálisan láthatóságot, amely garantálhatja a kiegyensúlyozott interetnikus viszonyok fenn tartását (Graham, B. 2002).



33. Háromnyelvű műemléket jelző tábla Nagyváradon
Saját fotó, 2014

¹¹⁵ További kritikai észrevételeket fogalmaz meg Gabriel Miloia, aki kétségbe vonja az elvégzett munkák minőségét, a kulturális örökséget preferáló önkormányzati politika szakmaiságát. Érvelésének témánk szempontjából fontos eleme, hogy egy platformra helyezi benne a váradiakat, etnikumtól függetlenül: „Amikor a közös örökség van veszélyben, a románok és a magyarok vállvetve állnak ki.” (Miloia, G. 2016.) Köszönettel tartozom Nagy Egonnak, amiért felhívta az írásra a figyelmet.

Mindezek alapján felmerül a kérdés, hogy a kulturális örökség ilyen újrafelfedezése milyen interetnikus és intraetnikus dinamikákat indíthat el. Alkalmas lehet-e az átpolitizált köztérben a konfliktusok kezelésére? Szolgálhat-e a kulturális örökség és annak turisztikai hasznosítása a köztér feletti viták mediációjaként?

A multikulturális városok menedzselése kapcsán írt tanulmányában Scott A. Bollens részletesen elemzi, hogyan lehet kormányozni az olyan településeket, amelyet több etnikai csoport is otthonának tekint, és konfliktusokkal terhelt az együttélésük. Megfogalmazása szerint ezek a városok az interetnikus közelség terei, és olyan arénák, ahol a kisebbségi közösség nagyobb koncentrációban van jelen, ezáltal fenyegetőbbnek hathat a többségre. Éppen ezért – értékelése szerint – az alapvető problémát az jelenti, hogy ezekben a városokban igen nehezen lehet összeegyeztetni a többségi demokrácia elveit, hiszen a legtöbb esetben a csoport alapú identitás a fő szolidaritási tényező. Ha a városvezetés mégis úgy dönt, hogy például kvótarendszer alapján előnyben részesíti a kisebbségi csoportokat, jó eséllyel csak még inkább etnicizálttá teszi a politikai kérdéseket. Éppen ezért valamifajta hatalommegosztást javasol a többség és a kisebbség között (Bollens, S. A. 2014).

Nagyváradra viszonyítva Imre (nagyváradai magyar politikus) így fogalmazza meg a képvisellel kapcsolatos dilemmát: „a magyar társadalom (...) ha valamit is el akar érni, akkor, – bár lehet, hogy nagyon sok ember szemében ez szégyenletes –, de a megalkuvásnak a mezsgyéjén kell valamilyen formában működnie. (...) El tudok én szépen vérezni vagy be tudok menni az ellenzékkal egy bizonyos politikai alkuba, amiből lehet, hogy nem akkora léptéket tudok elérni, amit esetleg egy vagy két vagy három civil szerveződés úgy gondolja, hogy úgy kell lennie.” (Imre, Nagyvárad 2013.)

A politikai háttéralkuk és egyezkedések mellett a kisebbségi részvétel másik útját az utcai akciók jelentik. Erre láttunk példát a 3.5.1. alfejezetben, az alternatív utcanevek felfestése kapcsán. Ezek az akciók felfoghatók úgy is, mint a város nem hivatalos örökségének megjelenítése a városi térben. Graham szerint ilyen eljárásokra akkor kerül sor, ha az állam nem vagy nem megfelelően jeleníti meg a kisebbségi örökséget. Ahogy fogalmaz: „Az emberek a városi téren felvonulások, látványosságok, karneválok, nem hivatalos emlékművek felállítása, valamint vizuális reprezentációk, például falfestmények létrehozása révén érvényesítik identitásukat, így jelezvén, hogy igényt tartanak a városi térre.” (Graham, B. 2002: 1012.) Ebben az értelmezési keretben a többnyelvű utcanévtáblák politikai eszközök, hiszen láthatóvá teszik az etnikai-nyelvi csoportokat. Ha az utcanévtábla azt a nevet örökíti meg, amelyet a helyben lakó közösség egykor használt, és amelyet tagjai mai is használnak, akkor az utcanévtábla láthatóvá teszi a város egyébként láthatatlan, alternatív, a helyi kisebbség (Torda esetében a magyarok) fejében élő városszövegét. Ezáltal a város szellemi (*intangible*) és nem hivatalos örökségét (*unofficial heritage*) vizuálisan megjelenítik, megfoghatóvá, tárgyasulttá teszik (*tangible*).

Érdemes azonban azt is megvizsgálni, hogyan viszonyul a helyi közösség az örökséghez. Mit jelent és miért fontos a helyi örökség ezeknek a közösségeknek?

De Certeau szerint a helyi történetek, hagyományok ápolása elősegítheti a helyi legendák felfedezését és életben tartását, amely a helyhez való kötődés kialakulásához járul hozzá. Emellett a helyi történetek azok, amik ismerőssé és élhetővé teszik a helyet (De Certeau, M. 2011). Amint az alternatív terek termelése kapcsán a 4.2.3. alfejezetben utaltam rá, a különféle társadalmi gyakorlatok révén az adott térben zajló egyéni vagy társas cselekvések mind hozzájárulnak a tér helyé formálásához, a helykötődés kialakulásához (lásd Moszkva Kávészó). A hivatalos emlékezetpolitika által létrehozott emlékhelyeket ugyanígy a hétköznapi gyakorlatok legitimálják: a szociális aktusok formálnak a helyből teret, alakítják az egyéni és társas helyidentitást és a helyhez való kötődést. Amennyiben elfogadjuk ezt az érvelést, érdemes megvizsgálni, hogy az utcanevéért, köztéri szobrokért, emléktáblák és ünnepek, megemlékezések megtartásáért folyó küzdelem hogyan járul hozzá a helyidentitás és helykötődés kialakulásához. Milyen szerepe lesz a helyi örökségnek ebben? Kik és hogyan válnak a helyi örökség részévé, és mi az ő szerepük és szimbolikus értékük a két különböző kontextusban?

Ennek kapcsán újra visszatérek a köztérnevekhez, de kimondottan ezek egyik alcsoportjához, a kommemoratív utcanevекhez. A kommemoratív utcanevек egy-szerre szólnak arról, amire-akire emlékezünk (vagy épp nem emlékezünk), és ahogyan megidézzük az alakját. Beregszászon azt láthatjuk, hogy a magyar nemzeti panteon (Kossuth, Bethlen, Széchenyi) tagjai ugyanúgy megjelennek a köztérben, mint a helyi (Kovács Vilmos, Bakó Gábor) jeles személyek, kétnyelvű utcanévtáblákon. Nagyváradon a kétnyelvű utcanévtáblák ügye is állóháborút indukál a két közösség képviselői között, és a magyar nemzeti történelemhez kapcsolódó személyek szerepeltetése jóformán fel sem merülhet. Mindkét esetre igaz, hogy a helyi jeles személyiségek kultuszának kialakítása és ápolása fontos a csoportkohézió és a helyhez kötődés szempontjából.

Felvethetjük azt, hogy ezen helyi hősöknek a szimbolikus „ereje” gyengébb. Azonban a 3.5.1-es alfejezetben bemutatott nagyváradi háttéralku gyakorlati megvalósítása (egy-egy helyi személyiség felkutatása, tevékenységének dokumentálása) a magyar közösségben jelentős energiákat mozgósít. Számos civil szervezet részt vesz a munkában, a kutatásban és a tudás disszeminálásában is elkötelezettek (például A tudományos Bihar-kutatásért, <http://biharkutatas.hu/>; Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, <http://www.pbmet.ro/>). Az Imrével készített interjúban elhangzott, hogy az ezen civil szervezetek által készített anyagok alapján állítják össze a kommemoratív utcanévként felterjesztésre kerülő személyek életrajzait. Ugyanakkor ennek a munkának fontos szerepe van/lehet a helyi magyar közösség szervezése, identitásának megerősítése és fenntartása terén is. A kutatásokban gyakran diákok is részt vesznek, akik helytörténeti pályázatokra, versenyekre

készülve ismerkednek a helyi jeles személyekkel. Mindez arra is jó eszköz lehet, hogy a fiatalság felé nyissanak, a generációk közti párbeszédet, ezáltal a szóbeli, nem megfogható örökség továbbvitelét elősegítsék. Ilyen kezdeményezés *Az én városom, Nagyvárad* című tankönyv, amely a nyolc–tíz éves magyar korosztályt célozza meg bemutatva Nagyvárad történelmét, épített örökségét és jeles személyiségeit.¹¹⁶ Úgy vélem, hogy a város jeles személyiségei élettörténetének feltárása vagy a város múltjáról író blogok követése, a vonatkozó előadások, konferenciák látogatása mind olyan társadalmi tevékenység, amely érzelmet kelt, és növeli a helyhez való kötődés érzését (Gustafson, P. 2001). A város helyi magyar múltja iránti növekvő érdeklődés vagy tudatosság hozzájárulhat a helyi magyar közösség identitástudatának és hely-kötődésének megerősödéséhez.

Hasonló jelenségre hívta fel a figyelmet György V. Imola, aki Marosvásárhelyen a Bernády György-szobor felállításának történetét vizsgálva így fogalmaz: „Az 1990-es évek elején történt kezdeményezés a magyar ajkú lakosság széles körében legitimitást nyert azáltal, hogy a városlakók az elveszett hagyomány ápolását saját felelősségükké, identitásuk részévé tették. Az így kialakult hagyomány (...) a közösségek mindennapi életének integráns részévé, akart, óhajtott emlékezőssé vált. Ennek a (...) talapzatát alkotják az emlékezet helyei, melyek a személyesen megélt és spontán módon ható emlékezet – azaz a hagyomány –, illetve a történelem – azaz a rekonstruált múlt – metszéspontján keletkeznek. Tulajdonképpen ezek azok az eljárások, amelyek segítségével a lokális emlékezet reprezentálódik. A kialakított emlékezőhelyek a város terét a megszokottól eltérő séma szerint tagolják.” (György V. I. 2011: 42.)

A megörökítendő személyek „felfedezése” mellett a kommemoratív utcanévek vagy emléktáblák, emlékművek térbelisége is fontos szempont: vagyis hogy a város mely részén nevezzenek el róla utcát, vagy helyezték ki az emléktábláját. Alapvetően két út lehetséges: vagy ott elnevezni, ahol az illető élt, dolgozott, lakott, vagy pedig ettől függetlenül, a város akár magasabb szimbolikus presztízzsel rendelkező helyén megörökíteni az emlékét. Az előbbi esetben fennáll az esélye annak, hogy az emlékezői kultusz szegregált marad, vagyis csak azt a közösséget éri el, amelyikhez a személyiség eleve kapcsolódott. Ez lehet a kisebbség által választott tudatos út, de kényszerpálya is, amely a többség elutasításából fakad (Kitada, E. 2015). Igaz ugyan, hogy alapvetően nyugati nagyvárosok multikulturalitása kapcsán írja, de véleményem szerint vonatkoztatható a dolgozatban vizsgált terepekre is Graham meglátása, miszerint a multietnikus terekben a nemzeti tartalmak fontosabbá válása miatt a központi terekből a nemzet ikonográfiájához tartozó szimbólumok kiszorítják a kisebbségek örökségét, amely így általában a saját, szegregált lakónegyedeikre korlátozódik (Graham, B. 2002). Ha mégis egy szimbolikus értékes, központi helyen

¹¹⁶ <http://csodaceruza.hu/?p=5865>. Arra is van példa, hogy közvetlenül hívják fel a lakosságot, hogy küldjön javaslatokat utcanévekre, lásd URL6.

szerveznek megemlékezést vagy neveznek el utcát az illetőről, akkor viszont előfordulhat, hogy mivel nem kapcsolódik a helyi lakossághoz (sőt, az elutasíthatja), nem alakulnak ki rítusok körülötte.

A Martin Luther Kingről (MLK) elnevezett utcák eseteit vizsgálva Derek Alderman alapos elemzésben mutatja be, hogy számos afroamerikai közösség az MLK utcák ügyét mintegy hídként értelmezi, amely a rasszok között közvetít(hetne). Vagyis sokak számára az, hogy egy méretében és funkciójában is jelentős közterületet nevezzenek el róla, ugyanolyan fontos, mint az, hogy ez az út vagy utca a fekete közösség által lakott területek határain kívül legyen, hiszen – véleményük szerint – MLK hitvallása csak így juthat el a fehér közösséghez. Azonban ahogy a georgiai Eatonton 2003-as esetét vizsgálva Alderman rámutatott, ebben nincs egységes álláspont a fekete közösség tagjai között sem: amíg az egyik csoport szerint Kingről központi és fontos utcát kell elnevezni, hogy öröksége a fehér közösség felé is reprezentálva legyen, addig a másik csoport ragaszkodott ahhoz, hogy a fekete közösség számára fontos, mindennap használt térben jelöljék ki a helyét (közel egy baptista templomhoz, iskolához), ezáltal a fekete közösség fiataljaihoz is eljuthatna King öröksége (Alderman, D. 2003).

Összevetésként: Beregszászban, amint azt a rendszerváltás kori történelmét elemző 2.5. fejezetben bemutattam, a helyi magyar közösség tudatosan törekedett arra, hogy minél több közteret elnevezzen a magyar nemzeti történelem és kultúra nagyjairól és emellett a helyi jelentőségű alakokról is. Városszerte mind az épületek külső falán, mind belső terében elhelyezett emléktáblákkal igyekeznek az adott személyt a helyhez kötni (például itt szállt meg Petőfi Sándor). A térbeliség szempontja a kommemoratív utcák esetén a csehszlovák időszak anyagaiban is előkerült, amikor a képviselő-testület arra hivatkozva nem engedett csehszlovák politikusokról utcát elnevezni, hogy azok méretüknél fogva nem méltóak arra, vagyis degradálnák a személyt.

Nagyvárad esetében egyrészt azt figyelhettük meg, hogy a magyar történelem nagy alakjai teljesen hiányoznak az utcanevék közül, hiszen az átpolitizált és etnikai dimenziók mentén meghatározott köztérben ezen alakok megjelenítése a többségi román perspektívából tekintve a magyar közösség román államhoz fűződő lojalitását kérdőjelezi meg (Flora, G. 2001). Következésképpen, ha a magyar közösség szeretne látható lenni, reprezentálni jelenlétét a szimbolikus térben, akkor ezt a lokális történelemben, emlékezetben szereplő, helyi jelentőségű alakok szerepeltetésével teheti meg a legkönnyebben. Ekkor is számolni kell azonban azzal, hogy az elnevezett utcák alacsonyabb presztízssű terekben jelennek meg. A perifériális elhelyezkedés mellett az is gyengítheti ezeknek az utcanevéknek a szimbolikus erejét, hogy távol eshetnek a magyar közösség lakóhelyétől vagy használt közösségi tereitől. Ennek fordítottjaként előállhat az a helyzet is, ahogy a Szent László utca esetében láttuk: „az alaknak nem megfelelő utca van elnevezve” a magyar vonatkozású személyről.

A Derek Alderman cikkében idézett fekete közösség véleményéhez hasonlóan a nagyváradai magyar közösség tagjaival beszélgetve vagy internetes fórumokat olvasva többen sérelmezik, hogy a város alapítójáról egy arra „nem méltó” utcát neveztek el.

A 4. fejezetben a kutatás eredményeit rendszerbe foglalva, három fő témacsoportból vizsgálva interpretáltam. A célkitűzéseimmel és kutatási kérdéssel összhangban először bemutattam, hogy a szimbolikus politikák hogyan használják a teret és annak különböző vonatkozásait. Ezt követően összegeztem, hogy a szimbolikus politikák milyen reakciókat váltanak ki a helyi lakosság vagy a helyi politikák szintjén. Végül kitértem a helyi örökség értelmezésére és lehetséges szerepére a szimbolikus térért folyó konfliktusok mediálásában.

5. ÖSSZEGZÉS

„Deeply loved places are not necessarily visible, either to ourselves or to others.”

Yi Fu Tuan¹¹⁷

A kötetben két, sorozatos rezsimváltáson átesett, többnemzetiségű Kárpát-medencei városban, Beregszászon és Nagyváradon vizsgáltam, hogy a 19. század végétől a 21. század elejéig miként alakult a települések utcanevekből, köztéri szobrokból, emléktáblákból, a köztéren megrendezett ünnepi és hétköznapi térhasználatokból formálódó szimbolikus tere. A hazai társadalomföldrajzi kutatásokban meglehetősen újnak számító kutatási téma helyét a kulturális, az etnikai, a politikai és a városföldrajz által határolt mezőben helyeztem el. A köztérben zajló szimbolikus térfoglalási eljárásokat, a különböző rezsimek nemzeti-etnikai tartalmú szimbolikus reprezentációit kvantitatív és kvalitatív módszerekkel vizsgáltam. Az adatok elemzéséhez és értelmezéséhez a hazai földrajzi szakirodalom mellett a vonatkozó magyar nyelvű és nemzetközi társadalomtudományi és társadalomföldrajzi írásokra támaszkodtam.

A kutatás első célkitűzésének megfelelően a városok múltjából vett példákkal bizonyítottam, hogy minden rezsim eltérő mértékben és formában, de igyekezett különféle szimbolikus politikák és térfoglalási eljárások révén hatalmát a köztérbe írni, vagyis – Lefebvre fogalmával élve – megteremtteni saját reprezentációs terét. Ennek a reprezentációs térnek a megteremtése egyaránt zajlott a városok érzékelt és elgondolt terében. Ugyanakkor a térhasználat és annak szabályozása, valamint a városszövetben bekövetkező változások révén hatott a megélt térre is, így mindezek az átalakulások a várost használók térpercepcióit és térhasználatát is befolyásolták.

A második célkitűzésnek megfelelően azt is megvizsgáltam, hogy az egyéb társadalomtudományi kutatások tárgyát is képező szimbolikus politikákban milyen szerepet játszik a térbeliség. A terepi fejezetek eredményei alapján megállapítható, hogy ezen politikáknak a tervezéstől a kivitelezésig a térbeliség alapvető szempontja volt. Ahogy Beregszász csehszlovák időszakbeli kommemoratív utcanév-politikája esetén olvashattuk, az utca jellege és fekvése fontos érvként szolgált a döntések meghozá-

¹¹⁷ Tuan, Y. F. (2011): *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minnesota. University of Minnesota Press. 178 p.

talakor. Megállapítható, hogy a szimbolikus politikák strukturálják a teret szimbolikusan értékes (rendszerint a központi, forgalmas és reprezentatív terek) és kevésbé értékes részekre (a központtól távol lévő vagy kevés funkcióval rendelkező terek).

Amennyiben megfordítjuk a vizsgálati szempontot, és a térbeliséget állítjuk elemzésünk fókuszába, akkor kutatásaim alapján ugyancsak megállapíthatjuk, hogy a vizsgált városokon belül adott terek adottságai, földrajzi jellemzői (központ-periféria, keskeny-széles út stb.) alapvetően befolyásolják, hogy hol milyen szimbolikus politikai akciók és térfoglalások zajlanak. A kommemoratív utcanévadás esetén láthattuk, hogy az utca névadójának aktuális presztízsét az emlékezetpolitikában jelzi, hogy a város mely részén (központ-periféria) és milyen jelentőségű utcát (főút, mellékutca) neveztek el róla, vagy épp ellenkezőleg, eltüntették a köztérnevek közül.

Mindkét város esetén elemeztem a helyi etnikai erőviszonyok hatását a szimbolikus térre. Megállapítottam, hogy az etnikumok közti lokális erőviszonyok jelentősen befolyásolják a város szimbolikus képét. Mivel Beregszászon a terepmunka idején kiegyensúlyozott volt a magyar és az ukrán népesség aránya, emellett a helyi magyarság képes volt megőrizni hatalmi pozícióját, a város szimbolikus terét is sokkal inkább a maga képére tudta formálni. Ezzel szemben Nagyváradon fokozatosan háttérbe szorult a lakosságszámban is fogyatkozó magyarság, amely a köztérben való korlátozott láthatóságában is tükröződött.

A negyedik, diszkusszív fejezetben a két terepről gyűjtött ismeretanyagot szintetizáltam. Elsőként rendszerbe foglaltam a városszövetbe történő beavatkozásokat és szimbolikus politikákat, amelyek hatást gyakorolnak a köztérre. Amellett érveltem, hogy a hatalom a saját reprezentációs terének megteremtése céljából mind az építő jellegű beruházások (új épületek, városrészek, új építészeti stílusok meghonosítása), mind a rombolás, elhanyagolás révén beavatkozik a lakosok városról kialakított mentális térképébe és térhasználatába.

Majd elemeztem, hogy a köztérért, sokszor a köztérben zajló szimbolikus politizálás, szimbolikus aktusok hogyan hoznak létre tereket. Beregszász rendszerváltás korabeli eseményeinek hálójában bemutattam, hogy az olyan szimbolikus cselekmények, mint a közterek átnevezése vagy az emléktábla-állítások nemcsak beágyazódtak a politikai átmenet eseményeibe, hanem a demokratikus átmenet sarokpontjaivá, eszközeivé is váltak. Amíg Beregszászon a helyi többségnek számító magyar közösség képes volt nagy fokú láthatóságot elérni a köztérben, addig Nagyváradon a kétnyelvű utcanévtáblák elhelyezését heves viták kísérik, és Beregszásszal összevetve, mérsékelt eredmények jellemzik. Éppen ezért érdekes, hogy a Nagyváradon végzett kérdőíves felmérés és interjúk alapján megállapítást nyert, hogy a helyi magyar közösség a város régi köztérneveinek használata révén életben tart és generációról generációra átörökít egy városszöveget, amely erős csoportképző tényezőként hozzájárul nem csupán a magyar, de a „váradi magyar” identitás kialakításához is.

A városszöveg mellett a szimbolikus politikák eredményeként (és Nagyvárad esetén) a köztérért vívott küzdelem, a köztérhez való korlátozott hozzáférés hatására a kisebbségi közösségek konkrét, fizikai tereket is teremtenek. A kötetben elemeztem ezeknek két változatát, és amellett érveltem, hogy ezek a terek a biztonságos tér (safe space) szerepét töltik be a helyi magyar népesség egyes csoportjai számára. A biztonságos tér egyik csoportját etnikus tereknek neveztem el. Ide az egyes, magyar közösséghez tartozó intézmények belső terei, valamint olyan szórakozóhelyek sorolhatók, amelyek alkalmat és konkrét fizikai teret is adnak a magyar kultúrának, a magyar ünnepi és köznapi térhasználatnak. A biztonságos tér másik csoportja ezzel szemben tudatosan többnyelvű közeg, Nagyvárad helyi örökségét és kozmopolita, multikulturális múltját kívánja megidézni, ezáltal mintegy felül/kívül emelkedve a jelenben a köztérért folyó etnicizált vitákon.

Végül a mindkét terepen zajló folyamatok a helyi örökség jelentőségére irányították a figyelmet. A helyi örökség felfedezése és ápolása nem csupán az identitás építésének és erősítésének eszköze, hanem a helykötődés kialakítása és erősítése szempontjából is fontos. Mind Beregszász, mind Nagyvárad esetén külön aktualitást kölcsönöz a helyi örökség kérdésének a turizmus fellendülése. Amíg Beregszászon ez akár kedvezőtlenül is alakíthatja a magyar nyelv láthatóságát (szaporodó orosz, ukrán egynyelvű feliratok), addig Nagyváradon elképzelhető, hogy a város helyi örökségének turisztikai célú hasznosítása, a multikulturális múlt termékké alakítása végső soron alkalmas lehet a tér szimbolikus birtoklásáért, a köztérben való láthatóságért vívott küzdelem feloldására, mediálására.

Kutatásom beigazolta mindhárom kiinduló hipotézisem. Bizonyítottam, hogy az államhatalmi változások együtt járnak a köztér szimbolikus tartalmainak átalakításával. Ennek során a köztér nemzeti-etnikai alapú játszmák terepévé válik, ahol a feleket egyenlőtlen hatalmi pozíciók jellemzik. Munkám azt is bizonyította, hogy a köztér szimbolikus birtoklását a helyi többség-kisebbség erőviszony alapvetően meghatározza, így munkámmal a földrajzi lépték szerepére és fontosságára is fel kívánom hívni a figyelmet úgy az etnikai földrajzi, mint általános társadalomföldrajzi kutatások során.

UTÓSZÓ

„Istenek két csoportja védelmezi Leandra városát. (...) A Penatesek úgy hiszik, hogy ők a város lelke, akkor is, ha tavaly érkeztek, és hogy magukkal viszik Leandrát, ha majd kivándorolnak. A Larok a Penateseket ideiglenes, zavaró, alkalmatlankodó vendégeknek tekintik: az ő városuk az igazi Leandra, az ad formát mindennek, amit magában foglal, az a Leandra amely ott volt, mielőtt ezek a betolakodók megérkeztek volna, és fennmarad akkor is, amikor valamennyien elmentek már.”

Italo Calvino¹¹⁸

A kötet alapjául szolgáló kézirat lezárása, azaz 2018. március 26. óta más témákkal, más terepeken dolgoztam. Eltávolodtam a doktori kutatási témámtól, de soha nem hagytam el. A Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja okot és alkalmat ad arra, hogy újra felvegyem az elejtett fonalat, és nyomába eredjek annak, hogy vajon a Laroknál vagy a Penateseknél van-e város lelke. A terepmunka lezárása óta azonban mindkét város szimbolikus tere annyit formálódott, hogy szükségesnek vélem legalább a fő motívumok és fejlemények összegzésével kiegészíteni az eredeti kéziratot.

Beregszász életét és szimbolikus terét 2014 óta alapvetően a nemzeti léptéken zajló folyamatok befolyásolták. Ilyen volt a 2015-ben elrendelt dekommunizáció, amely a 2022-ben teljes orosz katonai invázióvá szélesedő orosz–ukrán háború nyomán a szimbolikus tér dekolonizációját, vagyis az orosz vonatkozásoktól való megtisztítás hullámát vonta maga után. Emellett a magyarországi nemzetpolitikát szükséges megemlíteni, amely számos köztéri emlékmű elhelyezését és épület felújítását finanszírozta Beregszászon.

A 2013 novemberében kirobbant Euromajdan vagy más néven a méltóság forradalma új fejezetet nyitott Ukrajna életében. Az új ukrán vezetés igyekezett körülhatárolni saját legitimitásának formai és tartalmi kereteit, amelyben a nemzetfogalom és a nemzeti tartalmak újraértelmezése kiemelt szerepet kapott (Tsyba, V. 2017). Ez többek közt a szovjet múlt száműzését és az új nemzeti hősök kultuszának megteremtését vagy erősítését is jelentette. Ennek részeként 2015-ben került elfogadás-

¹¹⁸ Italo Calvino (1980): *Láthatatlan városok*. Budapest. Kozmosz Könyvek. pp. 43–44.

ra Ukrajnában az úgynevezett „kommunizmustalanító törvénycsomag”. Ezen négy törvény közül a kommunizmus hagyatékának minden korábbinál szélesebb körű száműzését „A kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsimek elítéléséről és jelképeik propagandájának betiltásáról” című törvény mondja ki. Ez többek között elrendelte a szovjet totalitárius rendszer szimbólumainak eltávolítását a közterekről, miközben előírta a 20. században az ukrán függetlenségért harcolókra való megemlékezést (Riabchuk, M. 2016). A rendelkezés részletesen meghatározta a betiltandó önkényuralmi jelképek, szimbólumok, intézmények és elnevezések körét. A dekommunizáció kiterjedt a település- és köztérnevek mellett a városi tér egyéb elemeire, jelentősen átformálva azok arculatát. Végrehajtásával az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézetét bízták meg (Інститут Національної Пам’яті; a továbbiakban UNEI), amely elkészített egy 520 személynevet tartalmazó listát (Fedinec Cs. – Cserniczkó I. 2016). Az ezen szereplő személyekről elnevezett településeket, utcákat és köztereket a törvény értelmében kötelező volt átnevezni. A listára főként a szovjet korszakhoz köthető történelmi és politikai szereplők (például Molotov, Marx, Lenin, Brezsnyev, Osztrovszkij) kerültek, de találhatunk köztük művészeket, valamint kevésbé ismert forradalmár diákokat, gyári dolgozókat is. A törvény hatálya kiterjedt azokra a fogalmakra, szimbólumokra is, amelyek a döntéshozó értelmezése szerint a szovjet idősakra emlékeztetnek (például Komszomol, Októberi, Vörös Hadsereg).

A többé-kevésbé kiegyenlített etnikai arányokkal jellemezhető Beregszászon hét utca és egy tér került átnevezésre, erről a beregszászi városi tanács hozott határozatot.¹¹⁹

Négy köztér (Kutuzov, Szuvorov, Radhoszp, Belinszkij) nevét a dekommunizációs törvény értelmében kellett megváltoztatni. A további négy lecserélt utcanév közül kettő személy- (Puskin és Karmeljuk),¹²⁰ kettő pedig semleges nevet viselt (Görbe, Szabadság) korábban. Négy esetben az adott utca annak 1914 előtti, vagyis a Magyar Királyság idején viselt nevét nyerte vissza (Széna, Oroszlán, Hársfa, Rövid). Ezen köztérnevek, ugyan etnikumsemleges jelentésűek, a helyi magyarok számára hordozhatnak többletjelentést. Kisebb szimbolikus tökéet képviselnek, mint egy személynév, de épp emiatt kevésbé is vitathatók mind az ukrán, mind a magyar közösség számára. Beregszászon két utca az ATO¹²¹ helyi áldozataira emlékezik (34. ábra), míg további kettő semleges nevet kapott (Határmenti, Templom) (részletesen lásd Kovály K. – Erőss Á. 2018).

¹¹⁹ Suprunenko O: Міські депутати затвердили список вулиць та площ Берегова. Berego-vo. today: http://beregovo.today/NewsOpen/id_news_281310 (Letöltés: 2017. 09. 19.)

¹²⁰ Ukrajna nemzeti hőse, nacionalista, paraszt felkelővezér.

¹²¹ ATO, azaz Anti Terrorist Operation = Антитерористична Операція. A kelet-ukrajnai fegyveres konfliktust 2018 áprilisáig az ukrán fél hivatalosan ezzel a névvel illette (azóta: egyesített erők művelete, ukránul: Операція об’єднаних сил), kerülve a háború szó használatát.



34. ábra: Timoscuk Mihály utcanévtábla Beregszászon.
Alatta még látható a korábbi utcanévtábla helye

Saját fotó, 2017

A Mennyei Század és az ATO-ban elesett Beregszászi járási, később Beregszászi kistérségi lakosok fotóit a Kossuth téren, a piac bejáratánál lévő falon helyezték el a kezdetektől. A forgalmas piac bejáratánál lévő emlékfal az évek során többször változott (35. ábra – lásd Melléklet 191. o.). Egyrészt újabb és újabb fényképek jelentek meg a falon vagy előtte, ahogy egyre emelkedett a harcokban elesettek száma. Másrészt a kezdetekkor spontánnak ható és nemzeti jelképektől szinte mentes emlékezeti hely egyre több ukrán szimbólummal bővült: megjelent egy ukrán egynyelvű vésett márványtomb, később a fotókat sorba rendezték, és a háttér az ukrán zászló színeire festették. Térbeli pozíciója miatt a beregszásziak és a piacra látogató kistérségbeliek rendszerint megálltak előtte pár percre. Friss virág, gyertya, valamint magyar és ukrán zászlós koszorúk díszítették. Mindez a gondoskodás azt sugallta, hogy az emlékmű a városlakók térpályáinak része lett. Ugyanakkor egy sajtóhír alapján az elesettek családjai ennél méltóbb helyet szerettek volna szereteteiknek. Ezért a város új emlékhelyet jelölt ki 2022 januárjában, a városi sportkomplexum közelében (Nagy N. 2022a).

A 2022-ben a teljes orosz katonai invázió adott új lendületet a szimbolikus tér átalakításának. Az elrendelt dekolonizáció a köztér megtisztításának folyamatát jelenti a „gyarmati” múlt szimbolikus jelölőitől. Habár Ukrajna területe a múltban különböző államok (például Lengyelország, Románia vagy az Osztrák–Magyar Monarchia) irányítása alatt állt, a „dekolonizáció” kifejezés az ukrán kontextusban az oroszalanítást, vagyis a Szovjetunió mellett az Orosz Birodalom örökségének kitörését is jelenti (Gnatiuk, O. – Melnychuk, A. 2023).

Beregszászon az „agresszor ország történelméhez és kultúrájához” kapcsolódó utcaneveket vizsgáló bizottság 12 utcanevet változtatott meg. Valójában három ut-

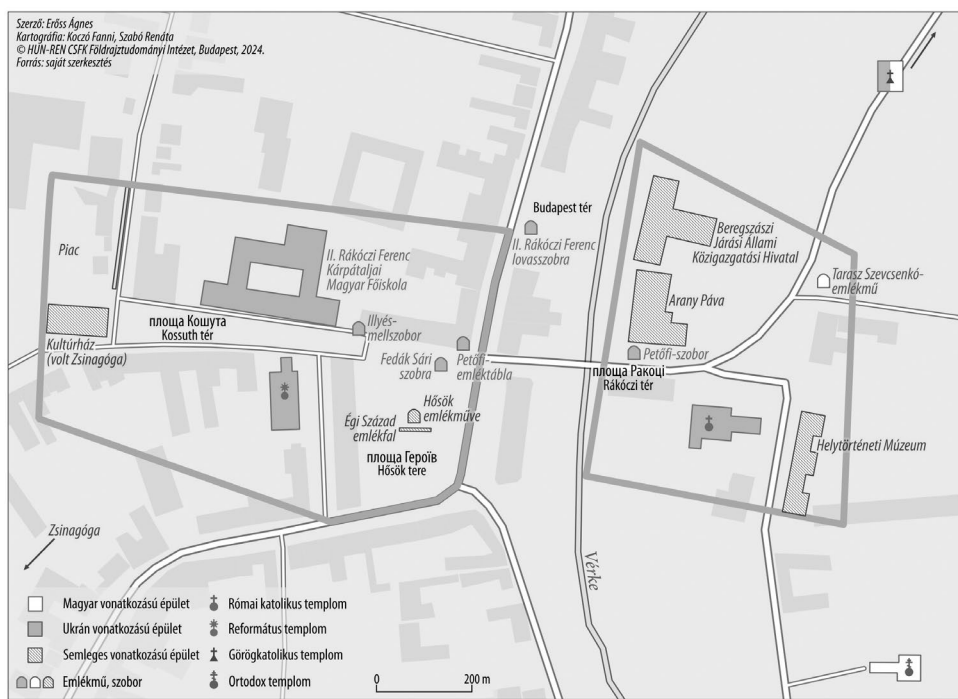
canév változatlan maradt (Március 8, Május 1, Béke), a további kilenc személynév (Lermontov, Komarov, Csajkovszkij, Puskin, Gagarin, Lomonoszov, Tolsztoj, Turgegyev, Dosztojevszkij) helyi vagy ukrán vonatkozású személynevekre (Báthy Anna, Garanyi József, Ivan Petrovcij) vagy földrajzi nevekre (Kárpáti, Kígyósi, Harkiv) változott (Nagy N. 2022b). A korábbi évtizedek helyi örökségre építő emlékeze-ti kultúrájához híven az új utcanevek között olyan magyar személyeket találunk, akik kötődnek Beregszászhoz (Báthy Anna operaénekes szülővárosa, Garanyi Jó-zsef festő beregszászinak vallotta magát). Hires-László Kornélia egy előadásában arra is felhívja a figyelmet, hogy a nyelvi tájképben megszorodtak az ukrán egy-nyelvű feliratok, és a korábbi hagyományoktól eltérően a 2022-ben megváltozta-tott utcákat jelző utcanevek ukrán egynyelvű táblán kerültek kifüggesztésre (He-gedűs Cs. 2023).¹²²

A Hősök terén található Hősök emlékműve is jelentős változáson esett át 2023-ban. A 2.3-as fejezetben bemutatott Hősök emlékműve a szovjet hadsereg elesett katonáinak állított emléket a korábban ott álló országzászlóval egyesített Hősök em-lékműve helyén. 2023. október elején adták át az átalakított Hősök emlékművét. Az addig a szovjet katonáknak emléket állító emlékműre a beregszászi, a Beregszász kistérségi és az egykori Beregszászi járási elesett katonákra emlékező táblák kerültek. A Hősök emlékműve mellett pedig a Mennyei Század új emlékfalát is átadták (Hegedűs Cs. 2023) (36. ábra – lásd Melléklet 192. o.).

A fenti hírből is kiderül, hogy a Hősök tere legújabb átalakítását, így a Mennyei Század új emlékfalának elkészítését is anyagilag támogatta Magyarország kormánya. Ez csak egyike annak a számos beruházásnak, amely a magyar kormány pénzügyi hozzájárulásával valósult meg. Ezen beruházások egy része kimondottan a magyar vonatkozású emlékek, épületek felújítását, új, a város magyar múltjához és kultú-rájához kapcsolódó emlékművek elkészítését jelentette. Kiemelném a Hősök tere 2017-es felújítását (Illyés I. 2017), és Fedák Sári szobrának átadását a színház bejára-tánál 2018-ban (Hegedűs Cs. 2018). A Vérke mentén, a megyei közigazgatási épület-tel szemközti, köznapi nevén Fradi parknak nevezett teret Budapest térnek nevezték el; 2019-ben teljesen felújították¹²³ és 2019. december 17-én itt avatták fel II. Rákó-czi Ferenc lovas szobrát, amelyet a Bethlen Gábor Alap finanszírozott (Csatáry Gy. 2019). Ugyanakkor magyar kormányzati hozzájárulással készült el 2016-ban Tarasz Sevcsenko szobra is, amelyre már régóta gyűjtöttek a helyiek.

¹²² Halásan köszönöm Hires-László Kornéliának a szíves közlést. Az előadás adatai: Hires-László K. (2023): Különbségek és hasonlóságok: Beregszász nyelvi tájképe 2022 után. Elhangzott a „Nyelvi diszkrimináció a nyelvi tájképben” című rendezvényen. Szervező: Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, Variológiai Kutatócsoport, Szlovák Nyelv és Irodalom Tan-széke, Nyelvi Tájkép Kutatócsoport, Komárom, 2023. március 13.

¹²³ <https://kmksz.com.ua/2019/10/02/a-teljes-budapest-teret-megnyitottak-beregszasz-koz-pontjaban/>. (Letöltés: 2024.03.15.)



37. ábra: Beregszász központja 2023-ban

Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni

A 37. ábrán Beregszász központjának 2023-as állapota látható. Az ábrán csak a téma szempontjából jelentősebb emlékművek kerültek feltüntetésre. A Kossuth tér – Hősök tere – Rákóczi tér tengely mentén az elmúlt tíz évben reprezentatív épület- és köztérfelújítások zajlottak, ugyancsak jelentős magyar kormányzati pénzügyi hozzájárulással. A Budapestről elnevezett tér felújítása és rajta Rákóczi lovas szobrának felállítása mintegy megnövelte a reprezentatív belvárosi teret, és mind a tér neve, mind a szobor erős magyar vonatkozású szimbólum. Amint láttuk, a dekommutáció és dekolonizáció miatt megváltoztatott nevek között is kiegyenlített arányban szerepeltek magyar személyeket, sőt, a semleges nevek jó része is a város magyar időszakát idézi. Ugyanakkor a helyi magyarok 2022 utáni fokozódó elvándorlása, a magyarországi gazdasági helyzet romlása, a feszült magyar–ukrán államközi viszony, Ukrajna nemzetépítő törekvései, a nyelvtörvény végrehajtása mind olyan körülmények, amelyek hatással lehetnek a ma látható szimbolikus térre, és indokolják a további vizsgálatokat.

Nagyváradnak nem kellett szembenéznie olyan, a beregszászihoz hasonló, a helyi szimbolikus politikákat befolyásoló makroszintű folyamatokkal, mint a dekommu-

nizáció vagy a háború. Ahogyan a 4.3-as fejezetben utaltam rá, a 2010-es évek derekán indult a kulturális örökség felértékelődése Nagyváradon. Az elmúlt évtizedben ez a folyamat kibontakozott, és sok millió eurós beruházások után mára Nagyvárad kiemelkedő kulturális örökségi turisztikai helyszínné vált. Az egyik hivatalos turistaút, a #Multiculturalcity Nagyváradot olyan városként hirdeti, amelyet „a vallások, felekezetek és etnikumok közötti sokféleség és tolerancia kombinációja, valamint az egymás iránti kölcsönös tisztelet” jellemez (Visit Oradea 2020). A város nyelvi tájképe, a köztérnevek és azok megjelenítése azonban csak a közelmúltban kezdte tükrözni ezt a reklámozott multikulturalizmust.

Amikor 2020-ban Nagyvárad történelmi belvárosát és a Körös-partot országos jelentőségű turisztikai célpontként népszerűsítették, a városi tanács hamarosan háromnyelvű (román, magyar, angol) táblák kihelyezéséről döntött, amelyek rövid leírást adnak az adott utca történetéről, feltüntetve a „régii” utcaneveket is. Mint a polgármester magyar ügyekben illetékes tanácsosa megjegyezte, „Itt adódik lehetőség arra, hogy visszataláljunk a múltba, megpróbáljuk belecsempészni ezekbe a régi Váradot”, beleértve az utcaneveket is: „Az az elképzelés, hogy a táblák visszataláljanak a régi magyar utcanevekre is. A lényeg, hogy ez megvalósuljon, az, hogy miként van becsomagolva, már részletkérdés. Holott mondhatnám azt is, és ez az igazság, hogy nekünk ez jár.” (Pap M. 2020.) Terepi tapasztalatok megerősítették, hogy a háromnyelvű tájékoztató táblák a korábbi időszakhoz képest növelték a magyar nyelv láthatóságát. Mindazonáltal az azonos, a románánál adott esetben kisebb betűméret használata a magyar és az angol nyelv esetében kicsinyíti a magyar nyelv helyi jelenlétét.

Ugyanakkor a háromnyelvű táblák elhelyezése Nagyvárad történelmi központjában, amely 2020-ban indult el, egy régóta várt szimbolikus politikai lépés megvalósulása. 2008-ban jelent meg a hírekben, hogy Nagyvárad központi hídját – amely a főteret, a Szent László/Unirii teret és a Bémer/I. Ferdinánd király teret köti össze – Szent Lászlóra nevezik át. A román polgármester sajtónyilatkozatából egyértelművé vált, hogy az átnevezéssel a magyar aktivistáknak a Szent László tér (Unirii tér) nevének megváltoztatására irányuló kezdeményezését kívánták megghiúsítani: „Biztosíthatok mindenkit, hogy mind az Unirii tér, mind a Ferdinánd tér neve megmarad” (*Krónika Online* 2008).¹²⁴ A városi tanács azonban csak 2015-ben szavazta meg a Szent Lászlóra emlékező híd átnevezését. Az RMDSZ 2018-ban arra ösztönözte a városi tanácsot, hogy háromnyelvű táblát helyezzen el a Szent László hídra (Fried N. L. 2018, 38. ábra). Az ünnepségre végül 2020 szeptemberében került sor.

¹²⁴ *Krónika Online*. 2008. A híd neve: Szent László. *Krónika Online*, 2008. 03. 26. https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/a_hid_neve_szent_laszlo#. (Letöltés: 2024. 03. 28.)



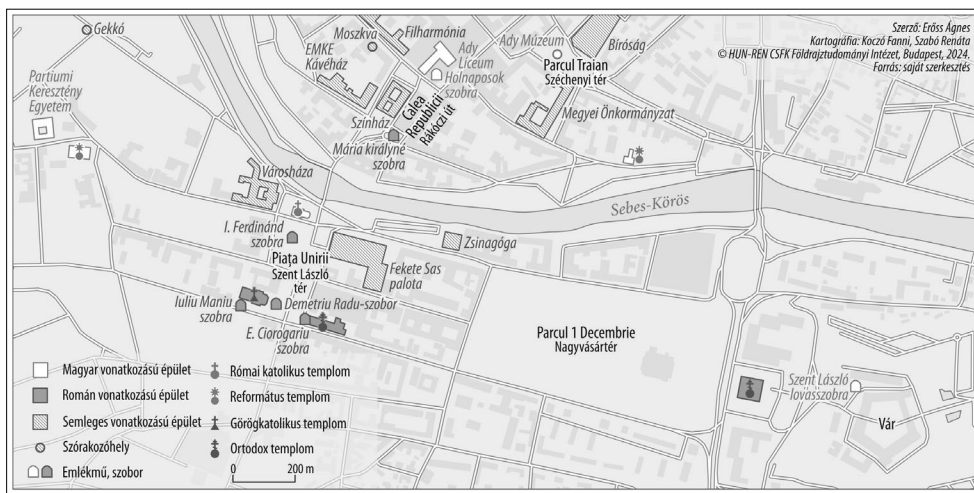
38. ábra: A Szent László híd neve háromnyelvű turisztikai célú tájékoztató táblán feltüntetve.

Alatta a Sebes-Körös román egynyelvű táblája

Fotó: Tátrai Patrik, 2021

A 2022-es sajtóhírekben szerepelt, hogy 250 történelmi közténevet, így magyar utcaneveket is feltüntetnek majd Nagyvárad belvárosában. Emellett olyan feliratok kihelyezését is tervezték, amelyek román, magyar, angol és német nyelven is tájékoztatnak a város történelmi múltjáról. Vagyis követve a 4.3-as fejezetben említett Torda példáját, Nagyváradon is megjelenhetnek alternatív táblákon egykori magyar utcanevek.

Bár a helyi magyar elit tagjai hajlamosak ezeket a fejleményeket a kisebbségi jogok érvényesítésének régóta várt áttöréseiként ünnepelni, amelyek politikai tőkévé kovácsolhatók, ez inkább illúzió. Tekintettel arra, hogy a jelenlegi helyzetben a magyar nyelv feltüntetését a vélt gazdasági előnyök miatt szorgalmazzák, ez a támogatás a jövőben visszavonásra kerülhet, ha a helyzet azt kívánja, hiszen nincs rá jogi garancia. A magyar nyelvű feliratok sorsa tehát továbbra is bizonytalan, mivel a politikai éltek kisebbségi nyelvi jogaival kapcsolatos szilárd jogállami elkötelezettsége



39. ábra: Nagyváradi központja 2023-ban

Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni

hiányzik. Ezzel párhuzamosan az örökségvédelem tényerése elhomályosítja a kisebbségi jogok érvényesülését célzó hagyományos érdekérvényesítő kampányok és az örökségturizmus érdekében a többnyelvű táblákat népszerűsítő új városfejlesztési kezdeményezések közötti különbségeket, ezzel tovább gyengítve a kisebbségi jogokon alapuló érdekképviselő erejét. Érdemes azt is megfontolni, hogy paradox módon a többnyelvű feliratok (magyar, angol, német) nemcsak láthatóvá teszik a kisebbségi csoportokat, hanem egyúttal láthatatlanná is tehetnek, mivel a kisebbségi csoport nyelvén megjelenő táblák felhívják annak jelentőségét a soknyelvű táblák között. (Erőss, Á. – Holányi, Á. – Tátrai, P. 2022).

Az utcanevek és tájékoztató táblák mellett a nagyváradi szobrok sorsa is figyelemre méltó (39. ábra). 2016-ban adták át a teljesen felújított Szent László teret, a tér kalandjai azonban ezzel nem értek véget. 2018-ban eltávolították Vitéz Mihály szobrát, és helyére I. Ferdinánd szobra került, ezzel visszaállították a két világháború közti állapotot. Ugyan arról volt szó, hogy Vitéz Mihály vajda szobrát felújítás után a szintén központi Gozsdu térre helyezik, azonban ez 2023-ban még nem történt meg. Ellenben 2023-ban felállították Szent László lovas szobrát a felújított várban (Borsi B. – Pengő Z. 2023). Ezzel Szent Lászlónak immár három szobra is van Nagyváradon. Az önkormányzat döntése értelmében a Szent László téren 2019-ben felállították Iuliu Maniu, Roman Ciorogariu ortodox és Dimitrie Radu görögkatolikus püspök szobraikat a vonatkozó templomok közelében. Egyúttal jóváhagyták ifj. Rimanóczy Kálmán és Rhédey Lajos gróf szobrainak elhelyezését az RMDSZ és az EMNP kezdeményezésére, de Rimler Károly, az aranykor polgármestere is szobrot kapott. Ezzel 16-ra nőtt a köztérben lévő magyar vonatkozású szobrok száma, ezzel a számárá-

nyához képest a magyarság felülreprezentált volt 2018-ban. Ahogyan Pengő Zoltán említi, a „városnak szobrokkal való lázas benépesítése mégis pótcselekvés”, hiszen a nagyváradi magyarság is csökken a népszámlálási adatok alapján (Pengő Z. 2018).

Az elmúlt évtized fejleményei tehát mindkét terepen turbulens változásokat hoztak. Bár Nagyváradon a helyi multikulturális örökség turisztikai fejlesztése kapcsán előrelépés történt a magyar múlt, a magyar kultúra és nyelv köztérben való láthatósága terén, ezek a fejlemények inkább köszönhetők a toponímia áruvá válásának, mint a kisebbségi nyelvhasználati jogérvényesítésben elért eredménynek. Beregszász városképét ezzel szemben alapvetően a nemzeti szinten zajló események és aktorok befolyásolták: a dekommunizációs és dekolonizációs törvények, valamint a nyelvtörvény jelentette normatív szabályok rögzítették a szimbolikus tér átalakításának sarokpontjait; az új hősokeket és az eltörlésre ítélteteket. Ezen a kereten belül viszont a város továbbra is képviselni tudta azt az elvet, hogy a köztérben a helyi vonatkozású nevezetes embereknek és háborús hősokeknak állítsanak emléket. Az elmúlt évek fejleményei mindkét terepen indokolják a kutatás folytatását, amelynek fókuszja mindezen szimbolikus politikák és térhasználatok társadalmi percepciójának felmérése lesz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A. Gergely A. (1997): A térszerveződés szimbolikus üzenetei. Térátélés és politika a kilencvenes évek elején. In: Szabó M. (szerk.): *Szövegvalóság: Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Budapest. Scientia Humana. pp. 287–304.
- A. Gergely A. (2015): Térhasználat és szimbolikus szuverenitás. *Tér és Társadalom*. 29: 2. pp. 19–42.
- Aase, T. H. (1994): Symbolic Space: Representations of Space in Geography and Anthropology. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*. 76: 1. pp. 51–58.
- Ablonczy B. (2020): *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921*. Budapest. Jaffa Kiadó. 271 p.
- Alderman, D. (2000): A Street Fit for a King: Naming Places and Commemoration in the American South. *Professional Geographer*. 52: 4. pp. 672–684.
- Alderman, D. (2003): Street names and the scaling of memory: the politics of commemorating Martin Luther King, Jr within the African American community. *Area*. 35: 2. pp. 163–173.
- Alderman, D. – Inwood, J. (2013): Street naming and the politics of belonging: spatial injustices in the toponymic commemoration of Martin Luther King Jr. *Social & Cultural Geography*. 14: 2. pp. 211–233.
- Anderson, B. (2006): *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest. L'Harmattan – Atelier. 190 p.
- Ashworth, G. J. (1998): The conserved European city as cultural symbol: the meaning of the text. In: Graham, B. (ed.): *Modern Europe: Place, Culture, Identity*. London. Arnold. pp. 261–286.
- Ashworth, G. J. (2005): Ethnic conflict: Is heritage tourism part of the problem or part of the solution? In: Reisinger, Y. (ed.): *Host Perspectives. Transformational Tourism*. Oxford–Boston. CABI. pp. 167–179.
- Atkinson, D. – Cosgrove, D. (1998): Urban Rhetorics and Embodied Identities: City, Nation, and Empire at the Vittorio Emanuele II. Monument in Rome 1870–1945. *Annals of the Association of American Geographers*. 88: 1. pp. 28–49.
- Augé, M. (2004). *Oblivion*. Minneapolis. University of Minnesota Press. 2004. 92 p.
- Azaryahu, M. (1990): Renaming the Past: Changes in “City-text” in Germany and Austria 1945–1947. *History and Memory*. 2: 2. pp. 32–53.

- Azaryahu, M. (1992): War memorials and the Commemoration of the Israeli War of Independence 1948–1956. *Studies in Zionism*. 13: 1. pp. 57–77.
- Azaryahu, M. (1996a): Mount Herzl: The Creation of Israel's National Cemetery. *Israel Studies*. 1. 2. pp. 46–74.
- Azaryahu, M. (1996b): The Power of commemorative Street Names. *Environment and Planning D: Society and Space*. 14: 3. pp. 311–330.
- Azaryahu, M. (1997): German Reunification and the Politics of Street Names: The case of East Berlin. *Political Geography*. 16: 6. pp. 479–493.
- Azaryahu, M. (2003): RePlacing Memory: the reorientation of Buchenwald. *Cultural Geographies*. 10. pp. 1–20.
- Azaryahu, M. (2009): Naming the past: The significance of commemorative street names. In: Berg, L. D. – Vuolteenaho, J. (eds.): *The Contested Politics of Place naming*. Farnham–Burlington. Ashgate. pp. 53–70.
- Azaryahu, M. (2011): Public controversy and Commemorative Failure: Tel Aviv's Monument to the Holocaust and National Revival. *Israel Studies*. 16: 1. pp. 129–148.
- Azaryahu, M. (2012): Hebrew, Arabic, English: the politics of multilingual street signs in Israeli cities. *Social and Cultural Geography*. 13: 5. pp. 461–479.
- Azaryahu, M. – Foote, K. (2008): Historical space as narrative medium: on the configuration of spatial narratives of time at historical sites. *GeoJournal*. 73: 3. pp. 179–194.
- Azaryahu, M. – Kook, R. (2002): Mapping the nation: street names and Arab-Palestinian identity: three case studies. *Nations and Nationalism*. 8: 2. pp. 195–213.
- Backhaus, G. (2008): Introduction. The Problematic of Grounding the Significance of Symbolic Landscape. In: Backhaus, G. – Murungi, J. (eds.): *Symbolic landscapes*. Springer. pp. 3–32.
- Balázs-Pál E. (2010): Tükörmagyar utcanevek okoznak botrányt Nagyváradon. Elérhető: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=11459>. Letöltés: 2016. 12. 02.
- Balla T. – Lakatos A. (szerk. 2014): *Városépítők: a két Rimanóczy Kálmán középületei, bérházai és városi palotái Nagyváradon*. Nagyvárad. Partium Kiadó. 116 p.
- Balázs D. (2021): A nyelvi tájkép és a társadalmi folyamatok összefüggései Észak-Macedóniában. *Modern Geográfia*. 16: 2. pp. 1–20.
- Balázs D. (2022): Észak-Macedónia nyelvi tájképe a politikai, demográfiai és gazdasági viszonyok kontextusában. In: Gulyás K. (szerk.): *Változás és változtatás. Kihívások és válaszok interdiszciplináris megközelítésben: III. Ilyés Zoltán emlékkonferencia tanulmánykötet*. Miskolc. Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék. pp. 201–225.
- Balogh L. (2001): *Románia története*. Budapest. Aula. 505 p.
- Bárdi N. (2014): A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938. In: Ujváry Gábor (szerk.): *A közös haza konfliktusai: A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*. Budapest–Székesfehérvár. Kodolányi János Főiskola. pp. 61–138.
- Barna G. (2000): Mentális határok – megduplázott világok. In: Balázs G. et al. (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben: folklór – irodalom – szemiotika: tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. Budapest. ELTE BTK. pp. 689–701.

- Barna G. (2001): A search for stability: Religion as a Shelter and a Symbolic Manifestation of Identity. In: Hannonen, P. – Lönnqvist, B. – Barna, G. (eds.): *Ethnic Minorities and Power*. Helsinki. Fonda Publishing. pp. 107–125.
- Baroch Cs. (2019): Szimbolikus politikai fordulatok és térbeli mintázataik: közterületek átnevezése Budapest I. és V. kerületében. *Földrajzi Közlemények*. 143: 2. pp. 144–157.
- Baroch Cs. – Berki M. (2022): A város materiális és immateriális rétegei – Lwów/lemborg/lvov/lviv palimpszesztjei. In: *Diverzitás és homogenitás a történelemben, a társadalomban és a környezetben. Dimenziók*, 3. Budapest. Martin Opitz Kiadó. pp. 63–75.
- Barth F. (1996): Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*. 7: 1. pp. 3–25.
- Bartha Cs. – Laihonen, P. – Szabó T. P. (2013): Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*. 23: 3. pp. 13–28.
- Bartos-Elekes Zs. (2016a): The history of street-name changes in Transylvania. In: Woodman, P. – Jordan, P. (eds.): *Name & Place – Contributions to Toponymic Literature and Research, Band 5*. Hamburg. Verlag Dr. Kovač. pp. 37–54.
- Bartos-Elekes Zs. (2016b): A hatalom névrajza – a névrajz hatalma. *Földrajzi Közlemények*. 140: 2. pp. 124–134.
- Bartos-Elekes Zs. (2021): Múltidéző utcaneveink: Kolozsvár és Brassó az utóbbi másfélszáz évben. *Névtani Értesítő*. 43. pp. 113–134.
- Beissinger, M. R. (2011): The intersection of ethnic nationalism and people power tactics in the Baltic States, 1987–91. In: Roberts, A. – Garton-Ash, T. (eds.): *Civil resistance and Power Politics. The experience of non-violent action from Gandhi to the present*. Oxford. Oxford University Press. pp. 231–246.
- Bell, J. (1999): Refining National Identity in Uzbekistan. Symbolic tensions in Taskent's Official Public Landscape. *Ecumene*. 6: 2. pp. 184–213.
- Beluszky P. (szerk., 2005): *Magyarország történeti földrajza I*. Budapest–Pécs. Dialóg Campus. 462 p.
- Benedek, J. – Bartos-Elekes, Zs. (2009): Symbolic Spatial Usage in the Historic City Centre of Cluj-Napoca. In: Csiki, B. – Bartos-Elekes, Zs. (eds.): *Descriptio Transylvaniae*. Cluj-Napoca. Cholnoky Jenő Geographic Society–Babeş-Bolyai University Faculty of Geography. pp. 95–108.
- Benedek J. (2000): *A társadalom térbelisége és térszervezése*. Kolozsvár. RisoPrint. 263 p.
- Beregszászi A. (2005): „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Papp R. – Beregszászi A. (szerk.): *Kárpátalja: Társadalomtudományi tanulmányok*. Beregszász–Budapest. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. pp. 158–163.
- Berg, L. D. – Vuolteenaho, J. (2009): *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming*. London – New York. Routledge. pp. 306.
- Berg, L. D. – Kearns, R. A. (1996): Naming as Norming: ‘Race’, Gender, and the Identity Politics of Naming Places in Aotearoa/New Zealand. *Environment and Planning D: Society and Space* 14. 1. pp. 99–122.
- Berger V. (2018): *Térre szőtt társadalmiság. A tér kategóriája a szociológiaelméletekben*. Budapest. L’Harmattan. 274 p.

- Berki M. (2014): *Az egykori ipari területek funkcióváltásának példái Budapesten: A posztsozialista kontextus és a földrajzi lépték szerepe az átalakulásban*. Doktori értekezés. ELTE TTK. Elérhető: http://teo.elte.hu/minosites/ertekezes2014/berki_m.pdf
- Berki M. (2015): A térbeliség trialektikája. *Tér és Társadalom*. 29: 2. pp. 3–18.
- Berki M. (2017): Érzékelt tér, elgondolt tér, megélt tér. A térbeliség trialektikája egy budapesti barnamező-rehabilitációs beruházás példáján. *Tér és Társadalom*. 31: 2. pp. 23–43.
- Bibó I. (1990): A nemzetközi államközösség és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. In: Bibó I.: *Válogatott tanulmányok IV*. Budapest. Magvető Könyvkiadó. pp. 283–681.
- Billig, M. (1995): *Banal Nationalism*. London. SAGE. 200 p.
- Bodó J. (2007): *A terep, ahol élünk*. Csíkszereda. Státus Kiadó. 252 p.
- Bodó J. – Biró A. Z. (1993): Szimbolikus térfoglalási eljárások. *Antropológiai Műhely*. 1: 2. pp. 57–85.
- Bodó J. – Biró A. Z. (2000): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székellyöldi régióban*. Csíkszereda. Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport. pp. 9–42.
- Bollens, S. A. (2014): Managing multicultural cities in divided countries. In: Good, K. R. – Turgeon, L. – Triadafilopoulos, T. (eds.): *Segmented cities? How urban contexts shape Ethnic and Nationalist Policies*. Vancouver–Toronto. UBC Press. pp. 226–249.
- Borcea, L. – Gorun, G. (eds. 1995): *Istoria oraşului Oradea*. [Nagyvárad történelme.] Oradea. Editura Cogito.
- Borma, A. (2016): 2015 – The year of tourism revival in Oradea. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*. TOM XXIV. 1st ISSUE / JULY 2015. Elérhető: <https://ideas.repec.org/a/ora/journal/v1y2015i1/p681-688.html>. Letöltés: 2017. 10. 22.
- Boros L. (2006): A városi tér használatához kapcsolódó konfliktusok. In: Kiss A. – Mezősi G. – Sümeghy Z. (szerk.): *Táj, környezet és társadalom: ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére*. Szeged. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék – SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék. pp. 109–116.
- Boros L. (2012): Földrajz és társadalomelméletek. In: Pál V. (szerk.): *A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései: tiszteletkötet Dr. Mészáros Rezső professzor 70. születésnapja alkalmából*. Szeged. SZTE Természettudományi és Informatikai Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. pp. 146–161.
- Boros L. (2017): A közterek átalakulása és a turizmus. In: Régi T. – Rátz T. – Michalkó G. (szerk.): *Turizmus és transzformáció*. Orosháza–Budapest. Kodolányi János Főiskola – MTA CSFK Földrajztudományi Intézet – Magyar Földrajzi Társaság. pp. 131–149.
- Boros L. (2019): Társadalmi konfliktusok a köztéren – a budapesti Szabadság tér példája. *Településföldrajzi Tanulmányok*. 8: 1. pp. 91–109.
- Boros L. – Tóth P. (2007): Kié itt a tér? Az undeclasshoz kapcsolódó térhasználati konfliktus Szegeden. In: Szónokyné Ancsin G. (szerk.): *Határok és eurorégiók*. Szeged. SZTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajz Tanszék. pp. 353–358.
- Borsi B. – Pengő Z. (2023): FRISSÍTVE – Szent László hazatért a nagyváradi várba, ahol felállították a lovagkirály új lovasszobrát. *Maszol.ro*. 2023. 08. 29. Elérhető: <https://maszol.ro/kultura/Felkerult-a-talapzatra-Szent-Laszlo-szobra>. Letöltés: 2024. 03. 28.

- Botlik J. (2005): *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I.* Nyíregyháza. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék – Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara. 349 p.
- Botlik J. – Dupka Gy. (1993): *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Ungvár–Budapest. Intermix Kiadó. 359 p.
- Botlik J. – Dupka Gy. (1991): *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991.* Mandátum-Universum. 298 p.
- Bottlik Zs. (2019): Identitáslenyomatok Chişinăuban – Hatalom és városi tér. In: Pál E. (szerk.): *Tér, tudomány, történet.* Budapest. Martin Opitz Kiadó. pp. 47–66.
- Bottlik Zs. (2023): Megosztott városkép? – Etnikai szegregáció Bosznia-Hercegovinában – a mostari eset. In: Balogh R. – Zahorán Cs. (szerk.): *Közép-európai horizontok: A Közép-Európa Kutatóintézet évkönyve I.* Budapest. Ludovika Egyetemi Kiadó. pp. 55–86.
- Bounds, M. (2004): *Urban Social Theory. City, self, society.* South Melbourne. Oxford University Press. 384 p.
- Bourdieu, P. (1989): Social space and symbolic power. *Sociological Theory*. 7: 1. pp. 14–25.
- Brubaker, R. (2006): Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az Új Európában. In: Brubaker, R.: *Nacionalizmus új keretek között.* Budapest. L'Harmattan – Atelier. pp. 61–81.
- Brubaker, R. – Feischmidt, M. – Fox, J. – Grancea, L. (2006): *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town.* Princeton and Oxford. Princeton University Press. 439 p.
- Bundovics J. (1991): Város a Vérke partján. In: Mankó M. (szerk.): *Beregi életképek.* 164 p.
- Carabelli, G. – Djurasovic, A. – Summa, R. (2019): Challenging the representation of ethnically divided cities: perspectives from Mostar. *Space and Polity*. 23: 2. pp. 116–124.
- Cohen, S. B. – Kliot, N. (1992): Place-names in Israel's ideological struggle over the Administered Territories. *Annals of the Association of American Geographers*. 82: 4. pp. 653–680.
- Cosgrove, D. (1984): *Social Formation and Symbolic Landscape.* London. Croom Helm. 293 p.
- Cosgrove, D. (1984): *Social Formation and Symbolic Landscape.* Madison–Wisconsin, University of Wisconsin Press. 293 p.
- Cosgrove, D. – Daniels, S. (1988): *The Iconography of Landscape.* Cambridge. Cambridge University Press. 318 p.
- Cosgrove, D. – Daniels, S. (eds. 1988): *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments.* Cambridge. Cambridge University Press. 318 p.
- Creţan, R. – Matthews, P. W. (2016): Popular responses to city-text changes: street naming and the politics of practicality in a post-socialist martyr city. *Area*. 48: 1. pp. 92–102.
- Crisan, M. (2011): 19th century Oradea: the reflections of a multiethnic city in British travel literature. *Revista Română de Geografie Politică*. 13: 1. pp. 82–99.
- Czepczyński, M – Soováli-Sepping, H. (2016): From sacrum to profanum: reinterpretation of communist places of power in Baltic cities. *Journal of Baltic Studies*. 47: 2. pp. 239–255.
- Csatáry Gy. (1992): *Beregszász utcaneveinek történetéből.* Kárpátalja, 1992. február 11.

- Csatáry Gy. (1993): *Levéltári kalászatok: tanulmányok, szövegközlemények*. Ungvár–Budapest. Inter-Mix Kiadó. 213 p.
- Csatáry Gy. (2019): A beregszászi Rákóczi-szobor története. Elérhető: <https://kmkszu.com.ua/2019/12/17/a-beregszaszi-rakoczi-szobor-tortenete/>. 2019. 12. 17. Letöltés: 2024. 03. 01.
- Cséfalvay Z. (2004): Az "olvasható" város. In: Csizmady A. – Husz I. (szerk.): *Település- és városszociológia*. Budapest. Gondolat. pp. 140–151.
- Csergő, Zs. – Regelman, A-D. (2017): Europeanization and Minority Political Action in Central and Eastern Europe. *Problems of Post-Communism*. 64: 5. pp. 215–218.
- Csernicskó I. (2013): *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest. Gondolat Kiadó. 575 p.
- Csernicskó I. (2015): Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány*. 15: 1–2. pp. 71–84.
- Csernicskó I. (2016a): A dinamikus változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana*. 3. pp. 91–105.
- Csernicskó I. (2016b): A változás megragadása a nyelvi tájképben: Kárpátalja példája. *Magyar Nyelv*. 112. pp. 50–62.
- Csernicskó I. – Beregszászi A. – Molnár A. – Molnár J. (2010): *Nyelvek, emberek, helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár. PoliPrint Kiadó. 136 p.
- Csernicskó, I. – Kontra, M. (2023): *The Linguistic Human Rights Plight of Hungarians in Ukraine*. In: Phillipson, R. – Skutnabb-Kangas, T. (eds.): *The Handbook of Linguistic Human Rights*. Hoboken (NJ). Wiley. pp. 373–382.
- Csernicskó, I. – Laihonon, P. (2016): Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua*. 35: 1. pp. 1–30.
- Dánél M. – Hlavacka A. – Király H. – Vincze F. (2019): *Tér – Elmélet – Kultúra. Interdiszciplináris térelméleti szöveggyűjtemény*. Budapest. ELTE Eötvös Kiadó. 460 p.
- David, J. (2013): Street names: between ideology and cultural heritage. *Acta Onomastica*. 54. pp. 1–8.
- Davidson, J. – Bondi, L. – Smith, M. (eds. 2007): *Emotional geographies*. Aldershot. Ashgate. 258 p.
- De Certeau, M. (2011): *The practice of everyday life*. Berkeley – Los Angeles – London. University of California Press. 292 p.
- Diener, A. C. – Hagen, J. (2013): From socialist to post-socialist cities: narrating the nation through urban space. *Nationalities Papers*. 41: 4. pp. 487–514.
- Dobos S. (2010a): A Kárpátaljai Állami Levéltár forrásanyagai Beregszász utcanéveinek első hiteles említéseiről. *Együtt*. 2010/1. pp. 103–111.
- Dobos S. (2010b): Bereg vármegye főispánjának fondja Beregszász XVIII. századi utcanéveiről. In: *Acta Beregsasiensis*. Beregszász. 9: 1. pp. 165–170.
- Dobos S. (2011): Levéltári források Beregszász természetes és első mesterséges utcanéveiről. In *Acta Beregsasiensis*. Beregszász. 10:1. pp. 113–127.
- Dobos S. (2012): Beregszász története a helyi historiográfiában. In: Bocskor A. – Dobos S. (szerk.): *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye*. Ungvár. PoliPrint. pp. 27–43.

- Downs, R. M. – Stea, D. (1977): *Maps in minds: Reflections on cognitive mapping*. New York. Harper & Row Publishers. 284 p.
- Dömötörfi T. 1991: Az országzászló-mozgalom 1921–1944. *Élet és Tudomány*. 46: 8. pp. 232–234.
- Dragoman, D. (2011): Ethnic Groups in Symbolic Conflict The "Ethnicisation" of Public Space in Romania. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*. 11: 1. pp. 105–121. Elérhető: <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/44592>. Letöltés: 2017. 10.21.
- Dukrét G. – Péter I. Z. (1998): *Nagyvárad, városismertető*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. 55 p.
- Dúll A. (2014): A város a környezetpszichológiában. In: Dúll A. – Izsák É. (2014): *Tér-rétegek: tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. Budapest. L'Harmattan. pp. 174–184.
- Dupka Gy. – Zubánics L. (2012): A zsidóság múltja és jelene Kárpátalján (Emlékezés a holokauszt áldozataira). *Együtt*. 14: 3. pp. 52–64.
- Edney, M. (1997): *Mapping an Empire: The Geographical Construction of British India, 1765–1843*. Chicago. University of Chicago Press. 480 p.
- Egry G. (2021): Posztbirodalmi átmenetek? In: Ábrahám B. – Egry G. (szerk.): *Összeomlás, uralomváltás, nemzetállam-építés 1918–1925. Dokumentumválogatás, I. kötet, Románia*. Budapest. Napvilág Kiadó. pp. 13–44.
- Ehrkamp, P. (2005): Placing identities: Transnational Practices and local attachments of Turkish immigrants in Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 31: 2. pp. 345–364.
- Eriksen, T. H. (2008): *Etnicitás és nacionalizmus: antropológiai megközelítések*. Budapest–Pécs. Gondolat – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 268 p.
- Erőss Á. (2014): Contested spaces. Ethnic visibility in the city of Oradea. In: Calcatinge, A. (ed.): *Critical spaces: contemporary perspectives in urban, spatial and landscape studies*. Münster. LIT Verlag. pp. 69–87.
- Erőss Á. (2016): Ünnepek és terek: epizódok Beregszász szimbolikus tereinek életéből. In: Berghauer S. (szerk.): *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában*. Beregszász. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. pp. 97–103.
- Erőss, Á. (2017): Politics of street names and the reinvention of local heritage in the contested urban space of Oradea. *Hungarian Geographical Bulletin*. 66: 4. pp. 353–367.
- Erőss, Á. – Holányi, Á. – Tátrai, P. (2022): Toponymic Politics and the Role of Heritagisation in Multiethnic Cities in Romania. *International Journal of Heritage Studies*. 28 (6). pp. 763–777.
- Erőss, Á. – Tátrai, P. (2010). Ethnic features of symbolic appropriation of public space in changing geopolitical frames: the case of Oradea/Nagyvárad. *Hungarian Geographical Bulletin*. 59: 1. pp. 51–68.
- Erőss Á. – Tátrai P. – Kocsis K. (2010): A nagyváradai köztérnevek, mint a geopolitikai változások tanúi. In: Lóki J. (szerk.): *Interdiszciplinaritás a természet- és társadalomtudományokban*. Debrecen. DE Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék. pp. 87–94.
- Eszenyi O. (2016): A kultúrtáj értelmezésének változása a kultúrföldrajzban. *Földrajzi Közlemények*. 141: 1. pp. 1–12.

- Faragó L. (2018, szerk.): *Kortárs térelméletek kelet-közép-európai kontextusban*. Budapest. Dialóg Campus Kiadó. 397 p.
- Fedinec Cs. (2002): *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája*. Galánta–Dunaszerdahely. Fórum Intézet – Lilium Aurum. 533 p.
- Fedinec Cs. (szerk. 2004a): *Kárpátalja 1938–1941: Magyar és ukrán történeti közelítés*. Budapest. Teleki László Alapítvány. (Regio Könyvek.) 277 p.
- Fedinec Cs. (2004b): *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Dunaszerdahely–Somorja. Lilium Aurum – Fórum Kisebbségkutató Intézet. (Fontes historiae Hungarorum; 2.)
- Fedinec Cs. (2008): A kárpátaljai magyar kisebbség helyzetének változásai Ukrajnában. In: Bárdi N. – Fedinec Cs. – Szarka L. (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. pp. 346–353.
- Fedinec Cs. (2015): „A magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja”: 1938–1944. Budapest. Jaffa. 239 p.
- Fedinec Cs. (2022): *Kárpátalja: Örökség és társadalom*. Budapest. Typotex. 200 p.
- Fedinec Cs. – Csernicskó I. (2016): Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio*. 24: 1. pp. 73–124.
- Fedinec Cs. – Font M. – Szakál I. – Varga B. (2021): *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Budapest. Társadalomtudományi Kutatóközpont – Gondolat Kiadó. 447 p.
- Feischmidt M. (2003): Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. Az erdélyi nemzeti rítusokról és diskurzusokról a kolozsvári Mátyás szobor körüli 1992-es konfliktus példáján. In: A. Gergely A. (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Budapest. Új Mandátum Kiadó. pp. 112–125.
- Feischmidt M. (2010): Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: Feischmidt M. (szerk.): *Etnicitás: különbségteremtő társadalom*. Budapest. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. pp. 7–29.
- Fischer-Galați, S. (1998): The Interwar period: Greater Romania. In: Giurescu, D. C. – Fischer-Galați, S. (eds.): *Romania: A historic perspective. East European Monographs*. New York. Boulder. Columbia University Press. pp. 293–319.
- Fleisz J. (2000): *Nagyvárad története évszámokban*. Nagyvárad. Literator. 46 p.
- Fleisz J. (2005): *Egy város átalakulása: Nagyvárad a két világháború között 1919–1940*. Nagyvárad. Literator. 255 p.
- Fleisz J. (2011): *Nagyvárad várostörténete*. Kismonográfia. Nagyvárad. Sapientia Varadiensis Alapítvány – Europrint Kiadó. 304 p.
- Flora, G. (2001): Competing cultures, conflicting identities: the case of Transylvania. In: Lord, Ch. – Strietska-Ilina, O. (eds.): *Parallel Cultures. Majority/minority relations in the countries of the former Eastern Bloc*. Burlington. Ashgate. pp. 125–146.
- Foote, K. – Azaryahu, M. (2007): Toward a Geography of Memory: Geographical Dimensions of Public Memory and Commemoration. *Journal of Political and Military Sociology*. 35: 1. pp. 125–144.
- Foote, K. – Tóth, A. – Árvay, A. (2000): Hungary after 1989: Inscribing a new past on place. *The Geographical Review*. 90: 3. pp. 301–334.

- Fried N. L. (2018): Továbbra is vita tárgya a többnyelvű táblák kihelyezése Nagyváradon. *Maszol*, 2018. 06. 05. Elérhető: <https://maszol.ro/belfold/97235-tovabbra-is-vita-targya-a-tobbnyelv-tablak-kihelyezese-nagyvaradon>. Letöltés: 2024. 03. 28.
- Fried N. L. (2019. 05. 10.): Hiába kérik, nem Szent László szobra kerül Nagyvárad főterére. Elérhető: <https://maszol.ro/belfold/111590-hiaba-kerik-nem-szent-laszlo-szobra-kerul-nagyvarad-f-terere>. Letöltve: 2024. 03. 27.
- Gagyi J. (2010): Városi térváltozások, térváltozatok. *Korunk*. 3: 2. pp. 19–27.
- Galbreath, D. J. (2005): *Nation Building and Minority Politics in Post-Soviet States. Interests, influences and Identities in Estonia and Latvia*. Stuttgart. Umland. A. Ibidem Verlag. pp. 59–70.
- Gergely G. (2007): Nagyvárad – A Szent László-kultuszt erősítené az EMI. Elérhető: http://erdely.ma/nyomtat.php?what=news&id=23632&autoid=&mysql_table=multidezo&html_file=multidezo.php. Letöltve: 2016. 12. 02. A kézirat 2024.03.28-i lezárásakor már nem elérhető.
- Giraut, F. – Houssay-Holzschuch, M. (2016): Place naming as *dispositif*: toward a theoretical framework. *Geopolitics*. 21: 1. pp. 1–21.
- Gnatiuk, O. – Melnychuk, A. (2023): A Case Study of De-Russification of Ukrainian Homonyms: Rigged Trial or Justice Restored? *Names: A Journal of Onomastics*. 71: 4. pp. 41–55.
- Gorter, D. (2017): A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio*. 25: 3. pp. 31–49.
- Goulding, Ch. – Domic, D. (2009): Heritage, identity and ideological manipulation: the case of Croatia. *Annals of Tourism Research*. 36: 1. pp. 85–102.
- Graham, B. 2002: Heritage as Knowledge: Capital or Culture? *Urban Studies*. 39: 5–6. pp. 1003–1017.
- Graham, B. – Ashworth, G. J. – Turnbridge, J. E. (2000): *A Geography of Heritage: power, culture and economy*. London. Arnold. 284 p.
- Graham, B. – Howard, P. (2008): Heritage and Identity. In: Graham, B. – Howard, P. (eds. 2008): *The Ashgate research companion to heritage and identity*. Burlington. Ashgate Publishing Co. pp. 1–15.
- Gustafson, P. (2001): Meanings of places: everyday experience and theoretical conceptualizations. *Journal of Environmental Psychology*. 21. pp. 5–16.
- Guzmán, P. C. – Pereira Roders, A. R. – Colenbrander, B. J. F. (2017): Measuring links between cultural heritage management and sustainable urban development: An overview of global monitoring tools. *Cities*. 60. pp. 192–201.
- Gyáni G. (1998): *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*. Budapest. Új Mandátum Könyvkiadó. 216 p.
- Gyáni G. (2007): “Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk*. 18: 7. Elérhető: <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00127/3635.html>. Letöltés: 2017. 12. 12.
- Gyáni G. (2010): A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás. *Helikon*. 2010/1–2. pp. 239–257.
- György P. (2000): *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és a kései múltértelmezés: 1956, 1989-ben: a régimúlttól az örökségig*. Budapest. Magvető. 347 p.
- György P. (2007): *A hely szelleme*. Budapest. Magvető Kiadó. 316 p.

- György V. I. (2011): A tér szimbolikus birtoklása Marosvásárhelyen. *Pro Minoritate*. 4: 3. pp. 40–53.
- Gyuris F. (2014): A közjavak térbelisége. *Tér és Társadalom*. 28: 4. pp. 15–39.
- Halbwachs, M. (1992): *On Collective Memory*. Chicago. University of Chicago Press. 244 p.
- Hall, S. (1997): A kulturális identitásról. In: Feischmidt M. (szerk): *Multikulturalizmus*. Budapest. Osiris – Láthatatlan Kollégium. pp. 60–85.
- Harley, J. B. (1989): Deconstructing the map. *Cartographica*. 26: 2. pp. 1–20.
- Harrison, R. (2010): Multicultural and minority heritage. In: T. Benton (ed.): *Understanding heritage and memory*. Manchester University Press in association with the Open University, Manchester and Milton Keynes. pp. 164–201.
- Harrison, R. (2013a): *Heritage: Critical approaches*. New York. Routledge. 272 p.
- Harrison, R. (2013b): Forgetting to remember, remembering to forget: late modern heritage practices, sustainability and the ‘crisis’ of accumulation of the past. *International Journal of Heritage Studies*. 19: 6. pp. 579–595.
- Harrison, S. (1995): Four types of symbolic conflict. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*. 1: 2. pp. 255–272.
- Harrison, S. (2000): A szimbolikus konfliktus négy típusa. In: Szabó M. – Kiss B. – Boda Zs. (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára*. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas. pp. 193–211.
- Harvey, D. (1979): Monument and Myth. *Annals of the Association of American Geographers*. 69: 3. pp. 362–381.
- Harvey, D. C. (2010): Heritage Pasts and Heritage Presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies. *International Journal of Heritage Studies*. 7: 4. pp. 319–338.
- Havasréti J. – K. Horváth Zs. – Szijártó Zs. (szerk. 2010): *A város láthatatlan mintázata: Pécs városa mint az emlékezet helye*. Budapest–Pécs. Gondolat – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 241 p.
- Hegedűs Cs. (2018): Fedák Sári hazatért. Elérhető: <https://kiszo.net/2018/10/30/fedak-sari-hazatert/>. 2018. 10. 30. Letöltés: 2024. 03. 01.
- Hegedűs Cs. (2023): Megújult a hősök tere Beregszászban. Elérhető: <https://kiszo.net/2023/10/03/megujult-a-hosok-tere-beregszaszban/>. 2023. 10. 03. Letöltés: 2024. 03. 15.
- Held, N. (2015): Comfortable and safe spaces? Gender, sexuality and ‘race’ in night-time leisure spaces. *Emotion, Space and Society*. 14. pp. 33–42.
- Hires-László K. (2015): Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku A. – Hires-László K. (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Ungvár. Autdor-Shark. pp. 160–185.
- Hires-László, K. (2019): Linguistic landscapes in a western ukrainian town. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*. 10 (1): pp. 87–111.
- Hires-László K. (2023): Különbségek és hasonlóságok: Beregszász nyelvi tájképe 2022 után. (Előadás.) Elhangzott: „Nyelvi diszkrimináció a nyelvi tájképben” című rendezvényen. Szervező: Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, Variológiai Kutatócsoport, Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszéke, Nyelvi Tájkép Kutatócsoport. Komárom, 2023. március 13.
- Hires-László K. – Horzsa G. – Letenyei L. (2019): A kétnyelvűség mint üzleti érdek. Egy nyelvtájkép-kutatás eredményei a kelet-szlovák–magyar határregióban. Kérdőíves, részt-

- vevő megfigyelésen és szakértői interjúkon alapuló kutatás eredményei. *Fórum Szemle*. 2019/4. pp. 3–22.
- Hobsbawm, E. J. (1990): *Nations and nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge. Cambridge University Press. 206 p.
- Hobsbawm, E. J. (2015): Introduction: Inventing traditions. In: Hobsbawm, E. – Ranger T. (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge. Cambridge University Press. pp. 1–14.
- Hofman, M. (2008): New spatial theories and their influence on intercultural dialogue observing relational space in Oradea. *Eurolimes*. 6. pp. 92–100.
- Holányi Á. (2021): A marosvásárhelyi magyar-román viszony a toponímiai tájkép tükrében. *Földrajzi Közlemények*. 145: 4. pp. 335–353.
- Howard, P. (2003): *Heritage. Management, Interpretation, Identity*. London – New York. Continuum. 278 p.
- Ilyés Z. (2008): Az emlékezés és az újratanulás terei – a „honvágyturizmus” mint tér- és identitás-szervezés. In: *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Budapest. Lucidus Kiadó. pp. 62–70.
- Ilyés Z. (2010): Etnicitás és szimbolikus geográfia. A táj kisajátítása, különösen határvidékek, kontaktzónák esetén. In: Feischmidt M. (szerk.): *Etnicitás: Különbségteremtő társadalom*. Budapest. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. pp. 114–125.
- Ilyés I. (2017): Kárpátalja ma: megújult a Hősök tere Beregszászban. Elérhető: <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-ma/karpatalja-ma-megujult-a-hosok-tere-beregszaszban/>. 2017. 05. 19. Letöltés: 2024. 03. 03.
- Ioan, A. (1999): *What is really national? Power, play and national identity. Politics of Modernization in Central and East-European architecture. The Romanian File*. Bucharest. The Romanian Cultural Foundation Publishing House. 261 p.
- Ioan, A. (2001): Romanian orthodox architecture. A retrospect after ten years. *Southeastern Europe*. 29: 1. pp. 31–45.
- Iuga, L. (2014): The old city and the rhetoric of urban modernization in Romania (1950s–1970s). In: Adorno, S. – Cristina, G. – A. Rotondo. A. (eds.): VI. congresso AISU Visibile Invisibile: percepire la città tra descrizioni e omissioni (VI Congresso AISU: Catania, 12–14 settembre 2013). Scrimm Edizioni, 2287 [ebook] pp. 161–175. Elérhető: http://www.academia.edu/9525266/The_Old_City_and_the_Rhetoric_of_Urban_Modernization_in_Romania_1950s-1970s_. Letöltés: 2017. 10. 12.
- Iuga, L. (2015): Building a cathedral for the nation. Power hierarchies, spatial politics and the practice of multi-ethnicity in interwar Cluj, Romania (1919–1933). In: Heine, E.-Ch. (ed.): *Under construction. Building the material and the imagined world*. Münster. LIT Verlag. pp. 95–108.
- Izsák É. – Düll A. (2014): Városi „térfordulatok”: a város interdiszciplináris megközelítése. In: Izsák É. – Düll A. (szerk.): *Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. Budapest. L'Harmattan. pp. 69–76.
- Jakab A. Zs. (2004): „Ez a kő tétetett...”. A város emlékezetének térbeliesítése. *Korunk*. 15: 10. pp. 6–14.
- Jakab A. Zs. (2012): *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kolozsvár. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

- Johnson, N. (1994): Cast in Stone: Monuments, Geography, and the Nationalism. *Environment and Planning D: Society and Space*. 13: 1. pp. 51–65.
- Johnson, R. J. – Gregory, D. – Pratt, G. – Watts, M. (eds. 2000): *The Dictionary of Human Geography*. Oxford. Blackwell. 958 p.
- Johnston, R. J. – Sidaway, J. D. (2004): *Geography & Geographers: Anglo-American Human Geography since 1945*. London. Arnold. 527 p.
- Joksimović, M. – Golić, R. – Vujadinović, S. – Šabić, D. – Jovanović Popović, D. – Barnfield, G. (2014): Restoring tourist flows and regenerating city's image: the case of Belgrade. *Current Issues in Tourism*. 17: 3. pp. 220–233.
- Jones, M. – Jones, R. – Woods, M. (2004): *An Introduction to Political Geography. Space, Place and Politics*. London. Routledge. 202 p.
- Jones, R. – Merriman, P. (2009): Hot, banal and everyday nationalism: Bilingual road signs in Wales. *Political Geography*. 28. pp. 164–173.
- Jones, S. (2017): Wrestling with the social value of heritage: problems, dilemmas and opportunities. *Journal of Community Archaeology & Heritage*. 4: 1. pp. 21–37.
- Julean, D-I. (2012): Oradea, Romania: a living Jewish memorial. *East European Jewish Affairs*. 42: 2. pp. 111–128.
- Kadmon, N. (2004): Toponymy and geopolitics: the political use-and misuse-of geographical names. *The Cartographic Journal*. 41. pp. 85–87.
- Kántor Z. (2014): *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest. Osiris. 300 p.
- Karmacsi Z. (2014): Település- és utcanév-táblák Kárpátalja magyarlakta településein. In: *Meszelt falakon túl. Születésnap kiadvány a Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport – Hodinka Antal Intézet. pp. 87–98.
- Karmacsi Z. (2018): Kárpátalja turisztikai vonzerőinek nyelvi tájképe. *Metszetek*. 7: 1. pp. 91–118.
- Katajala, K. (2016): *Meanings of an Urban Space: Understanding the historical layers of Vyborg*. Wien. Lit Verlag. 308 p.
- Kearns, R. A. – Berg, L. D. (2002): Proclaiming place: Towards a geography of place name pronunciation. *Social and Cultural Geography*. 3: 3. pp. 283–302.
- Keményfi R. (1996): Etnikai térszerkezeti vizsgálatok multietnikus települések néprajzi kutatásában. *Regio*. 7: 4. pp. 120–132.
- Keményfi R. (2010): Földrajzi tér és etnicitás. A kritikai geográfia tanulságai. In: Feischmidt, M. (szerk. 2010): *Etnicitás: Különbségteremtő társadalom*. Budapest. Osiris. pp. 99–113.
- Kettley, C. (2003): Ethnicity, Language and Transition Politics in Romania: The Hungarian Minority in Context. In: Daftary, F. – Grin, F. (eds.): *Nation-building, ethnicity and language politics in transition countries*. Budapest. ECMI. pp. 243–266.
- Kezer, Z. (2009): An imaginable community: the material culture of nation-building in early republican Turkey. *Environment and Planning D: Society and Space* 2009. 27: 3. pp. 508–530.
- Kilyén B. (2012): Petőfi bukaresti meghurcoltatása: magyar utcanévek a román fővárosban. Elérhető: <http://reply.transindex.ro/?cikk=321>. Letöltés: 2018. 01. 16.

- Kitada, E. (2015): Commemorating racial violence: Street naming and segregation in New York City, 1999. *Nanzan Review of American Studies*. 38. pp. 21–34.
- Kliot, N. – Mansfield, Y. (1997): The political landscape of partition: The case of Cyprus. *Political Geography*. 16: 6. pp. 495–521.
- Kocsis K. – Kocsisné Hodosi E. (1991): *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében*. Budapest. Tankönyvkiadó. 179 p.
- Kovács É. (2001): A terek és a szobrok emlékezete (1988–1990) – Etüd a magyar rendszerváltó mítoszokról. *Regio*. 12: 1. pp. 68–91.
- Kovács, Z. (2009): Social and economic transformation of historical neighbourhoods in Budapest. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie / Journal of Economic and Social Geography*. 100: 4. pp. 399–416.
- Kovály K. (2021): Az etnikai kapcsolati tőke szerepe a kárpátaljai magyar vállalkozások működésében a beregszászi járás példáján. *Kisebbségi Szemle*. 6: 2. pp. 87–111.
- Kovály K. – Erőss Á. (2018): A szimbolikus tájkép átalakulása az Euromajdan után: Kijev és Kárpátalja összehasonlítása. *Metszetek*. 7: 1. pp. 142–164.
- Kovály K. – Erőss Á. – Tátrai P. (2017): „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*. 31: 2. pp. 3–22.
- Kőrössy A. (2017): Pénz kell a többnyelvűséghez Nagyváradon. *Krónika Online*. 2017. 09. 29. Elérhető: <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/penz-kell-a-tobbnyelvuseghez-nagyvaradon>. Letöltés: 2018. 01. 12.
- Kőszegi M. – Barta G. – Illés T. – Berki M. (2019): *Etnikai földrajzi kutatások a posztsovjet térségben*. Budapest. ELTE Természettudományi Kar. 280 p.
- Krausz T. (2000): Szovjetunió. In: Diószegi I. – Harsányi I. – Németh I. (szerk.): *20. századi egyetemes történet. II. kötet. 1945–1995*. Budapest. Korona Kiadó. pp. 503–537.
- Kubiszyn, M. 2021. Navigating an Unwanted Heritage: Displacement, Accommodation and Effacement in Lublin’s Local Heritage Initiatives. *International Journal of Heritage Studies*. 27: 12. pp. 1278–1295.
- Kukorelly I. (2001): A közjogi fordulat, az 1989. évi XXXI. törvény. In: Pölöskei F. – Gergely J. – Izsák L. (szerk.): *20. századi magyar történelem. 1900–1994*. Budapest. Korona Kiadó. pp. 381–385.
- Kulyk, V. (2016): National identity in Ukraine: impact of Euromaidan and the war. *Europe-Asia Studies*. 68: 4. pp. 588–608.
- Kulyk, V. (2014): Ukrainian Nationalism Since the Outbreak of Euromaidan. *Ab Imperio*. 2014/3. pp. 94–122.
- Landry, R. – Bourhis, R. (1997): Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 16. pp. 23–49.
- Lagzi G. (2016): *Városok a határon. Wrocław, L’viv és Vilnius multikulturalizmusa a múltban és a jelenben*. Budapest. Gondolat Kiadó. 109 p.
- Laihonen, P. – Csernicskó I. (2017). Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székellyföldi és kárpátaljai falvakban. *Regio*. 25: 3. pp. 50–81.
- Law-Yone, H. – Kallus, R. (2001): The Dynamics of Ethnic Segregation in Israel. In: Yiftachel, O. – Little, J. – Hedgcock, D. – Alexander, I. (Eds.): *The Power of Planning. Spaces of*

- Control and Transformation*. Dordrecht–Boston–London. Kluwer Academic Publishers. pp. 171–188.
- Lehoczky T. (1881): *Bereg vármegye monographiája*. I. kötet. Ungvár.
- Lengyel J. (2007): Ahol élünk. *Beregszász. Együtt*. 2007/4. pp. 132–139.
- Levinson, S. (1998): *Written in stone: Public Monuments in Changing Societies*. Durham and London. DUKE University Press. 144 p.
- Light, D. (2004): Street names in Bucharest, 1990–1997: Exploring the modern historical geographies of post-socialist change. *Journal of Historical Geography*. 30. pp. 154–172.
- Light, D. – Nicolae, I. – Suditu, B. (2002): Toponymy and the Communist City: Street name in Bucharest, 1948–1965. *GeoJournal*. 56: 2. pp. 135–144.
- Light, D. – Young, C. (2014): Toponymy as commodity: Exploring the Economic Dimensions of Urban Place Names. *International Journal of Urban and Regional Research*. 39: 3. pp. 435–450.
- Livezeanu, I. (1995): *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918–1930*. Ithaca – London. Cornell University Press. 340 p.
- Lyotard, J. F. (1993): A posztmodern állapot. In: Habermas, J.: *A posztmodern állapot*. Budapest. Századvég Kiadó. 295 p.
- Marosi A. (2015): Kárpátalja anno: a beregszászi Kossuth tér. Elérhető: <http://www.karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-anno/karpatalja-anno-a-beregszaszi-kossuth-ter/>. Letöltés ideje: 2016. 01. 11.
- Massey, D. (1994): *Space, place and gender*. Minneapolis. University of Minnesota Press. 280 p.
- Meggyesi T. (2003): *A külső tér*. Budapest. Műegyetemi Kiadó. 142 p.
- Merriman, P. – Jones, R. 2009: ‘Symbols of Justice’: the Welsh Language Society’s campaign for bilingual road signs in Wales, 1967–1980. *Journal of Historical Geography*. 35. pp. 350–375.
- Michalkó, G. – Irimiás, A. – Timothy, D. (2015): Disappointment in tourism: Perspectives on tourism destination management. *Tourism Management Perspectives*. 16. pp. 85–91.
- Miloia, G. (2016): Kommentár: Az ő Váraduk – az én Váradom. Elérhető: <http://www.erdon.ro/kommentar-az-o-varaduk-az-en-varadom/3234922>. Letöltve: 2016. 10. 23. A kézirat 2024.03.28-i lezárásakor már nem elérhető.
- Miszjuk M. – Kutassy I. (2014): *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1918/1919-ig és 1938–1944/1945 között*. Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BFLV_Fa_05/?pg=0&layout=s. Letöltés: 2017. 12. 08.
- Mitchell, D. (2003): *The right to the city: social justice and the fight for public space*. New York. Guilford Press. 270 p.
- Mód L. B. (2015) „A határ, ami elválaszt és összeköt.”: Emlékművek és ünnepek a magyar-szlovén határon. In: Turai T. (szerk.): *Hármas határok néprajzi értelmezésben: An Ethnographic Interpretation of Tri-Border Areas*. Budapest. MTA BTK Néprajztudományi Intézet. pp. 95–104.
- Moisa, G. (2013): Integration difficulties or the consequences of ideological extremism: Oradea 1927. *Revista Română de Geografie Politică*. 15:1. pp. 55–65.

- Molnár D. E. (2005): Kisebbségpolitika Kárpátalján a szovjet rendszer kiépítésének idején (1947–1952). A donbászai munkatáborokba elhurcoltak visszaemlékezései alapján. In: Beregszászi A. – Papp R. (szerk.): *Kárpátalja, Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. pp. 86–101.
- Molnár J. – Molnár D. I. (2005): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Ungvár. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség.
- Monmonier, M. (1996): *How to Lie with Maps*. Chicago–London. The University of Chicago Press. 207 p.
- Monteyne, D. (2011): Boston City Hall and a History of Reception. *Journal of Architectural Education*. 65: 1. pp. 45–62.
- Morar, C. – Nagy, Gy. – Boros, L. – Gozner, M. – Niemets, L. – Sehida, K. (2021): Heritage, Culture and Regeneration of the Former Military Areas in the City of Oradea, Romania. *Architektúra & urbanizmus*. 55: 1–2. pp. 76–87.
- Moravánszky Á. (2014): The space of the Square: A Lefebvrian Archeology of Budapest. In: Stanek, L. – Schmid, Ch. – Moravánszky, Á. (eds.): *Urban Revolution now. Henri Lefebvre in Social Research and Architecture*. New York. Ashgate. pp. 207–226.
- Murzyn, M. A. (2008): Heritage Transformation in Central and Eastern Europe. In: Graham, B. – Howard, P. (eds.): *The Ashgate research companion to heritage and identity*. Burlington. Ashgate Publishing. pp. 315–346.
- Myers, G. A. (1996): Naming and placing the other: Power and the urban landscape in Zanzibar. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie / Journal of Economic and Social Geography*. 87: 3. pp. 237–246.
- Nadkarni, M. (2003): The death of socialism and the afterlife of its monuments. Making and marketing the past in Budapest's Statue Park Museum. In: Hodgkin, K. – Radstone, S. (eds.): *Contested pasts. The politics of memory*. London. Routledge. pp. 193–207.
- Nagy E. (2013): „Határtalan” stratégiák és változó falu-város viszonyrendszer. *Településföldrajzi Tanulmányok*. 2: 1. pp. 32–51.
- Nagy J. B. (2009): *Várad lelke*. Nagyvárad. Magánkiadás. 152 p.
- Nagy N. (2022a): Áthelyezik a Mennyei Század emlékművét Beregszászban. Elérhető: <https://karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/athelyezik-a-mennyei-szazad-emlekmuvet-beregszaszban/>. 2022. 01. 05. Letöltés: 2024. 03. 17.
- Nagy N. (2022b): Megváltoztatták az orosz vonatkozású utcaneveket a Beregszászi kistérségben. Elérhető: <https://karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/megvaltoztattak-az-orosz-vonatkozasu-utcanevet-a-beregszaszi-kistersegeben/>. 2022. 05. 07. Letöltés: 2024. 03. 27.
- Narvselius, E. (2015): Spicing up Memories and Serving Nostalgias: Thematic Restaurants and Transnational Memories in East-Central European Borderland Cities. *Journal of Contemporary European Studies*. 23: 3. pp. 417–432.
- Nemes Nagy J. (1998): *A tér a társadalomtudományban*. Budapest. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. 195 p.
- Neucleous, M. (2003): Off the map. On violence and cartography. *European Journal of Social Theory*. 6: 4. pp. 409–425.

- Niebisch, A. (2008): Symbolic Space: Memory, Narrative, Writing. In: Backhaus, G. – Murungi, J. (eds.): *Symbolic Landscapes*. London. Springer. pp. 323–337.
- Niedermüller P. (1993): Megjegyzések a „szimbolikusról”. *Replika*. 11–12. pp. 157–167.
- Niedermüller P. (1995): A „szimbolikus” és a kulturális elemzés: megjegyzések a szimbolikus antropológiáról. In: Kapitány Á. – Kapitány G. (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk”: A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. 1. kötet. Budapest. Osiris–Századvég. pp. 198–210.
- Niedermüller P. (1999): Etnicitás és politika a késő modern nagyvárosokban. *Replika*. 38. pp. 105–122.
- Niedermüller P. (2000): A nacionalizmus kulturális logikája a poszt szocializmusban. *Századvég*. 16. pp. 91–109.
- Niedermüller P. (2008): A néprajztudomány válaszútjai avagy a kultúrákutató elméleti dilemmái. In: Kézdi Nagy G. (szerk.): *A magyar kulturális antropológia története*. Budapest. Nyitott könyvműhely. pp. 428–438.
- Nikitscher P. (2014): Tér, hatalom, szimbólum: hatalmi önreprezentáció és szimbolikus térfoglalás Budapesten a vároegyesítéstől napjainkig. In: Düll A. – Izsák É. (szerk., 2014): *Térretek: Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. Budapest. L’Harmattan. pp. 77–102.
- Njoh, A. J. (2017): Toponymic Inscription as an Instrument of Power in Africa: The case of colonial and post-colonial Dakar and Nairobi. *Journal of Asian and African Studies*. 52: 8. pp. 1174–1192.
- N. Kovács T. – Böhm G. – Mester T. (szerk. 2005): *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Budapest. Kijárat.
- Nora, P. (1999): Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*. 14: 3. pp. 142–157.
- Novák V. (2008): A városi tér elméletben és gyakorlatban. A középkori és a kora újkori társadalmi tér kutatása Nyugat-Európában. *Aetas*. 23: 2. pp. 138–150.
- Oficinszkij, R. (2010a): Társadalom és nemzetiségpolitika. In: Fedinec Cs. – Vehes M. (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. pp. 245–257.
- Oficinszkij, R. (2010b): Az első nem kommunista társadalmi egyesületek 1989–1991. In: Fedinec Cs. – Vehes M. (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. pp. 343–347.
- Oktay, D. (2002): The quest for urban identity in the changing context of the city. Northern Cyprus. *Cities*. 19: 4. pp. 261–271.
- Orsós Gy. (2022): Szimbolikus térfoglalás Szarajevóban. *Mediterrán és Balkán Fórum*. 16: 2. pp. 35–48.
- Özel, M. K. (2013): Between the Spheres of Private and Institutionalised Memory. The Karaoglanoglu War memorial. *Anthropology of the Middle East*. 8: 1. pp. 115–138.
- Painter, B. W. (2005): *Mussolini’s Rome: rebuilding the Eternal City*. New York. Palgrave Macmillan. 200 p.
- Palonen, E. (1993): Reading Street Names Politically. In: Palonen, K. – Parvikko, T. (eds.): *Reading the Political: Exploring Margins of Politics*. Tampere. The Finnish Political Science Association. pp. 103–121.

- Palonen, E. (2008): The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration. *GeoJournal*. 73: 3. pp. 219–230.
- Palonen, E. (2013): Millennial politics of architecture: myths and nationhood in Budapest. *Nationalities Papers*. 41: 4. pp. 536–551.
- Pap Á. (2014): *Az épített örökség és a helyi identitás kapcsolatának cselekvőközpontú földrajzi vizsgálata budapesti mintaterületeken*. Elérhető: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2243/1/Pap%20Ági_doktori%20disszertáció.pdf. Letöltés: 2017.11.28.
- Pap I. (2012): Nem kellenek tükörfordítások. Elérhető: <https://www.erdon.ro/erdon-helyi-hirek/2012/03/nem-kellenek-tukorforditasok>. Letöltve: 2016. 12. 12.
- Pap M. (2020): Többnyelvűségi premier Nagyváradon RMDSZ nélkül. *Krónika Online*. 2020. 06. 03. Elérhető: <https://eurocom.wordpress.com/2020/06/03/tobbnyelvusegi-premier-nagyvaradon-rmdsz-nelkul-kronika/>. Letöltve: 2024.03.10.
- Pap, N. – Kitanics, M. – Ács, M. – Reményi, P. (2023a): Geo-History of the Toponymy of Mohács Plain, SW Hungary. In: O'Reilly, G. (ed.): *Place Naming, Identities and Geography. Key Challenges in Geography*. Cham. Springer.
- Pap, N. – Reményi, P. – Kákai, L. – Glied, V. – Szalai, G. – Kitanics, M. (2023b). Remembrance of the Ottoman Occupation: Islam-Related Sentiments and Local Identity in Szigetvár (Hungary), the Death Place of Suleiman the Magnificent. *Journal of Muslims in Europe*. 12: 2. pp. 228–252.
- Pap, N. – Reményi, P. (2020): Encounters Between Islam and Christianity: Mohács and Kosovo Polje. In: O'Reilly, G. (ed.): *Places of Memory and Legacies in an Age of Insecurities and Globalization*. Cham. Springer-Verlag. pp. 285–305.
- Patakfalvi-Czirják Á. (2015): Szimbolikus konfliktusok és performatív események a „székely zászló” kapcsán. *Regio*. 23: 2. pp. 41–76.
- Pengő Z. (2018): Miénk itt a tér – szobrokból épít „nem létező várost” az erdélyi magyarság. *Maszol.hu*. 2018. 02. 19. Elérhető: <https://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/92517-mienk-itt-a-ter-szobrokbol-epit-nem-letez-varost-az-erdelyi-magyarsag>. Letöltés: 2024. 03. 20.
- Péter I. Z. (2005): *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége*. Budapest. Noran Kiadó. 325 p.
- Péter I. Z. (2011): *Nagyvárad. Múltidéző, városnéző kalauz*. Nagyvárad. Prolog Kiadó.
- Plugor R. (2006): A szimbolikus konfliktus kivetítődései Kolozsváron. *Erdélyi Társadalom*. 4: 2. pp. 59–81.
- Pogonyi, Sz. (2017): Europeanization of Kin-Citizenship and the Dynamics of Kin-Minority Claim-Making: The Case of Hungary. *Problems of Post-Communism*. 64: 5. pp. 242–256.
- Pogonyi, Sz. – Kovács, M. – Körtvélyesi, Z. (2010): *The Politics of External Kin-State Citizenship in East Central Europe*. EUDO Citizenship Observatory. San Domenico di Fiesole. European University Institute. Elérhető: <http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/19576/EastCentralEurope.pdf?sequence=1>. Letöltve: 2017.10.03.
- Pótó J. (1989): *Emlékművek, politika, közgondolkodás*. Budapest. MTA Történettudományi Intézet. 164 p.
- Pótó J. (2003): *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest. Osiris. 310 p.

- Probáld F. (2011): A megismerés útjai: művészet és tudomány szerepe a földrajzi tájfogalom történetében. *Ponticulus Hungaricus*. XV: 9. Elérhető: <https://www.ponticulus.hu/rova-tok/hidverok/probald-taj.html#gsc.tab=0>. Letöltés: 2016. 12. 12.
- Proshansky, H. – Fabian, A. K. – Kaminoff, R. (1983): Place identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*. 3. pp. 57–83.
- Puczkó, L. – Rátz, T. – Smith, M. (2007): Old City, New Image. *Journal of Travel & Tourism Marketing*. 22: 3–4. pp. 21–34.
- Raento, P. (2006): Communicating geopolitics through postage stamps: The case of Finland. *Geopolitics*. 11: 4. pp. 601–629.
- Raento, P. – Watson, C. J. (2000): Gernika, Guernica, Guernica? Contested meanings of a Basque place. *Political Geography*. 19. pp. 707–736.
- Rátz T. – Irimiás A. (2017): Örökségek transzformációja: a Nagy Háború emléke a Nemzeti Vágtán In: Régi T. – Rátz T. – Michalkó G. (szerk.): *Turizmus és transzformáció*. Orosháza–Budapest. Kodolányi János Főiskola – MTA CSFK Földrajztudományi Intézet – Magyar Földrajzi Társaság. pp. 201–216.
- Rátz, T. – Smith, N. – Michalkó, G. (2008): New Places in Old Spaces: Mapping Tourism and Regeneration in Budapest. *Tourism Geographies*. 10: 4. pp. 429–451.
- Remember 40 years since the massacre of the Jews from Northern Transylvania under Horthyst occupation. Bucharest, Federation of Jewish Communities in the S. R. of Romania, 1985.*
- Reményi, P. – Pap, T. – Pap, N. (2021): The changing room for manoeuvre of ‘Visegrad’ Hungary in the Western Balkans. An extraordinary change in Hungarian-Serbian relations. *Politics in Central Europe*. 17: 1. pp. 791–819.
- Riabchuk, M. (2016): Dekomunizacia tsi dekolonizacia? Scho pokazali politischni diskusii z privodu „dekomunizaciih zakoniv”? (Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу «декомунізаційних» законів?). *Naukovi zapiski IPIEND*. 82: 2. pp. 104–117.
- Rose-Redwood, R. – Alderman, D. – Azaryahu, M. (2008): Collective memory and the politics of urban space: an introduction. *GeoJournal*. 73. pp. 161–164.
- Rose-Redwood, R. – Alderman, D. – Azaryahu, M. (2010): Geographies of toponymic inscription: new directions in critical place-name studies. *Progress in Human Geography*. 34: 4. pp. 453–470.
- Rose-Redwood, R. – Alderman, D. – Azaryahu, M. (szerk. 2018): *The Political Life of Urban Streetscapes. Naming, Politics, and Place*. London. Routledge. 334 p.
- Rozite, M. – Klepers, A. (2012): Out of the Soviet Union: the re-emergence of Rīga as a tourist capital. *Current Issues in Tourism*. 15: 1–2. pp. 61–73.
- Rusu, M. (2021): Street Names through Sociological Lenses. Part II: Constructionism and Utilitarianism, *Social Change Review*. 19: 1. pp. 1–28
- Rusu, Mihai. (2020): Street Names through Sociological Lenses. Part I: Functionalism and Conflict Theory. *Social Change Review*. 18: 1. pp. 1–24.
- Rusu, M. (2019): Shifting urban namescapes: street name politics and toponymic change in a Romanian(ised) city. *Journal of Historical Geography*. 65. pp. 48–58.
- Sági, M. (2022): The geographical scales of fear: spatiality of emotions, emotional spatialities. *Hungarian Geographical Bulletin*. 71: 1. pp. 55–65.

- Salukvadze, J. – Golubchikov, O. (2016): City as a geopolitics: Tbilisi, Georgia – A globalizing metropolis in a turbulent region. *Cities*. 52. pp. 39–54.
- Sárándi T. (2006): Észak-Erdély 1940–1944 közötti története a román történetírásban. *Li-mes*. 18: 2. pp. 131–137.
- Schwartz, B. (1982): The Social Context of Commemoration: A Study in Collective Memory. *Social Forces*. 82. pp. 374–402.
- Sebestyén Zs. (2001) Beregszász utcanévei. *Névtani Értesítő*. 23. pp. 23–29.
- Simon V. (2014): Fiatalok a valós vásárhelyi kétnyelvűségért. Elérhető: <https://kronika.ro/erdelyi-hirek/fiatalok-a-valos-ketnyelvuseget>. Letöltés: 2018. 01. 10.
- Sipos Z. (2010): Nagyvárad: állítsuk vissza a hagyományos magyar utcanéveket. De melyeket? Elérhető: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=11531>. Letöltés: 2018. 01. 16.
- Skeggs, B. – Moran, L. – Tyrer, P. – Corteen, K. (2009): *Sexuality and the Politics of Violence and Safety*. London – New York. Routledge.
- Smith, M. – Davidson, J. – Cameron, L. – Bondi, L. (eds. 2009): *Emotion, Place and Culture*. Farnham – Burlington. Ashgate. 318 p.
- Sófalvi K. (2008): Román közterületnevek a két világháború közti időszak romániai magyar napilapjaiban. *Névtani Értesítő*. 30. pp. 101–115.
- Spânu, S. (2014): Solidarity through a Built Medium: A Case of the Romanian National Architectural Style in Transylvania. *Philobiblon*. 19: 1. pp. 173–193.
- Szakál I. (2012): „...Nem tehetnek ők sem róla, hogy közénk kerültek.” Az első csehszlovák Köztársaság kárpátaljai telepítéspolitikájának néhány aspektusa. In: Szamborovszkyné Nagy I. (szerk.): „Így maradok meg hírvivőnek.” *In memoriam Soós Kálmán. Taulmányok Soós Kálmán emlékére*. Ungvár. PoliPrint. pp. 165–178.
- Szakál I. (2021) Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka (1918–1938). In: Csátary Gy. (főszerk.): *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Beregszász–Ungvár. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – „RIK-U” Kft. pp. 399–448.
- Szentpéteri M. (2010): Térpoétika. Irodalom és design a fizikai és kulturális terek határán. *Helikon*. 1–2. pp. 19–39.
- Szijártó Zs. (2004): Színpad és kulissza: a városi nyilvánosság átstrukturálódása. *Magyar Tudomány*. 10. pp. 1164–1172.
- Szijártó Zs. (2008a): Kulturális rendszer – egy fogalom metamorfózisa. In: Szijártó Zs.: *A hely hatalma: lokális szcénák – globális folyamatok*. Budapest. Gondolat. pp. 219–231.
- Szijártó Zs. (2008b): Tér, kultúra, kommunikáció: kultúrakutatás a „kulturális fordulat” után. In: Szijártó Zs.: *A hely hatalma: lokális szcénák – globális folyamatok*. Budapest. Gondolat. pp. 232–246.
- Szijártó Zs. (2010): Bevezető: a városkutatás átalakulása. In: Szijártó Zs. (szerk.): *Köz/tér: Fogalmak, nézőpontok, megközelítések*. Budapest–Pécs. Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. pp. 13–32.
- Szucher E. (2013): Alternatív utcanévek: Besztercén normalitás, Kolozsváron álom. Elérhető: <http://kronika.ro/erdelyi-hirek/folytatodik-az-utcanevharc>. Letöltés: 2016. 12. 02.
- Tátrai P. (2010): *Az etnikai térszerkezet változásai a történeti Szatmárban*. Budapest. MTA FKI.

- Tátrai P. (2014): Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban. *Regio*. 22: 2. pp. 45–65.
- Tátrai, P. – Erőss, Á. (2016): Toponymic silence in contested geographical spaces: The neglect of place-name changes in Cyprus and in Central and Eastern Europe. In: Jordan, P. – Woodman, P. (eds.): *Place-Name Changes. Name & Place – Contributions to Toponymic Literature and Research, Band 5*. Hamburg. Verlag Dr. Kovač. pp. 385–401.
- Tátrai, P. – Erőss, Á. – Kovály, K. (2017): Kin-state politics stirred by a geopolitical conflict: Hungary's growing activity in post-Euromaidan Transcarpathia, Ukraine. *Hungarian Geographical Bulletin*. 66: 3. pp. 202–233.
- Tátrai P. – Molnár J. – Kovály K. – Erőss Á. (2018): A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle*. 3: 3. pp. 7–31.
- Ter-Ghazaryan, D. (2013): “Civilizing the city center”: symbolic spaces and narratives of the nation in Yerevan's post-Soviet landscape. *Nationalities Paper*. 41: 4. pp. 570–589.
- Till, K. (1999): Staging the Past: Landscape Designs, Cultural Identity and Erinnerungspolitik at Berlin's Neue Wache. *Ecumene*. 6: 3. pp. 251–283.
- Till, K. (2005): *The new Berlin: Memory, politics, place*. Minneapolis. University of Minnesota Press. 296 p.
- Timár J. (2006): Nyugati hegemonia a földrajzban. In: Kiss A. – Mezősi G. – Sümeghy Z. (szerk.): *Táj, környezet és társadalom. Ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére*. Szeged. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék – SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék. pp. 707–715.
- Țoca, C. V. – Pocola, B. M. (2015): Searching for Development of Medium-sized Cities in the European Union: A Study Case on Oradea. *Eurolimes*. 19. pp. 85–98. Elérhető: <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/46393>. Letöltés: 2016. 12. 12.
- Togyeriska E. (2015): A kárpátaljai holokauszt. Beregszász zsidóságának sorsa. In: Dobos S. – Molnár F. (szerk.): *Kárpátaljai holokauszt. 1944 – Az elhurcolások éve*. Beregszász. Kálvin Nyomda. pp. 69–84.
- Tsyba, V. (2017): “Декомунізація” і легітиміація правлячої еліти в Україні («Декомунізація» і легітиміація правлячої еліти в Україні). In: *Visnik Dnipropetrovskoho Universitetu. Seria philosophia, Sotsiologia, Politologia*, 1: 35, Dnipropetrovsk, 152–171.
- Tuan, Y. F. (2011): *Space and Place. The perspective of experience*. Minnesota. University of Minnesota Press. 235 p.
- Túros E. (1996): Magyarok, románok, cigányok: ki van a középpontban? In: Gagy J. (szerk.): *Egy más mellett élés: a magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda. Helyzet könyvek – KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. pp. 165–180.
- Uhlay, A. I. – Pisanec, K. I. – Tsanadi, Y. A. (1983): *Beregszász. Orosz és magyar nyelvű útikönyv*. Ungvár. Kárpáti Kiadó. (Угляр А. І., Писанец К. І., Чанади Ю. А. [1983]: Берегово. Путеводитель на руском и венгерском языках. Издательство „Карпати”, Ужгород.)
- Van der Wusten, H. 2000: Dictators and their capital cities: Moscow and Berlin in the 1930s. *GeoJournal*. 52. pp. 339–344.

- Váradi M. M. – Erőss Á. (2013): „Kulturálisan vagyunk magyarok, mentalitásban szerbek vagyunk szerintem, igen”: Magyarországon élő vajdasági magyar migránsok és a jugóbuli. *Tér és Társadalom*. 27: 2. pp. 55–76.
- Varga E. Á. (1999): *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye*. Csíkszereda. Pro-Print Kiadó.
- Vende A. (1901): Nagyvárad. In: Borovszky S. (szerk.): *Bihar vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest.
- Verdery, K. (1995): National Ideology and National Character in Interwar Romania. In: Banač, I. – Verdery, K. (eds.): *National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe*. New Haven. Yale Centre for International and Area Studies. pp. 103–133.
- Verdery, K. (1999): *The political lives of dead bodies: reburial and postsocialist change*. New York. Columbia University Press. 208 p.
- Veress E. (2006): Nyelvhasználati jogok a román közigazgatásban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*. 4: 2. pp. 35–41.
- Víg E. (2023): Mostis Gergő: Egy színes, befogadó, a vitakultúrát bátran művelő teret akarok felépíteni. Elérhető: <https://transtex.ro/etmod/2023/10/18/mostis-gergo-planetarium-ot-eves-interju>. Letöltés ideje: 2024. 03. 27.
- Visit Oradea. 2020. "Oradea, Multicultural City" Route. Elérhető: <https://www.visitoradea.com/en/oradea-on-foot/oradea-multicultural-city-route>. Letöltés: 2021.02.22.
- Völgyi R.: A toponímia múltja és jelene különös tekintettel Budapest VI. és XIII. kerületében. *Földrajzi Közlemények*. 147: 1. pp. 52–67.
- Wagenaar, M. 2000: Townscapes of power. *GeoJournal*. 52. pp. 339–344.
- Waterbury, M. A. (2010): *Between State and Nation. Diaspora Politics and Kin-state Nationalism in Hungary*. New York. Palgrave Macmillan. 221 p.
- Waterbury, M. A. (2017): National Minorities in an Era of Externalization Kin-State Citizenship, European Integration, and Ethnic Hungarian Minority Politics. *Problems of Post-Communism*. 64: 5. pp. 228–241.
- Withers, Ch. W. J. (2000): Authorizing landscape: 'authority', naming and the Ordnance Survey's mapping of the Scottish Highlands in the nineteenth century. *Journal of Historical Geography*. 26: 4. pp. 532–554.
- Yeoh, B. (1992): Street names in colonial Singapore. *Geographical Review*. 82: 3. pp. 313–322.
- Yeoh, B. (1996): Street-Naming and Nation-Building: Toponymic Inscriptions of Nationhood in Singapore. *Area*. 28: 3. pp. 298–307.
- Yiftachel, O. (2000): Social Control, Urban Planning and Ethno-Class Relations: Mizrahi Jews in Israel's 'Development Towns'. *International Journal of Urban and Regional Research*. 24: 2 pp. 418–438.
- Young, J. E. (1993): *The texture of memory: Holocaust memorials and meaning*. New Haven. Yale University Press. 398 p.
- Zadorozsnij, V. (2010): Városépítészeti. In: Fedinec Cs. – Vehes M. (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. pp. 116–117.
- Zahorán Cs. (2016): Trikolórok, farkasok és turulok földje. Magyar és román szimbolikus gyakorlatok Erdélyben 1989 után. *Regio*. 24: 1. pp. 226–281.

- Zahorán Cs. (2021): "Towns in captivity". Transformation of the Towns of Transylvania in the Interwar Period: the Hungarian Point of View. *Central European Horizons*. 2: 1. pp. 93–125.
- Zeidler M. (2009): *A revíziós gondolat*. Pozsony. Kalligram. 390 p.
- Zentai V. (1997): Politikai antropológia: a politika antropológiája In: *Politikai antropológia. Szöveggyűjtemény*. Budapest. Láthatatlan Kollégium – Osiris. pp. 9–36.
- Zhurzhenko, T. (2011): Borders and Memory. In: Wastl-Walter, D. (ed.): *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Burlington. Ashgate. pp. 63–84.
- Zombory M. (2011): *Az emlékezés térképei. Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után*. Budapest. L'Harmattan. 307 p.
- Zubánics L. (2001): *Beregszászi kalauz*. Beregszász. Beregszászi Járási Nyomda. 4 p.

FELHASZNÁLT TÉRKÉPEK

Beregszász

- Beregszász rendezett tanácsú város belsősegeinek átnézeti térképe. Magyar Királyi Állami Nyomda. (M=1: 5760). 1914.
- Beregszász. (M=1: 5760). Budapest. 1939.
- Pécs Gy: Beregszász. Kassa. Wikó. 1942 (M.a. nélkül).
- Beregszász város térképe 2005. (M.a. nélkül). Elérhető: http://www.bereg.net.ua/varos/hun/map_city.html

Nagyvárad

- Halácsy Sándor: Nagy-Várad városa belső területének térképe. (M=1:7500.) 1859.
- Nagy-Várad város új házszám és utcaelnevezésének térképe. (M=1:10 000.) 1902.
- Harta Oraşului Oradea/Nagyvárad város térképe. Vidor. (Kb. M=1: 9090.) 1926.
- Pop, V. (1931): Micul ghid al oraşului Oradea. Nagyvárad város útmutató, irányadó címtára. Oradea. (1931.)
- Ghidul Străzilor Municipiului Oradea (1981). Popular al municipiului Oradea Comitetul executive.
- Oradea/Nagyvárad/Groszerdein. Stiefel South East Europe. (M=1:15 000.) 2005.

INTERNETES FORRÁSOK

- URL1: „Kétnyelvű utcanévtáblák szponzorpenzből”, elérhető: http://www.kronika.ro/erdei-hirek/ketnyelvu_utcanevtablak_szponzorpenzbol, letöltve: 2016. 11. 02.
- URL2: „Eltávolított magyar nyelvű utcanévtáblák”. Elérhető: http://www.szatmar.ro/Eltavolitott_magyar_nyelvu_utcanevtablak/hirek/34768. Letöltve: 2017. 11. 11.
- URL3: „Új könyv a váradi magyar utca nevekről”, elérhető: <http://www.reggeliujsag.ro/uj-konyv-a-varadi-magyar-utca-nevekről/>, letöltve: 2016. 11. 04. A kézirat 2024.03.28-i lezárásakor már nem elérhető.

- URL4: „Cseke Attila: a nagyváradi Igazságügyi Palota bejáratánál magyar nyelvű felirat is szerepeljen, ahogyan azt a törvény is előírja”, elérhető: <https://rmdsz.ro/aktualis/hirek/cseke-attila-a-nagyvaradi-igazsagugyi-palota-bejaratanal-magyar-nyelvu-felirat-is-szerepeljen-ahogyan-azt-a-torveny-is-eloirja>. Letöltve: 2018. 01. 16.
- URL5: Az Erdélyi Magyar Néppárt Sajtóirodája 2017. „Pert nyert a Néppárt a nagyváradi polgármesteri hivatal ellen”, elérhető: http://itthon.ma/erdelyorszag.php?cikk_id=20200, letöltve: 2017. 11. 11. A kézirat 2024.03.28-i lezárásakor már nem elérhető.
- URL6: „Kevés a magyar utcanévjavaslat Nagyváradon”, elérhető: http://kitekinto.hu/karpat-medence/2013/04/17/keves_a_magyar_utcanevjavaslat_nagyvaradon, letöltve: 2016. 11. 06. A kézirat 2024.03.28-i lezárásakor már nem elérhető.
- URL 7: „Nagyvárad: közigazgatási panaszt tesznek a magyar utcanévek ügyében”, elérhető: <http://www.neppart.eu/nagyvarad-kozigazgatasi-panaszt-tesznek-a-magyar-utcanek-ugyeben.html>, letöltve: 2018. 01. 10.
- URL 8: „Figyelemfelkeltő akció a kétnyelvűségért”, elérhető: <http://www.erdon.ro/figyelemfelketo-akci-a-ktnyelvusgrt/news-20090602-12542300>, letöltve: 2018. 01. 16. A kézirat 2024.03.28-i lezárásakor már nem elérhető.
- URL9: „Magyar utcanévlistát ragasztott a nagyváradi villamosmegállóba az EMI”, elérhető: <http://www.dehir.hu/nagyvarad/magyar-utcanevlistat-ragasztott-a-nagyvaradi-villamos-megallokba-az-emi/2011/10/20/>, letöltve: 2018. 01. 16.
- URL 10: „Addig büntetik a magyarokat, amíg el nem megy a kedvük a táblaszerelgetéstől”, elérhető: <https://kuruc.info/r/3/66961/>, letöltve: 2016. 11. 06.
- URL 11: „A beregszászi nagyzsínagóga”, elérhető: http://karpatalja.blog.hu/2015/03/28/a_beregszaszi_nagyzsínagoga?token=146941609624070b2d71b7ec498d164c, letöltve: 2018. 03. 20.
- URL 12: „Illyés Gyula szobrának avatása, Beregszász, 1989”, elérhető: <https://blog.xn--krptalja-8yac.net/illyes-szoboravatas-beregszasz/>
- URL13: „Eltávolították a nagyváradi Körös-hídra kedden kitett magyar feliratot”. Elérhető: <https://maszol.ro/belfold/47389-eltavolitottak-a-nagyvaradi-koros-hidra-kedden-kitett-magyar-feliratot>. Letöltve: 2024.03.28.
- URL14: A nagyváradi utcanévpert is elveszítette a CEMO. *Krónika Online*, 2018. 02. 02. Elérhető: <https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/a-nagyvaradi-utcanevpert-is-elveszitet-te-a-cemo>. Letöltve: 2024. 03. 28.

FELHASZNÁLT INTERJÚK

- Jankovszky Dávid, 2010. 04. 28.
Mostis Gergő, 2013. 07. 11.
Imre, 2013. 11. 10.
Csegődi Tünde, 2010. 05. 26.
Csernicskó István, 2007. 10. 22.

FELHASZNÁLT NYOMTATOTT PERIODIKÁK

Beregi Hírlap

Kárpátaljai Hírmondó

Vörös Zászló

Ruszinszkói Magyar Hírlap

Országzászló

Nagyvárad

MELLÉKLETEK

ÖSSZEFOGLALÓ

A kötet két kiválasztott terepen, Beregszászon és Nagyváradon vizsgálja a köztér birtokbavételére, valamint a köztérben való láthatóságra irányuló hatalmi politikákat, az ezekkel szemben megfogalmazódó és a városi térben kifejezésre jutó nemzeti-etnikai alapú szimbolikus térhasználatokat és térfoglalási eljárásokat. A kutatás a 19. század végétől a 21. század első évtizedéig tartó, csaknem fél tucat államhatár- és rendszerváltást hozó periódusát öleli fel. A könyv olyan – a hazai geográfiában újszerűnek számító – földrajzi kutatás, amely illeszkedik az utóbbi évtizedekben a városi terek társadalomföldrajzi vizsgálatában kibontakozó áramlatokhoz. Elsősorban az etnikai, a kulturális, a politikai és a városföldrajzhoz kapcsolódik.

A kutatásban elsősorban a köztérnevek változását követtem nyomon: a különböző időszakok köztérneveit etnikai jelentéstartalmuk szerint értékelve tematikus térképen jelenítettem meg a változásokat. Levéltári dokumentumok, sajtóanyagok és interjúk adatait felhasználva vizsgáltam a térbeliség szerepét és a különböző rezsimek köztérben megnyilvánuló szimbolikus politikáit a köztérnevek mellett a szobrok és emléktáblák, valamint az ünnepi térhasználat vonatkozásában.

Bizonyítottam, hogy az *államhatalmi változások együtt járnak a köztér szimbolikus tartalmainak átalakításával*. Ennek során a köztér nemzeti-etnikai alapú játszmák terepévé válik, ahol a feleket egyenlőtlen hatalmi pozíciók jellemzik. A köztérben való *láthatóságot a helyi többség-kisebbség erőviszony alapvetően meghatározza*: amíg Beregszászon a helyi többségnek számító magyar közösség képes volt nagy fokú láthatóságot elérni a köztérben, addig Nagyváradon a kisebbségi magyar közösség köztérben való láthatósága csekély és korlátozott, ez pedig folyamatos politikai viták tárgyává emeli az utcanévek ügyét. Megállapítottam azt is, hogy a *szimbolikus politikák strukturálják a teret szimbolikusan értékes és kevésbé értékes részekre*.

Bemutattam, hogyan járulnak hozzá a szimbolikus terek és térhasználatok a *helyi-identitás* és a *helykötődés* megéléséhez. Utaltam arra, hogy a kisebbségi közösség által használt magyar utcanévek olyan párhuzamos városi szöveget (*city text*) hoznak létre, amely mintegy virtuális hálót képezve egyaránt alkalmas az etnikai identitás és a helykötődés kifejezésére és továbbörökítésére. Nagyvárad esetén elemeztem, ahogyan a köztérben való láthatóságért vívott küzdelem hozzájárul *alternatív terek* kialakításához, amelyek mintegy *biztonságos tereként* (*safe space*) helyet biztosítanak az etnikai vagy egyéb identitások megéléséhez és reprezentálásához. Munkámmal a *földrajzi lépték* szerepére és fontosságára is fel kívánom hívni a figyelmet, úgy az etnikai földrajzi, mint az általános társadalomföldrajzi kutatások során.

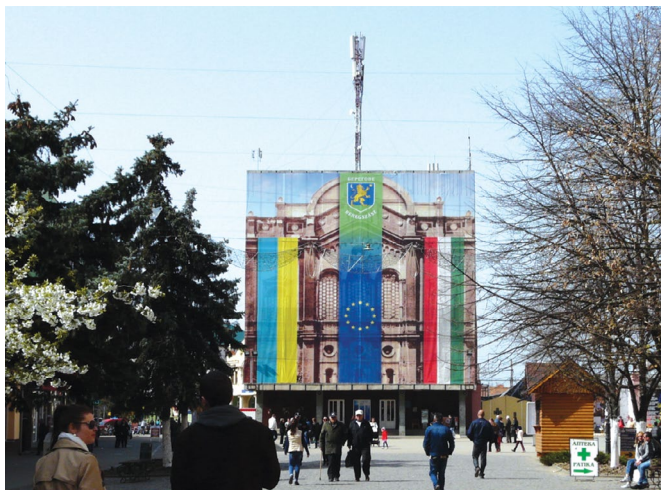
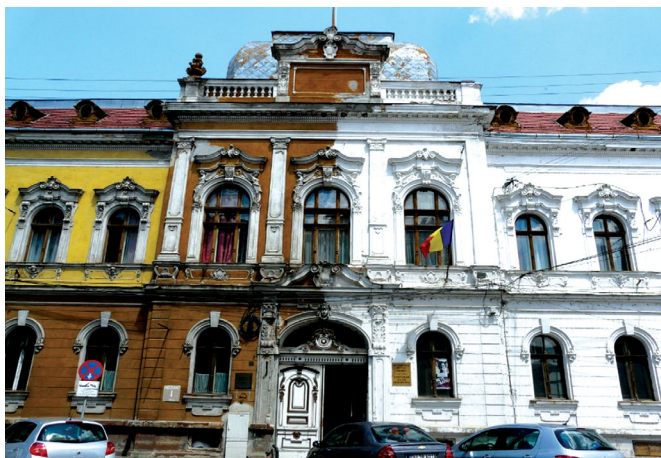
SUMMARY

The book tackles the politics of representation and diverse, top-down space appropriation strategies in Berehove/Beregszász and Oradea/Nagyvárad. It also analyses the bottom-up, ethno-nationally centred symbolic space appropriation strategies. The timeframe covers the period of almost half a dozen political transitions from the end of the 19th century to the first decade of the 21st century. Studying the above issues of urban space has developed into one of the main streams of international Social Geography in the last decades, but it embodies a relatively new wave of research in Hungarian Geography. It is related to Ethnic, Cultural, Political and Urban Geography. I used urban toponymy as the prime indicator of the political application of symbolic space. Based on the evaluation of street names according to their ethnic connotation, I visualised shifts in different periods in a series of thematic maps. Further data derived from archival documents, press and interviews enhanced the understanding of the role of spatiality in the symbolic politics of different regimes concerning statues, commemorative plaques and configuration of representative spaces and festive space usage.

A series of examples illustrate how *political transitions induce the reconfiguration of symbolic space*. Consequently, the *public space becomes the subject of ethno-nationally based struggle between participants in unequal power positions*. The visibility in public space is influenced by the local majority-minority relation. In Berehove, the local Hungarian community is in a more balanced power position, which facilitates the greater visibility of Hungarian-related symbols. Whereas in Oradea the minority Hungarian community's access to visibility in public space is limited, and issues like bilingual street names become the topic/subject of ethnocentric political power contestations. I argue that *symbolic politics structure the space into symbolically valuable and less valuable areas*.

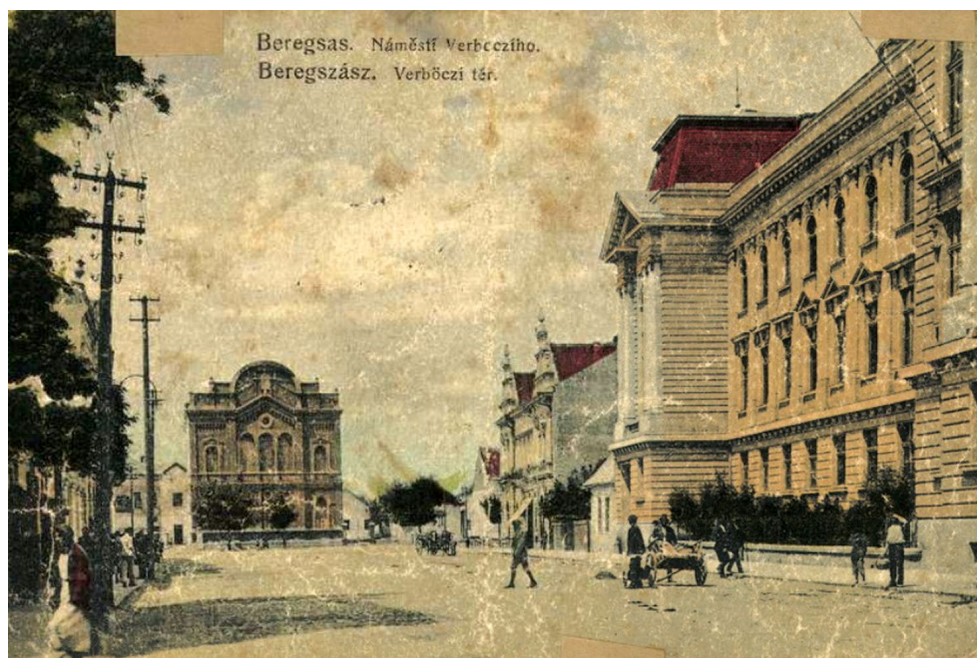
I argue that *symbolic spaces and related activities develop and sustain local identity and foster place attachment*. I analysed how the *parallelly existing Hungarian city text*, compiled of Hungarian street names preserved by the community's oral tradition, creates a virtual net, that bridges generations and links individuals to the locality. Based on examples from Oradea, I argue that the ethnically based political contestation over public space contributes to *the production of alternative spaces* that can be understood as *safe spaces*, offering places where minority identities can be represented. Finally, my research points out the *importance of scale* in Ethnic and Social Geography.

ÁBRAMELLÉKLET



1. ábra: Eltérő interetnikus viszonyokat tükröző szimbolikus térhasználatok. Felül a Filharmonia épülete Nagyváradon 2007-ben. Az épület bal oldalát a magyar, jobb szárnyát a román közösség használta. Alul Beregszász főtere, ahol az egykori zsinagóga kultúrházként funkcionáló épületén az ukrán és a magyar nemzeti zászló azonos méretben jelent meg, középen az Európai Unió és Beregszász város címere (2017)

Saját fotók



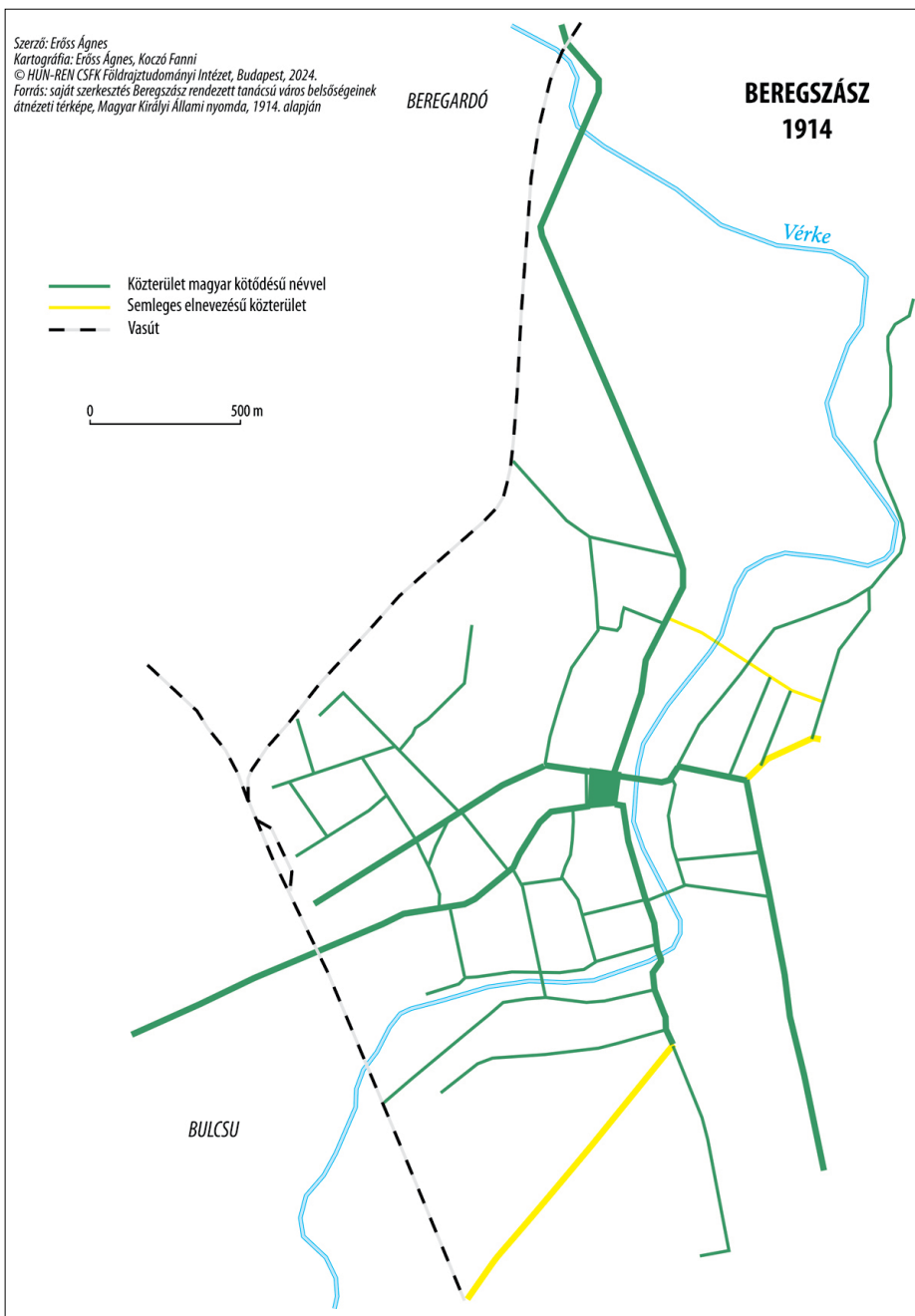
6. ábra: A nagyzsínagóga Beregszászon egy cseh-magyar kétnyelvű képeslapon

Forrás: URL11.



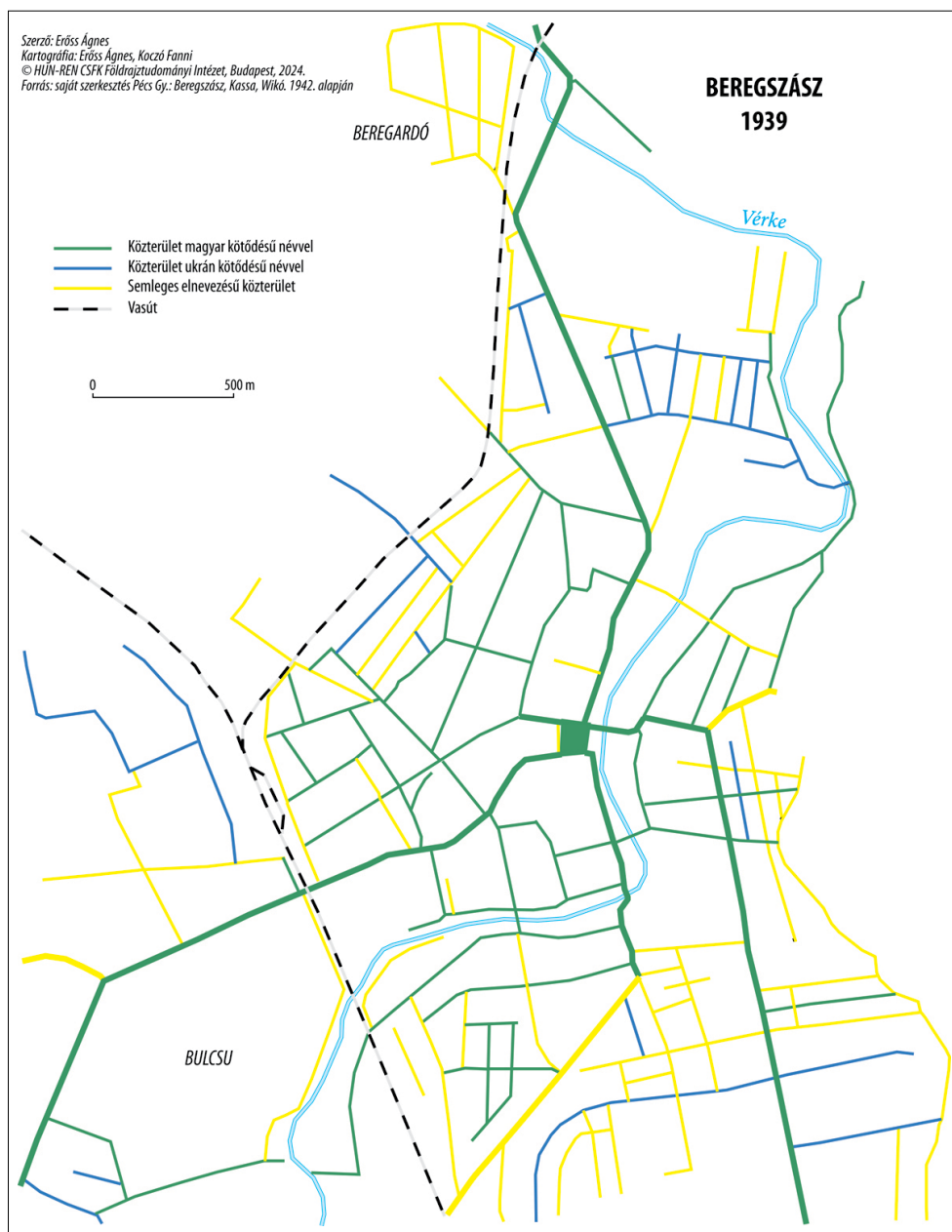
8. ábra: A Szent László tér/Piața Unirii látképe a Városháza tornyából Nagyváradon. A római katolikus, az ortodox és a görögkatolikus templomok mellett a tér közelében található a neológ zsinagóga és a várad-újjvárosi református templom

Saját fotó, 2013.



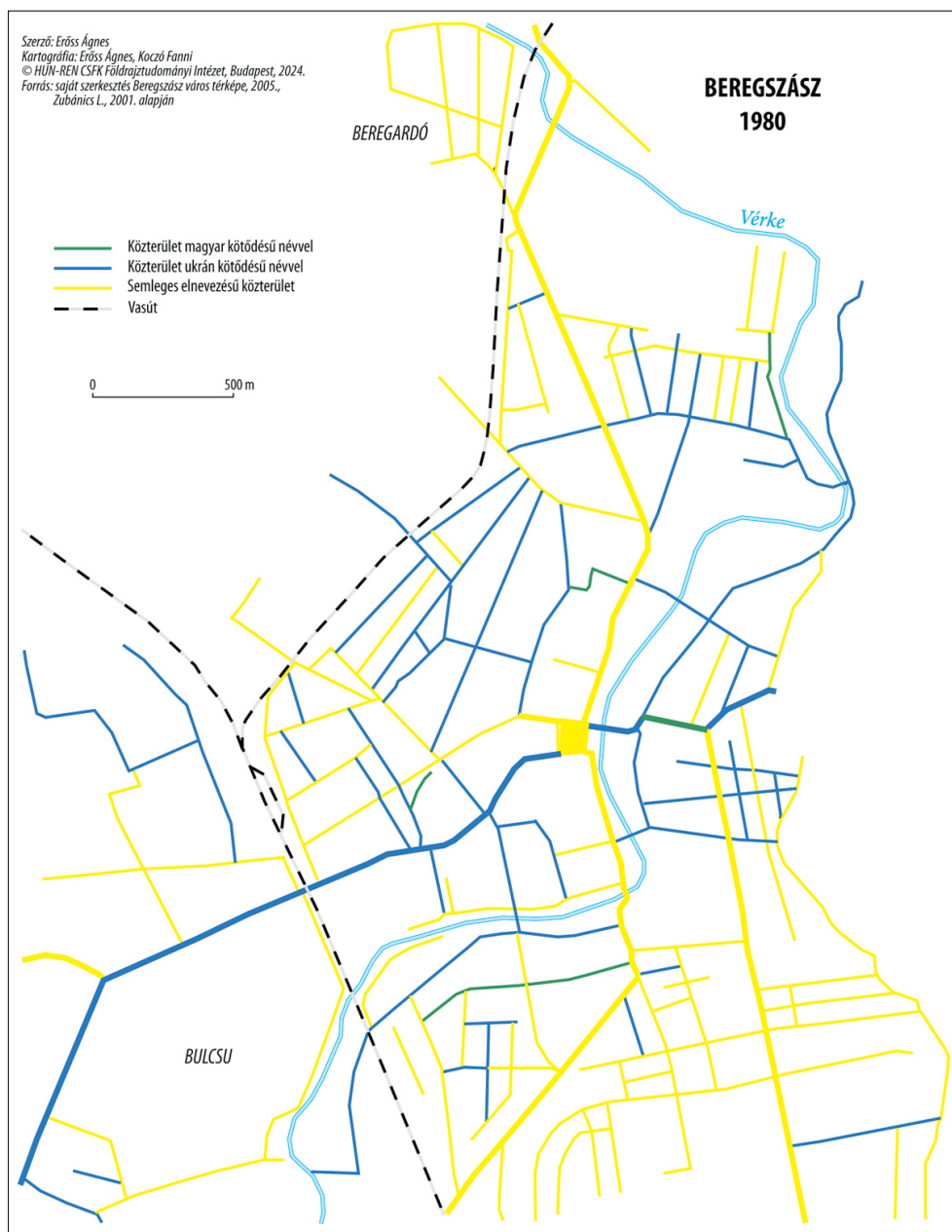
9. ábra: Beregszász köztérnevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1914)

Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni



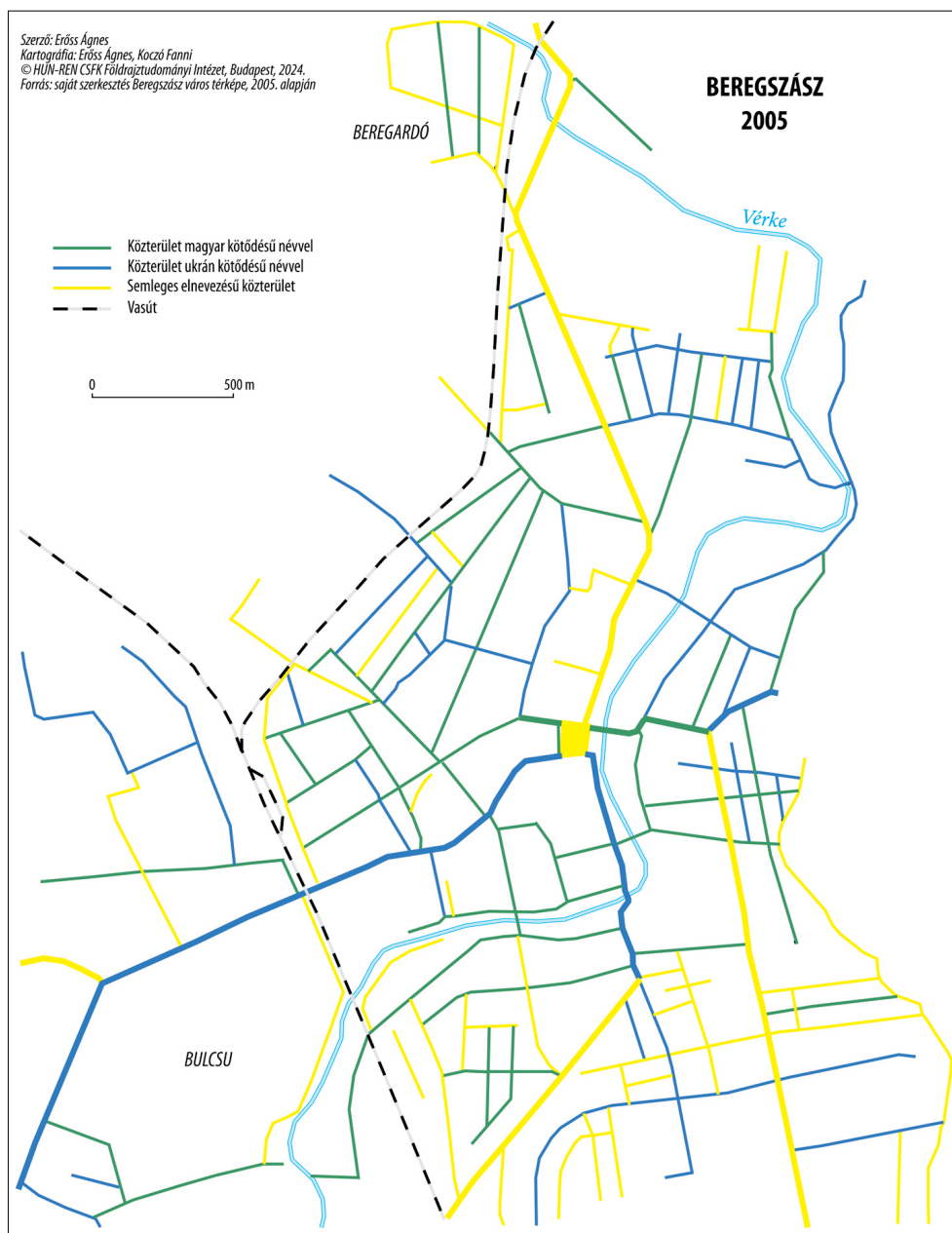
10. ábra: Beregszász köztérnevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1939)

Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni



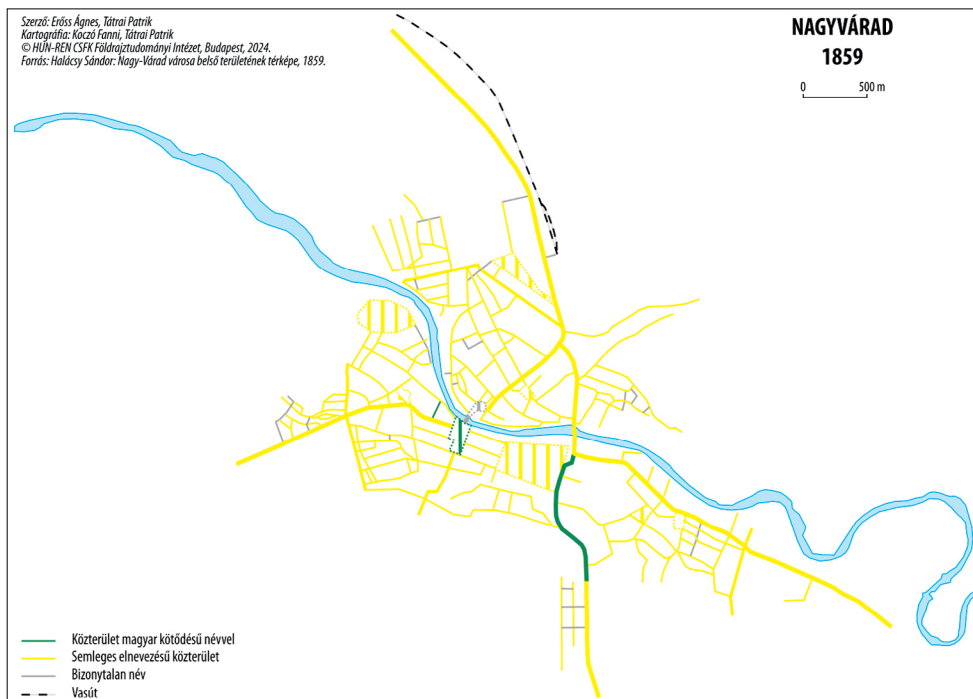
14. Beregszász utcanevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1980)

Térkép forrása: Beregszász város térképe (2005). Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni



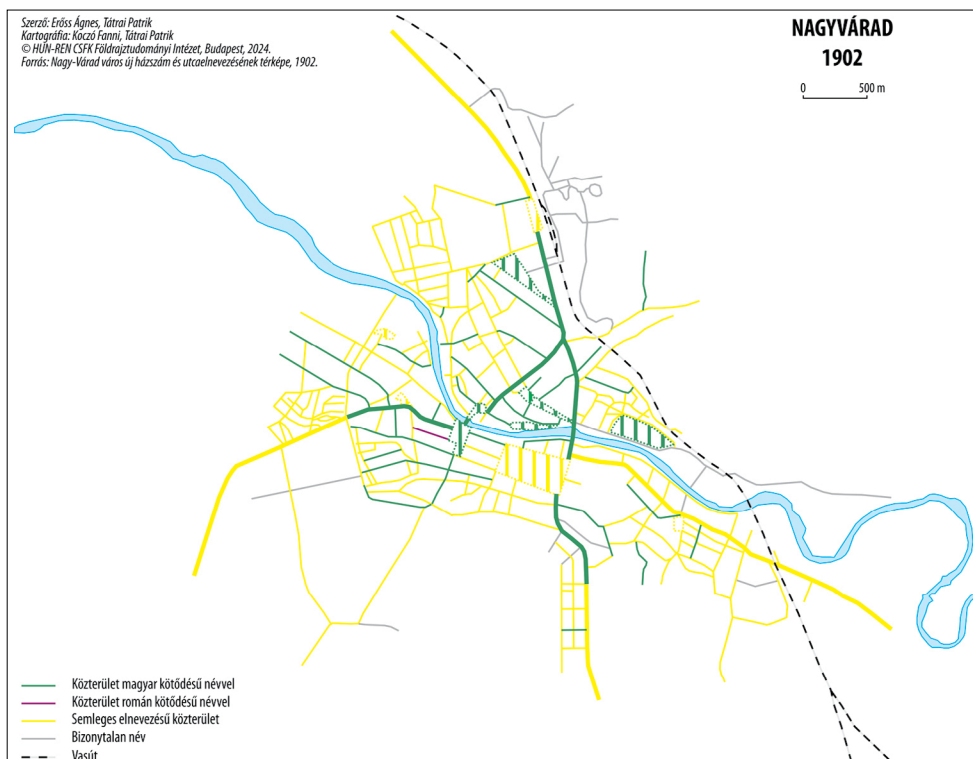
18. ábra: Beregszász községi területei etnikai jelentéstartalmuk szerint (2005)

Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni



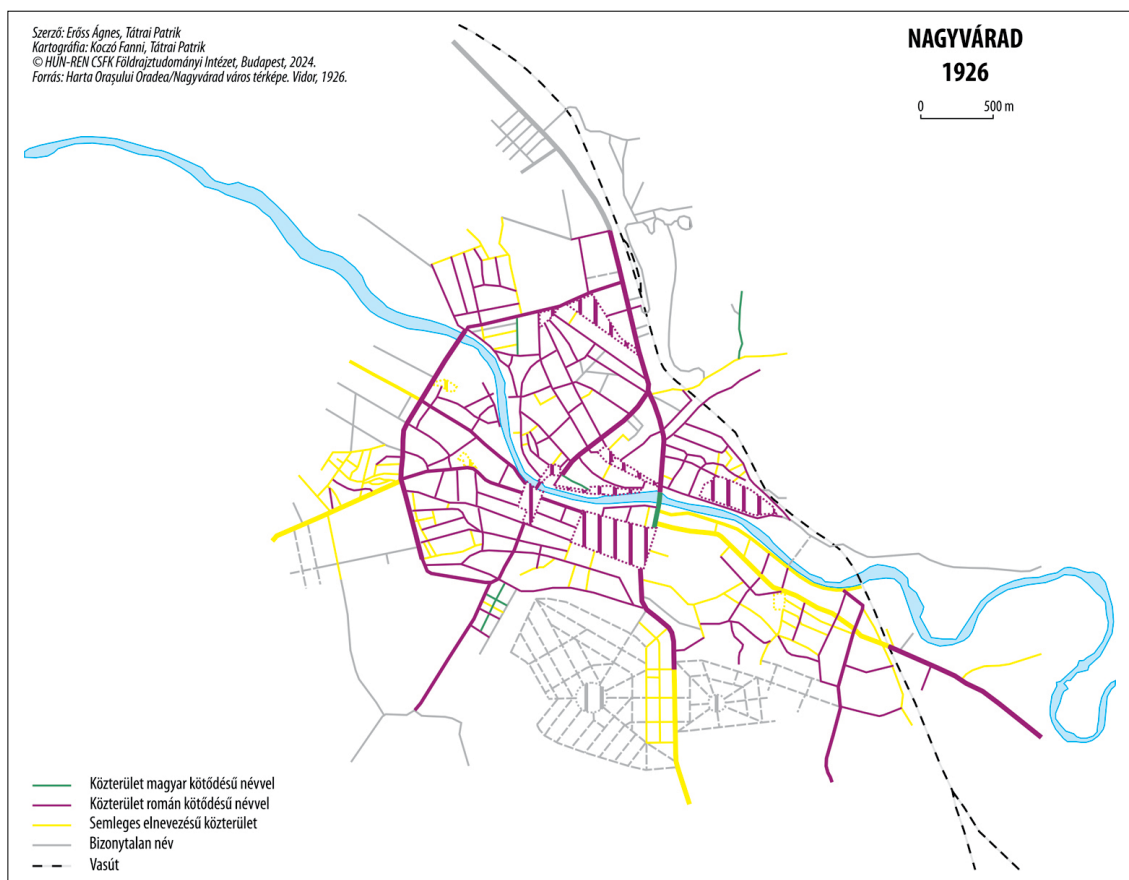
19. ábra: Nagyvárad kőzternevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1859)

Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni.



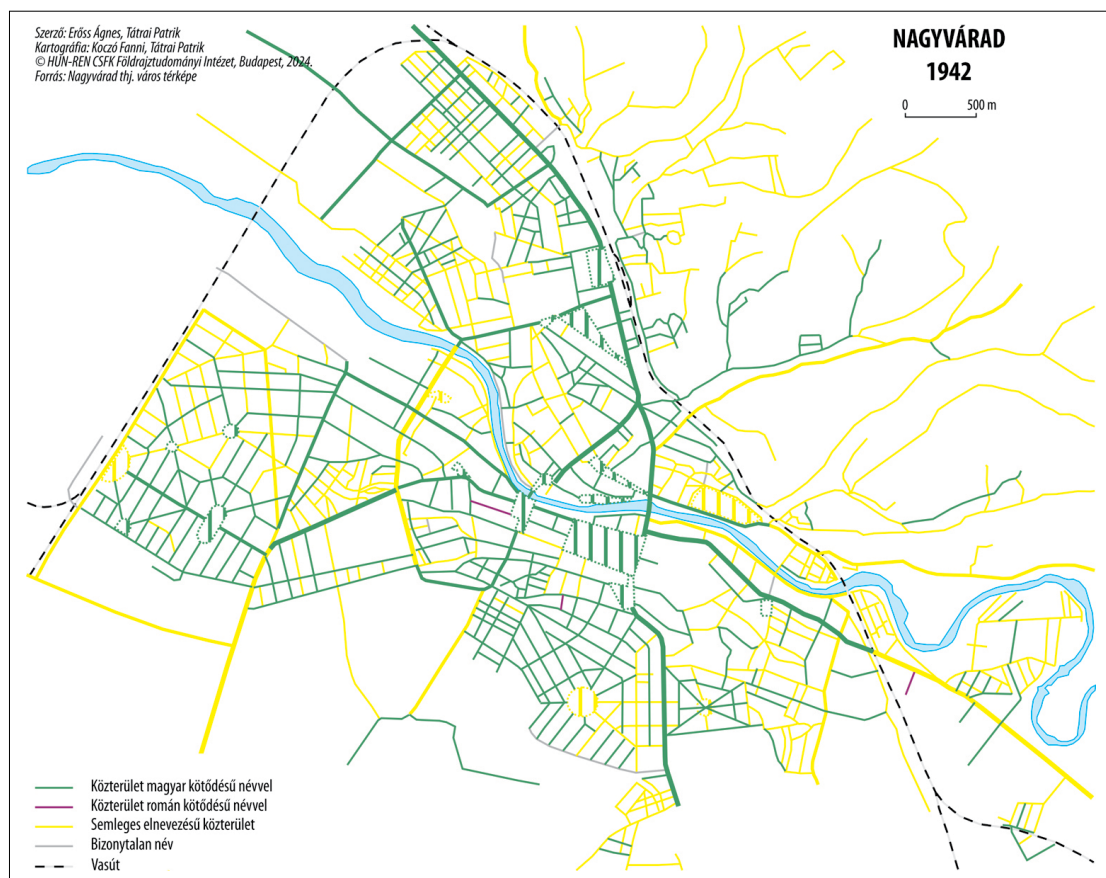
20. ábra: Nagyvárad utcanevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1902)

Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni



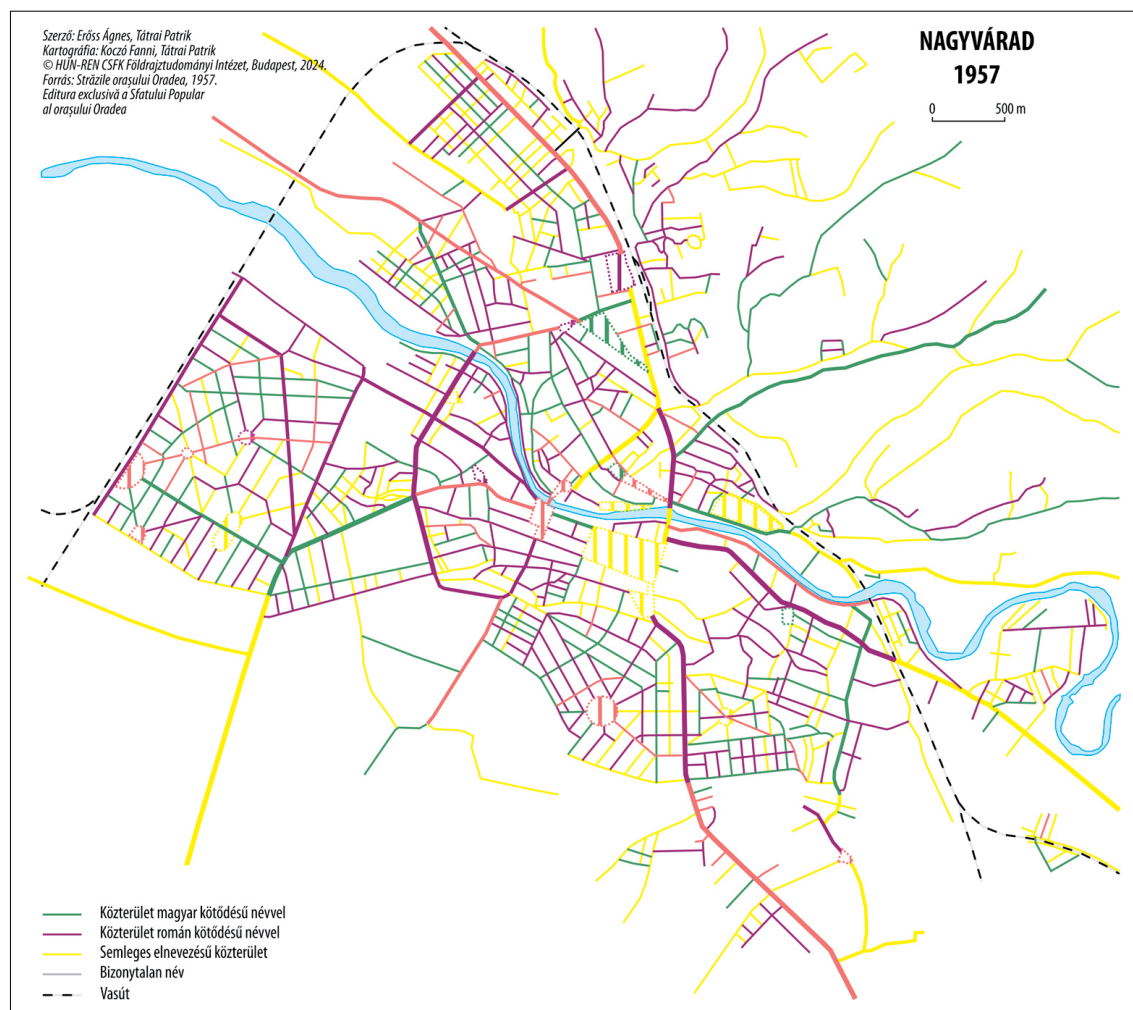
22. ábra: Nagyvárad köztérnevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1926)

Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni



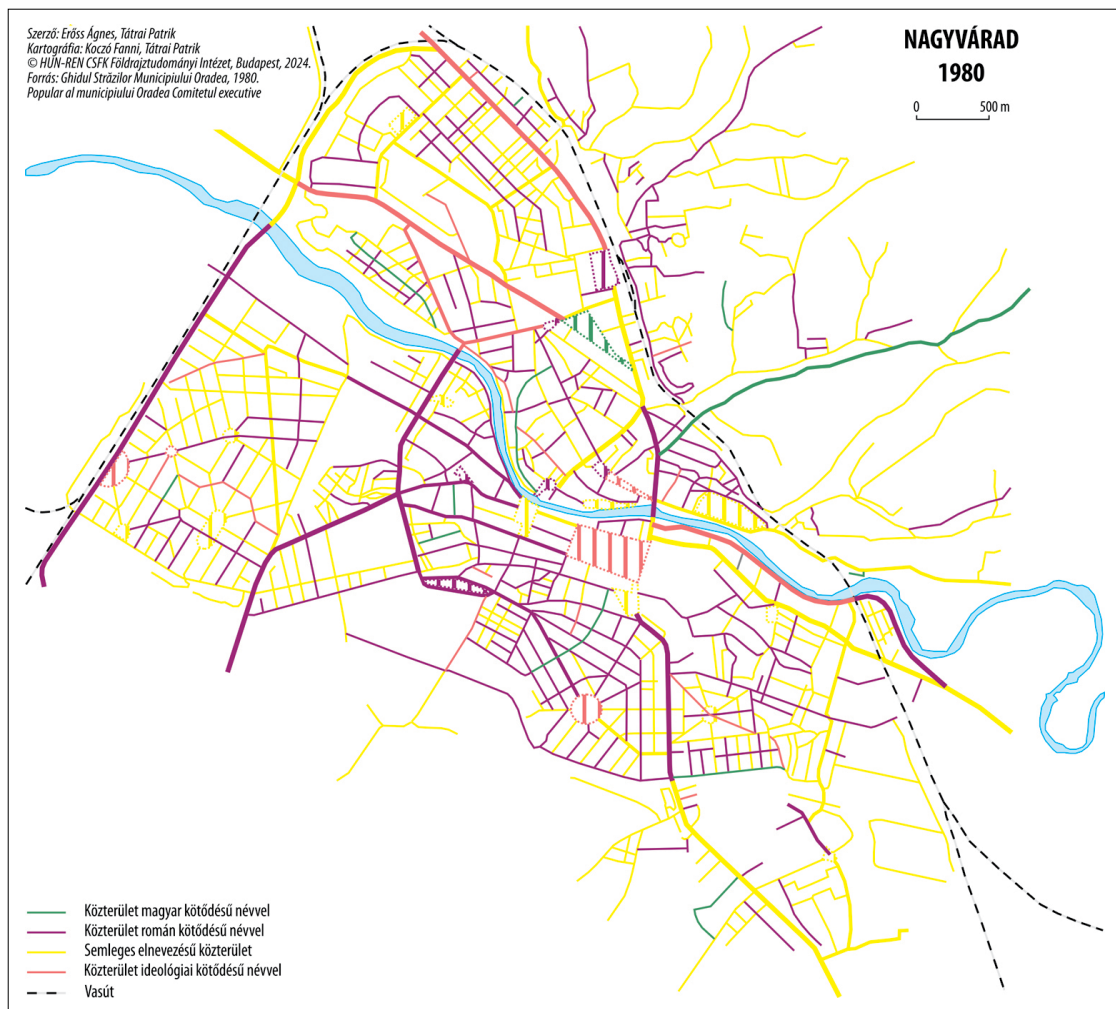
24. Nagyváradi utcanevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1942)

Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni



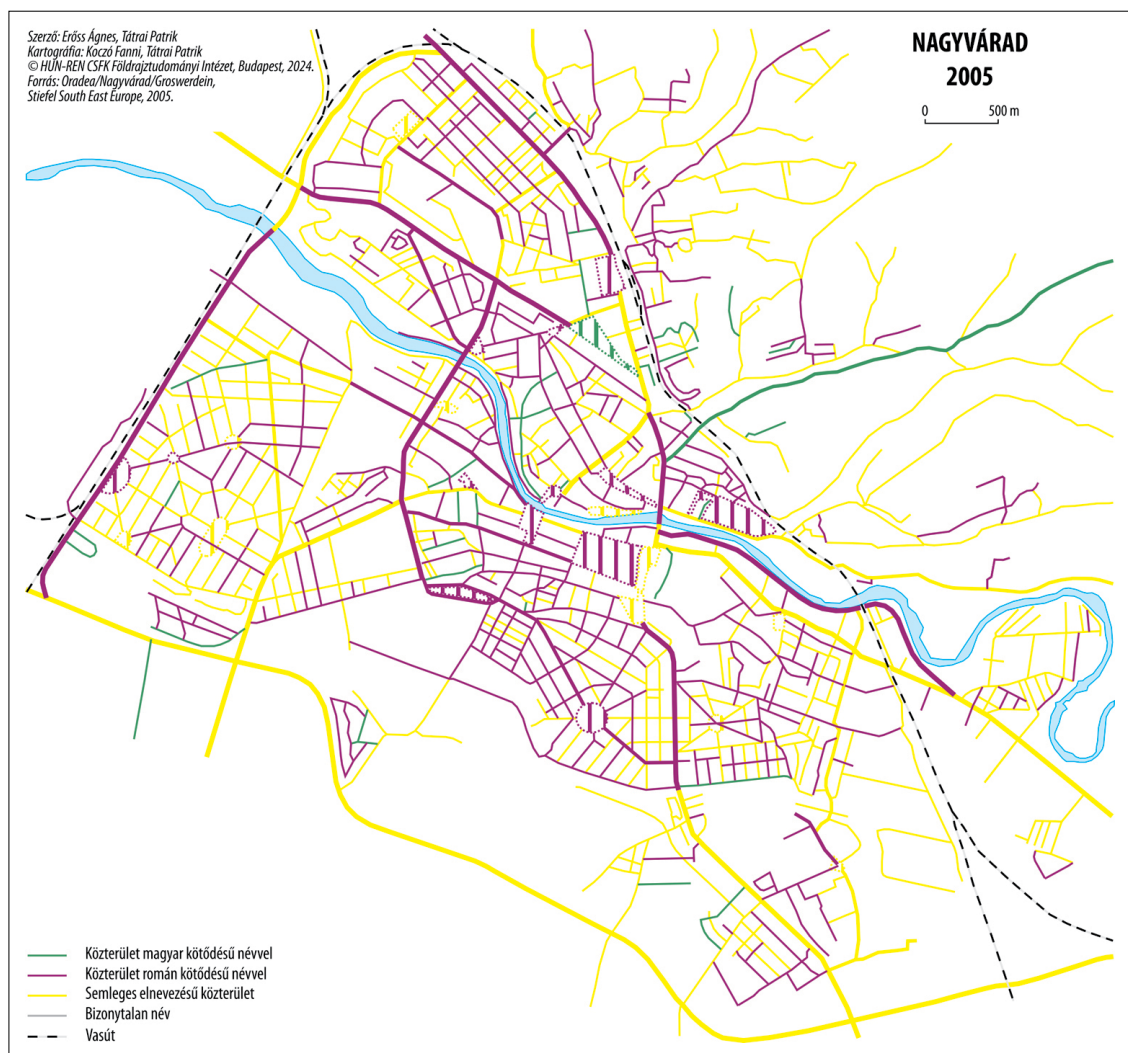
25. ábra: Nagyvárad köztérnevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1957)

Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni



26. ábra: Nagyvárad köztérnevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1980)

Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni



27. ábra: Nagyvárad utcanevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (2005)

Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni



30. ábra: Emléktáblák a Partiumi Keresztény Egyetem belső udvarán, Nagyváradon
Saját fotó, 2013



31. ábra: A Gekko utca felőli bejárata és részlet a belső teréből
Saját fotó, 2013



32. ábra: A Moszkva Kávézó bejáratát jelölő angol nyelvű tábla.

Saját fotó, 2013



35. ábra: A Beregszászi járásból és kistérségből származó, az ATO-ban elesettek emlékfala Beregszászon az eredeti helyén, a piac bejáratánál.

Fent: 2017, balra lent: 2022, jobbra lent: 2024

Fotó: Erőss Ágnes, Kovály Katalin



36. ábra: A Mennyei Század emlékfala és az átalakított Hősök emlékműve Beregszászon

Fotó: Kovály Katalin, 2024

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: Eltérő interetnikus viszonyokat tükröző szimbolikus térhasználatok. Felül a Filharmónia épülete Nagyváradon 2007-ben. Az épület bal oldalát a magyar, jobb szárnyát a román közösség használta. Alul Beregszász főtere, ahol az egykori zsinagóga kultúrházként funkcionáló épületén az ukrán és a magyar nemzeti zászló azonos méretben jelent meg, középen az Európai Unió és Beregszász város címere (2017). Saját fotók. Melléklet	177
2. ábra: A szimbolikus tér és térhasználat, a szimbolikus politikák társadalomföldrajzi kutatásának elhelyezése az egyéb, vonatkozó társadalomtudományi és bölcsészeti kutatások, valamint azok egyes témáinak, módszertanának, megközelítéseinek hálójában. Saját szerkesztés. Grafika: Koczó Fanni, Szabó Renáta	16
3. ábra: A szimbolikus tér kutatásának elhelyezése a társadalomföldrajzi kutatásban. Saját szerkesztés. Grafika: Koczó Fanni, Szabó Renáta	26
4. ábra: Többynyelvű utcanévtáblák Kelet-Közép-Európában. A táblák kivitelezése, helyzete, színei, betűtípusai, a nyelvek sorrendje fontos információkat árulhatnak el az interetnikus viszonyrendszerrel és a vonatkozó helyi politikákról. Fotó: Erőss Ágnes, Tátrai Patrik	32
5. ábra: Beregszász fontosabb szimbolikus terei, emlékművei, épületei. Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni, Szabó Renáta	46
6. ábra: A nagy zsinagóga Beregszászon egy cseh-magyar kétnyelvű képeslapon. Forrás: URL11. Melléklet	178
7. ábra: Nagyvárad legfontosabb szimbolikus terei és épületei. Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni, Szabó Renáta	51
8. ábra: A Szent László tér/Piața Unirii látképe a Városháza tornyából Nagyváradon. A római katolikus, az ortodox és a görögkatolikus templomok mellett a tér közelében található a neológ zsinagóga és a várad-újvárosi református templom. Saját fotó, 2013. Melléklet	178
9. ábra: Beregszász köztérnevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1914). Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni. Melléklet	179
10. ábra: Beregszász köztérnevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1939). Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni. Melléklet	180
11. ábra: Az országzászlóval egyesített Hősök emlékműve tervezett és megvalósult helyszín az 1939-es térképen jelölve	65

12. ábra: Az Ereklýés Országzászlóval egyesített Hősök emlékműve a Kossuth (ma Hősök) téren és a szovjet katonáknak emléket állító obeliszk.
Forrás: bal oldalon saját fotó a Beregvidéki Múzeum kiállítási tárgyáról, jobb oldalon saját fotó 2010-ből 67
13. ábra: Balra: Beregszász főtere a zsinagóga elfedett épületével, előterében az 1972-ben emelt Lenin-szobor. Jobbra a Lenin-szobor.
Forrás: Uhlay, A. I. – Pisanec, K. I. – Tsanadi, Y. A. 1983 69
14. ábra: Beregszász utcanevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1980).
Térkép forrása: Beregszász város térképe (2005). Saját szerkesztés.
Kartográfia: Koczó Fanni. Melléklet 181
15. ábra: Beregszász rendszerváltás kori eseményeit és kontextusát bemutató idővonal.
Téglalapon a fő események, szövegbuborékokban egy-egy jellemző narratíva/idézet.
Saját szerkesztés. Grafika: Mezei Gáspár 73
16. ábra: Petőfi-emléktábla, Beregszász. Saját fotó, 2007 74
17. ábra: A Petőfi-szobor avatása az Arany Páva előtt 1991. március 15-én.
Forrás: *Beregi Hírlap*, 1991. március 19. Saját fotó az lapról, 2010 81
18. ábra: Beregszász köztérnevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (2005).
Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni. Melléklet 182
19. ábra: Nagyvárád köztérnevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1859).
Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni. Melléklet 183
20. ábra: Nagyvárád utcanevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1902).
Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni. Melléklet 183
21. ábra Az 50 új utcanév listája a *Nagyvárád* újság 1920. február 21-i lapszámában.
Saját fotó a lapról. 90
22. ábra: Nagyvárád köztérnevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1926).
Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni. Melléklet 184
23. ábra: Román és magyar utcanevek párhuzamos használata a *Nagyvárád* újság apróhirdetéseiben: az 1920. július 2-i számban (felül), az 1924. március 24-i számban (középen) és az 1931-es címtárban (alul) 93
24. ábra: Nagyvárád utcanevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1942).
Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni. Melléklet 185
25. ábra: Nagyvárád köztérnevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1957).
Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni. Melléklet 186
26. ábra: Nagyvárád köztérnevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (1980).
Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni. Melléklet 187
27. ábra: Nagyvárád utcanevei etnikai jelentéstartalmuk szerint (2005).
Szerkesztette: Tátrai Patrik. Kartográfia: Koczó Fanni. Melléklet 188
28. ábra: Utcanévharci-akció: a hivatalos utcanév alatt stencillel az utca egykori magyar neve (balra), valamint egy példa a megrongált gerillautcanévre.
Fotó: Kocsis Károly, 2007 105
29. ábra: A „Véleményed szerint melyik közterület Nagyvárád központja?”
kérdésre adott válaszokban említett helyek/terek kategóriáinak megoszlása.
Forrás: kérdőíves felmérés (2010). Saját szerkesztés 115

30. ábra: Emléktáblák a Partiumi Keresztény Egyetem belső udvarán, Nagyváradon. Saját fotó, 2013. Melléklet	189
31. ábra: A Gekó utca felőli bejárata és részlet a belső teréből. Saját fotó, 2013. Melléklet	189
32. ábra: A Moszkva Kávézó bejáratát jelölő angol nyelvű tábla. Saját fotó, 2013. Melléklet	190
33. ábra: Háromnyelvű műemléket jelző tábla Nagyváradon. Saját fotó, 2014	129
34. ábra: Timoscsuk Mihály utcanévtábla Beregszászon. Alatta még látható a korábbi utcanévtábla helye. Saját fotó, 2017	141
35. ábra: A Beregszászi járásból és kistérségből származó, az ATO-ban elesettek emlékfala Beregszászon az eredeti helyén, a piac bejáratánál. Fent: 2017, balra lent: 2022, jobbra lent: 2024 Fotó: Erőss Ágnes, Kovály Katalin. Melléklet	191
36. ábra: A Mennyei Század emlékfala és az átalakított Hősök emlékműve Beregszászon. Fotó: Kovály Katalin, 2024. Melléklet	192
37. ábra: Beregszász központja 2023-ban. Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni	143
38. ábra: A Szent László híd neve háromnyelvű turisztikai célú tájékoztató táblán feltüntetve. Alatta a Sebes-Körös román egynyelvű táblája. Fotó: Tátrai Patrik, 2021	145
39. ábra: Nagyvárad központja 2023-ban. Saját szerkesztés. Kartográfia: Koczó Fanni	146

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: A nagyváradi kérdőíves kutatás mintájának összetétele az egyetem, a nemzetiség és a születési hely szerint	40
2. táblázat: Beregszász népességszáma, etnikai összetétele és izraelita felekezetű népességének változása (%) (1880–2001)	45
3. táblázat: Nagyvárad lakosságának etnikai összetétele és izraelita felekezetű népességének változása (%) (1880–2021)	50
4. táblázat: Néhány nagyváradi utcanév története a vizsgált időszakban. Megjelent: Erőss Á. – Tátrai P. – Kocsis K. 2010	103
5. táblázat: A legkedveltebb találkozóhelyek Nagyváradon a kérdőíves felmérés alapján. Forrás: kérdőív, 2010. Saját szerkesztés	115
6. táblázat: A legkedveltebb találkozóhelyek Nagyváradon a válaszadók nemzetisége és születési helye szerint. Forrás: kérdőív, 2010. Saját szerkesztés	116
7. táblázat: Néhány köztér nevének említése román és magyar egyetemisták által. Forrás: kérdőív, 2010. Saját szerkesztés	116

A kiadásért felel *Bácskai István*
Szöveggondozás *Eőry Zsófia*
A kötetet és a borítót tervezte *Lipót Éva*

ISBN 978 963 556 540 5